

A KÜLGAZDASÁG STRATÉGIAI DÖNTÉSEINEK ELŐKÉSZÍTÉSE

DR. KOZMA FERENC

A tavalyi, több mint kétmilliárd dolláros külkereskedelmi deficit nagyon ijesztő. Akkor is annak kell feltüntetni, ha bekövetkezte előre látható volt, és akkor is, ha finanszírozható, azaz nem torkollik azonnali nemzeti léptékű likviditási összeomlásba. Azért elrémisztő, mert — akárhogyan is — látványos közelítő lépés a csődhelyzet felé, és egyben arról is tanúskodik, hogy a gazdaság még az elmúlt évek kemény leckéinek hatására sem látszik kinőni beidegződött, hibás reflexeit. Ezek igen számosak; pusztán felsorolásuk is meghaladná e rövid eszmefuttatás kereteit. Csak kettőt említek: az egyik a passzív sodródásra való hajlam, a másik az irányítói és a mikro- (vállalkozói, vállalati) szféra egymás elleni „állóháborúra” való berendezkedettsége. Mindkettő kialakulásának és makacs továbbélésének megtalálhatók a történelemben gyökeredző okai, ezek taglalása nem fér e tanulmányba. Abból a feltételezésből indulok ki, hogy a megalapozott stratégia hiánya és a gazdasági hatalom, valamint a vállalkozói szféra közötti partneri kapcsolatok kiépületlensége fontos szerepet játszik az ország külgazdasági sikereinek hiányában, és arra fordítom a figyelmet, milyen módon lehet ezeket megteremteni, amennyiben a politikai feltételek megérnek rá.

A stratégia kidolgozásának első alapelve: a kétdimenziós közelítés

A külgazdasági stratégia sokoldalú, világpiaci mozgási, térnyerési, haszonszerzési koncepció, amelyet a gazdaság (cég) fejlesztési koncepciójával szinkronban — attól elválaszthatatlanul — dolgoznak ki, s amely kiterjed a külpiacokon való tevékenység minden fontos területére: az áru- és szolgáltatásforgalomra, a termelési tényezők, tőkék és jövedelmek mozgásaira, a nemzetközi fejlődéssel való lépéstartásra stb., kinagyítja az alapvető partnerkapcsolatokat és a gazdaság (cég) döntő fejlesztési akcióinak külgazdasági vonatkozásait, cél és módszertani alternatívákat, variánsokat foglal magában. Vagyis olyan koncepció, mely segít megvívni a világpiacon a mindennapos küzdelmeket; a cégek stratégiái a cégek küzdelmeihez, a kormányzat stratégiái a külgazdaságpolitika operatív lépéseihez. Legfontosabb mondanivalója az, hogy „ha adott hasznot akarunk elérni nemzetközi gazdasági kapcsolataink révén, akkor adott jellegű külpiaci tevékenységet kell folytatnunk az adott irányban változó feltételrendszer körülményei között”.

A háromtagú összefüggés független változója a feltételrendszer: minél inkább egyirányú alkalmazkodásra van ítélve külgazdasági mozgásaiban a gazdaság vagy a cég, annál „keményebb” a környezet meghatározó szerepe a stratégiában. Ez nem jelent feltétlenül passzív (elszenvedő jellegű) alkalmazkodást, ellenkezőleg, nagyon is aktív kezdeményezéseket, manőverezéseket feltételez. A gazdaság- vagy üzletpolitika cselekvési terének szabadságfokát mindenesetre a körülmények által determinált szükségszerűségek felismeréseként kell értelmezni, és tartózkodni kell az ezektől elszakadó célok kitűzésétől vagy eszközök alkalmazásától, mert ellenkező esetben a realitás talajából igen hamar a voluntarizmus ingoványába kerülünk.

Ily módon jutunk a gazdaság- és társadalomfejlődési, különösképpen a külgazdasági tendenciák előrebecslése hallatlan fontosságának felismeréséhez. Az emberi cselekvés általában kénytelen számolni azzal a bizonytalansággal, ami abból fakad, hogy döntéseit a megtörtént események elemzéséből leszűrt tapasztalatokra tudja csak alapozni, ám e döntéseket olyan közegben kell majd végrehajtania, amely egészen biztosan nem a múlt megismétlődése lesz. Minél nagyobb időbeli előretételezést követel meg a döntés, annál nagyobb ugyan a szabadságfoka (a távolabbi jövő körülményeit a múlt és a jelen kevésbé determinálja), de ezzel együtt az előrelátás biztonsága is nagymértékben csökken (a múlt és a jelen tendenciáinak folytatódása annál kevésbé valószínű). Az összefüggés fordítva is igaz: minél kurtább a döntés által meghatározott idő, annál biztosabb prognózisra támaszkodhat, viszont a cselekvés szabadságfoka — a viszonyok determináltsága folytán — annál kisebb. A döntés —előrelátás—determináltság együttes összefüggést igen fontos gazdaságpolitikai tényezőként értékelem, és „prognózisparadoxonnak” hívom. A felismerés intőn figyelmeztet az emberi cselekvőképesség korlátaira. Sokakban egyenesen a stratégiai beállítottságú gondolkodás és cselekvés hiábavalóságának érzetét kelti, vagyis mintha a „sodortatás” elkerülhetetlenségét támasztaná alá. Én nem tartozom e nézeteket vallók közé. A világgazdaság irama a XX. század végén a kicsi, jelentős elmaradással küszködő és ráadásul a világgazdasági nagy érdekközösségeken kívül álló nemzeti gazdaságokat nem jó irányba sodorja: a periféria belső—középső körei felől a szélső tartományok felé, a kemény erőfeszítések sikerlehetőségei felől a teljes reménytelenség állapota felé. Ez életbevágó érdekké avatja az előrebecslések minőségének javítását, vagyis azt, hogy a gazdaság szereplői „minden követ megmozgassanak” a prognózisok bizonytalanságainak csökkentése érdekében. Hasonlóan létfontosságú az előrebecslések értékelésében rejlő tévedési lehetőségek mérséklése és a stratégiai döntések hibalehetőségeinek korlátozása. A használható prognózis a stratégia „trambulinja”.

Öt problémacsoportban van szükség előrelátásra. Ezek:

- a nemzetközi politikai és gazdasági erőviszonyok változási irányzatai;
- a műszaki fejlődés (kutatások, termékek, technológiák) fő irányainak változásai, az evolúciós és a generációváltási szakaszok váltakozásai;
- a felhasználás (kereslet) trendjeinek változásai, beleértve a piactágulásokat, a keresleti életgörbéket és a jelentős keresletszerkezeti „forradalmakat”;
- a nemzetközi piac versenyviszonyainak módosulásai, beleértve a versenyben részt vevő vállalatok jellegének, marketingstratégiáinak és a verseny fő területeinek módosulásait;
- a nemzetközi piaci helyzet módosulásainak visszahatása a saját fejlődés (helytállás) feltételeire, a piaci pozícióra és a külgazdasági kapcsolatok hatékonyságára.

E problémacsoportok előrejelzési információi, összevetve a saját nemzetgazdaság (cég) műszaki, gazdasági és pénzügyi potenciáljának, belpiaci pozíciójának és szabályozási/szabályozottsági adottságainak elemzésével vázolják fel a stratégiai lehetőségeket, mindenekelőtt a kitűzhető alapcélokat és a figyelembe veendő korlátokat.

Elfogadható előrejelzések birtokában és igen jól ismerve saját adottságait, a nemzetgazdaság (cég) tehát megkezdheti céljainak formálását. Ez a munka részben szelektálás, részben rendszeralkotás. Hatalmas tömegű információt kell megrostálni abból a szempontból, hogy elsőrendűen fontosak-e a stratégia kidolgozásához, vagy másodlagos — netán sokadlagos — a jelentőségük, hogy a ható tényezők egyes csoportjait milyen mélységben kell számításba venni stb. E munka során bontakoznak ki a stratégia csomópontjai, valamint a körülöttük húzódó oksági és kölcsönhatási láncok, illetve hálózatok, vagyis maga a rendszer, amelynek felépítésére vállalkoztunk a stratégia elkészítésekor.

Minden stratégiai rendszernek két alapvető sebezhetőségi zónája van: egyfelől a „külvilág” hatásai (mint említettem, ezt az Achilles-sarkot az előrejelzések bizonytalanságainak kiszűrésére tett okos lépésekkel lehet védeni), másfelől a stratégiát végrehajtó „ágensek”, azaz a cégek viselkedésének eltérései az elvárttól. Ez utóbbi sebezhetőségi zóna bizonytalanságszülő hatása jelentősen mérsékelhető a pénzügyi szabályozás segítségével, legalábbis rövid távon; ha rövid távon a szabályozás mindig helyes irányban befolyásolja a cégek mozgását, úgy a hatás a stratégia távlataiban is pozitív lesz. Ez azonban még akkor sem következik be automatikusan, ha a gazdaságirányítás folytonosan a feladata magaslatán áll (ami ritka jelenség). Ugyanis a piaci szereplők reakcióit a szabályozók nem egyenként, hanem azok eredői határozzák meg, amit már nehezebb kiszámítani, még nemzetgazdasági „átlagban” is; ráadásul ahány vállalkozás, annyi markáns eltérés a szabályozórendszer impulzusaira való „szabványos” reagálástól. Végül egy — bármily tökéletes — szabályozórendszert a gyakorlati viszonyok változásai úgyszólván bevezetése pillanatában elkezdnek „amortizálni”. Ha a gazdaságpolitika versenyt akar futni az avulással, kibírhatatlan bizonytalanságot teremt, ha szabályozási biztonságot akar fenntartani, akkor meg egy-két év múltán számolnia kell a rendszer súlyos elavultságával.

Vagyis a mikrovilágnak a gazdaságpolitikai elvárásoktól súlyosan eltérő viselkedése csaknem törvényszerű. Ez azonban igen veszélyes abban az esetben, ha a nemzetgazdaság erősen ki van téve a külgazdasági kapcsolatoknak, és ráadásul a nemzetközi piacon nem is képes viták felett álló magas határfokkal helytállni. Mondjuk, egy Magyarország jellegű nemzetgazdaság, amely nemzeti teljesítményének csaknem felét ki kell cserélje környezetével, miközben nemzetközi versenyképessége gyenge, külpiaci kapcsolódásának szerkezete pedig a jövedelem folyamatos kiáramlását és minden valószínűség szerint a jövedelem keletkezésének fékeződését is eredményezi, nos, egy ilyen gazdaság nem engedheti meg magának, hogy a mikroszféra mozgásai folyamatosan és frontálisan ütközzenek a gazdaságpolitika erőlködéseivel. Ezért a stratégiaalkotáshoz szervesen hozzátartozik az érdekegyeztető tevékenység, amely a szelektáló —rendszerformáló tevékenység mellett a stratégiaalkotás másik alapidimenziójaként értékelhető.

Helyes politikai alapkoncepció esetén ez az érdekegyeztetés már a prognosztikai fázisban megkezdődik. Amennyiben sikerül elérni azt, hogy a gazdaságpolitikai

műhelyek az öt alapvető, előrebecsülendő témakörben a kibontakozó tendenciák irányait, hozzávetőleges erősségét és az alternatívák esélyeit nagyjából ugyanúgy ítélik meg, mint a cégek, akkor a stratégia legfőbb lehetőségeinek és korlátainak kérdésében csaknem biztosított a közös gondolkodás. Ha például a gazdálkodás „első árkaiban” küszködő cégek, saját tapasztalataik és az általuk észlelt jelzések alapján azt prognosztizálják, hogy a belátható jövőben a saját szakterületükön nem számíthatnak műszaki fejlesztési és exportnövelési szándékú, tömeges működőtökére, s ezt sikerül tudatosítaniok a gazdaságpolitikai kormányzattal is, úgy ez utóbbi talán elkerüli a stratégia illúziókra való építését. Ha viszont a gazdaságpolitikai szint, a maga információs bázisaira támaszkodva reálisan be tudja mérni a volt KGST-régió piacai szétmállási folyamatának mértékét és sebességét, s e prognózist el tudja juttatni az e piacra termelő vállalkozásokhoz, úgy meggyorsíthatja e szféra új piaci helyzetéhez való alkalmazkodását. Ezenkívül, ha helyesen tudja észlelni és értelmezni a kelet-európai piacokon mozgó vállalatok jelzéseit, az is nyilvánvalóvá válhat nemzeti szintű stratégiája számára is, ha ezen szétmállófélben levő piac egyes szegmensei megtartják stabilitásukat, netán még szélesednek is. Egymás kölcsönös okosítása az előrejelzések területén tehát máris széles kapukat tár az érdekek és törekvések egyeztetése előtt. Az említett módon meggyőzött gazdaságpolitika például tartózkodni fog olyan szabályozási konstrukciók bevezetésétől, amelyek válogatatlanul és pánikszerűen tartják távol az exportőröket a keleti piacoktól, ugyanakkor a cégek jelentős hányadánál igen súlyos figyelmeztetésként hat abban a tekintetben, hogy jó lesz kínálati profiljukat és annak külpiaci vonatkozásait alaposan átgondolni.

Ezt a párbeszédet azonban nem szabad a prognosztikai fázis lezárásával befejezni. A gazdaságpolitikának érdeke fűződik ahhoz, hogy ismerje a cégek általános magatartási szándékait (vagyis azt, hogy expanzív vagy védekező, extenzív vagy intenzív jellegű; ilyen vagy olyan irányban terjeszkedő; belpiaci vagy külpiaci orientáltságú, exportrugalmas vagy importrugalmas módon növekedő stb. üzletpolitikát tartanak-e a maguk számára hasznot hajtónak), s ezenkívül tudnia kell a cégek fontosabb külgazdasági vonatkozású akcióiról is (jelentős export- vagy importnövelés, piacváltás, külföldi vonatkozású tőkeműveletek stb.) mégpedig nem a közvetlen előkészületek szakaszában (engedélykérés), hanem jóval hamarabb. Fordítva, a cégeknek is tudniuk kell — ugyancsak jó előre — a gazdaságpolitika fontosabb tendenciamódosításairól (liberalizálás—protezsálás, a hitelfelvételi és törlesztési politikai változásai, az árfolyampolitika irányai, két- és sokoldalú együttműködési elképzelések partnerországokkal stb.).

Azt a lehetőséget sem szabad egymástól megtagadniok, hogy véleményezzék egymás elképzelt mozgásait, azaz figyelmeztessék egymást, amennyiben a tudomásukra jutott, tervezett magatartás vagy akció általuk előrebecsült hatása jelentősen eltérne az elképzelttől, vagy megvalósítása súlyosan sértené a „másik” fél érdekeit. A véleményt és az ahhoz való igazodást természetesen nem szükséges merev kapcsolatba hozni egymással. Fel kell tételezni azt — és kiforrott rendszer működése esetén ez a feltételezés nem is alaptalan —, hogy a „másik” fél nem számol tudatos félrevezetéssel, manipulálással, ugyanakkor minden olyan tanácsot érdeke megfogadni, amely közelebb viszi őt nemcsak pillanatnyi haszna növeléséhez, hanem hosszú távú vagyongyarapítási és pozíciójavítási törekvéseinek megvalósításához is. Vagyis az ér-

dekegyeztetés egyfelől „bizalmi cikk”, másfelől mind a gazdaságpolitika, mind a cégek magatartásában feltételezi a stratégiai szemléletmód szerves jelenlétét.

Végül is egy többlépcsős érdek- és döntésiteráció formálódik ki, amely a prognosztikai fázistól végighúzódik a stratégiai célok kifermálódásán, az üzleti-gazdaságpolitikai „filozófia” megválasztásán keresztül egészen a veszélyjelzésekig és az elhárítómechanizmusok működtetéséig.

A szelektáló—rendszeralkotó munka az érdekegyeztető—iteratív tevékenységgel együtt aspirálhat a valósághűség „babéraitra”. Ismételten hangsúlyozni kívánom: minél nagyobb egy gazdaság ráutaltsága külgazdasági kapcsolataira, és minél gyengébb az adott történelmi időszakban világpiaci pozíciója, annál nagyobb szüksége van a stratégiai munkák többdimenziós felfogására.

A második alapelv: a kétirányú építkezés

Az eddig tárgyaltakból érezhető, hogy azt tartom egészséges külgazdaságpolitikai légkörnek, amikor a kormánzatnak is és a vállalkozásoknak is van hosszú távú külgazdasági programja. Bármelyik hiányzik, nem tudok sikeres stratégiát elképzelni, mint ahogy akkor sem, ha a két „szint” elképzelései nem kommunikálnak egymással.

Kérdés, hogy a nemzetgazdasági szintű politika eredője-e vagy „ősforrása”-e a vállalati üzleti stratégiáknak, a cégek üzletpolitikái származékai-e az állami szintű külgazdasági koncepciónak avagy elsőrendű ötletforrásai? Valószínűleg mindkét megközelítésben van igazság, még akkor is, ha olykor az egyik válik hittétellé a másikkal szemben, amelyet „eretnekségnek” kiáltanak ki. Valójában ugyanis ez a két koncipiálási központ igen szervesen kiegészíti egymást, s ennél fogva erősen egymásra van utalva.

A kormányzat (illetve a hozzá közvetlenebbül csatlakozó információgyűjtő és -feldolgozó, -értékelő szervek, műhelyek) kezében van ugyanis a vállalati üzletpolitika kimunkálásához elengedhetetlenül szükséges ismeret mindazon része, amely politikai, világgazdasági természetű, átfogó jellegű, és amelynek a megszerzése és elemzése vagy fizikailag esik kívül a cégek lehetőségein, vagy akkora pénzügyi áldozatokkal járna, amely mindenképpen meghaladja az egyes cégek gazdaságos ráfordítási lehetőségeit (még a nagyokét is). A kormányzat és apparátusa az ilyen típusú információk beszerzése, feldolgozása, értékelése és elosztása területén éppoly szolgáltatói szerepkört tölt be, mint a közlekedési és hírközlési hálózatok fenntartása és működtetése területén.

Vannak természetesen olyan, a vállalati üzleti stratégiához szükséges információk, amelyeket kizárólag ő maga tud felkutatni — akár saját üzleti kapcsolatai és tapasztalatai révén, akár megrendelve az erre szakosodott vállalkozásoktól —, és ezek szakszerű, célra irányuló feldolgozását és értékelését egyetlen országos szerv sem képes helyette elvégezni. A világ műszaki fejlődési trendjének előrebecslését egy gépipari vagy gyógyszeripari vállalat nem képes kimunkálni, de az adott gépipari terület vagy a gyógyszervegyészet várható műszaki fejlődését a szakvállalatnál jobban senki sem dolgozhatja fel, illetve értékelheti; legfeljebb az olyan műhely, amelyet az e téren kooperációba lépő vállalatok közösen tartanak fenn. Természetesen ezen információk elég jelentős hányada igen hasznosan csatlakoztatható be a világ- és nemzetgazdaság-méretű trendek kimunkálásába: ellenőrzik azok megbízhatóságát, konkrétabbá,

kézzelfoghatóbbá teszik azok mondanivalóját stb. Gondoljunk csak az olyan előrejelzésekre, amelyek például a nemzetközi kereslet dinamikájára vagy a fémfeldolgozó ipar fejlődésére vonatkoznak: milyen értékes kontrollja lehet bármelyiküknek az az előrejelzés, amelyet az autóipar készít el a személygépkocsik, tehergépkocsik, traktorok műszaki generációváltásairól, kibocsátási dinamikájáról stb. Amennyiben a kormányzat néhány tucat vagy egy-kétszáz vállalattól, vállalati szövetségtől vagy szakmai szervezettől, amelyek a makroökonómiai kisugárzási „epicentrumokban” tevékenykednek, rendszeresen megkapja azok saját, „sarkított” prognózisait, lényegesen növelheti makroökonómiai prognózisainak bekövetkezési valószínűségét s ezáltal a vállalatok informálásának minőségét. Pozitív visszacsatolási folyamat indulhat be tehát. Az együttműködés mind a vállalati üzletpolitika, mind a kormányzati külgazdaságpolitika megbízhatóságát javítja: az eredmény a célok és utak helyesebb kijelölése s a nemzetközi illeszkedésből eredő hasznok megsokszorozása lehet.

Két alapkérdést tisztázni kell:

- mit tekintünk „országos kisugárzási epicentrumnak”,
- milyen karakterű cég alkalmas arra, hogy a kormányzati gazdaságpolitikai műhelyekkel ilyen információs és prognosztikai együttműködésbe lépjen?

Kisugárzáson általában egy gazdasági mozgásnak (növekedésnek, szerkezetváltásnak, jövedelemgenerálódásnak stb.) azt a másodlagos, harmadlagos (netán sokadlagos) hatását értem, amelynek eredményeképpen máshelyütt ugyancsak valamilyen gazdasági mozgás jön létre: ez lehet azonos nemű vagy eltérő, lehet azonos vagy ellenkező irányú, és lehet azonos vagy kisebb, netán nagyobb erejű, mint a „kisugárzó” mozgás.¹ Az epicentrumok olyan nemzetgazdasági (vállalatgazdasági) pontok, ahol a végbemenő mozgások a gazdaság (cég) egészének működését erősen befolyásoló hatásokat adnak át a szervezet egyéb pontjaira. A nemzetgazdaságban ilyen kisugárzási epicentrum mindenképpen az energetika, az élelmiszer-termelés, valamint a nagy kutatás—fejlesztéssel (K + F), nagy piaci hatókörrel és egyben terebélyes háttériparral rendelkező ágazatok (például autóipar, mikroelektronika, hadiipar).

Érthető, hogy az ilyen epicentrumok élő kapcsolata a gazdaságpolitikai műhelyekkel nagyban növelheti ezek érzékenységét, hiszen ezeken a pontokon lehet érzékelni a gazdaság viselkedését meghatározó rezgéseket és „letapogatni” az alapvető munkamegosztási láncok mentén végigfutó visszacsatolási folyamatok erősségét, terjedési sebességét, megfigyelni a hatásküszöböket. A kisugárzási epicentrumoknak sajátos, műszaki és piaci alaphelyzetük által meghatározott mozgáskarakterük van, ezért viselkedésük, ha jól ismerjük ezeket a műszaki és piaci jellegzetességeket, viszonylag könnyebben előrebecsülhető, mint a gazdaság egészéé. Ugyanakkor erősen hatnak annak viselkedésére, persze nem szabványos módon és nem egyénként, hanem összességükben. A nemzetgazdaság különböző piaci helyzetekben való viselkedését nem kis mértékben ezen epicentrumok viselkedésének eredője határozza meg.

Az a kormányzat, amely közvetlen érintkezésben van ezekkel az epicentrumokkal — akár egyedi kapcsolatok útján, akár „kihelyezett megfigyelőállomások, műszerek”

¹ Az általam „kisugárzásnak” nevezett jelenség lényegében ugyanaz, mint a közgazdasági szaknyelven közismert multiplikátor-hatás, azzal a különbséggel, hogy nem korlátozódik a kvantitatíve mérhető vagy becsülhető tovagyrűzésekre, és figyelembe veszi a hatások-visszahatások ide-oda hullámozó hatásait is.

segítségével —, s ilyen módon folyamatosan érzékelné tudja ezek működését, igen nagy prognosztikai erővel gyarapszik. Természetesen nem eseményeket lesz képes megjósolni, hanem tendenciaváltozásokat, amelyek bizonyos gazdasági jelek jelentkezése nyomán nagy valószínűséggel bontakoznak ki, mivel az „epicentrum” e jelekre kiszámíthatóan reagál, és ez a reakció a kisugárzási vonalak mentén ugyancsak kiszámíthatóan terjed tova (legalábbis az első egy-két fázisban, ami a nemzetgazdaság igen nagy hányadát teheti ki akkor, ha az epicentrumok összességével számolunk). A magyar gazdaság esetében, becslésem szerint ezen epicentrumokkal való közvetlen információs együttműködés esetén az exportnak és az importnak mintegy harmadát, felét elég nagy biztonsággal hosszabb távon is prognosztizálni lehetne, nemcsak a volumen, hanem a hatékonyságot is tekintve.

A kapcsolattartás elve azonos a vállalatok szintjén is: az esetek igen nagy hányadában a kisugárzási centrumok magjai egyben olyan vállalatok, amelyek önmagukban is alkalmasak arra, hogy közvetlenül részt vegyenek a stratégiai előrejelzés munkálataiban. Olyan vállalatokra (magán- és állami, bel- és külföldi tulajdonban levő cégekről egyaránt szó van, vagyis a tulajdoni és szervezeti hovatartozás e tekintetben semmi szerepet nem játszik) gondolok, amelyek méreteiknél és külgazdasági orientációjuknál fogva (nagy exportálók és importálók, erős kooperálók stb.) eredetileg is érzékelhető hatást gyakorolnak a gazdaság sorsára általában, a külgazdaság kapcsolatrendszerére pedig különösképpen. Másképpen fogalmazva, azokról a cégekről van szó, amelyek — függetlenül tevékenységük multiplikációs kisugárzásától — mintegy „epicentrumokként” foghatók fel. Ha például a Suzuki Autógyár mai méreteinek sokszorosára nő, de tevékenysége nem megy túl az összeszerelésen, importált alkatrészekből látja el magát, és termelésének négyötödét exportálja, akkor ez az egység a szó klasszikus értelmében véve nem „epicentrum”, mert viselkedésének belföldi szétsugárzása legfeljebb az Esztergom környéki munkaerőpiacra korlátozódik. Ám import—export tevékenységének minden jelentősebb rezdülését meg fogja érezni az ország egésze.

Végeredményben a gazdaságpolitikának a Galbraith-i „tervezési rendszerrel” és ennek közvetlen „holdudvarával” kell prognosztizálási együttműködésbe lépni annak érdekében, hogy makroökonómiai léptékű prognózisai érezhetően közelítsenek a valósághoz.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogyan épül be a gazdaság nagy áramlatainak többé-kevésbé kívül eső szektor a külgazdasági stratégia gondolatkörébe? Hiszen ez legalább akkora hatással van a kereskedelmi mérlegre, olykor a nemzetközi tőke mozgásokban való részvételre is, mint a „tervezési rendszer”, noha a cégek egyenként nem gyakorolnak a gazdasági folyamatokra (sem a belsőkre, sem a külföldi vonatkozásúakra) érzékelhető hatást. Úgy vélem, ezen szektor cégei egyenként nem is birtokolnak olyan jelentős és általánosítható külgazdasági tapasztalatot, és nem is rendelkeznek a kapcsolatrendszer jövőjére vonatkozó olyan előrebecsléssel vagy akár elvárással, amely közvetlenül beépíthető lenne az országos külgazdaság-politikába. Másfelől ezeknek a jobbára apró cégeknek szervezeti és anyagi feltételei sincsenek meg egy ilyen közvetlen kooperációra. Ezért célszerűbb, ha a gazdaságpolitikai műhely e kisebb vállalkozások szakmai szövetségeivel tartja az információs kapcsolatokat, aminek természetesen csak akkor van értelme, ha e kapcsolat nem protokolláris, vagyis, ha

e szervezetek a maguk körében érdemben gyűjtik és elemzik az információkat, s azokat megosztják az országos szervekkel.

A „kétfelől építkező” stratégia mindegyik pólusa kiegészítésként és kontrollként használja a másik felől áramló információt. Ha ez a kapott információ éppúgy alapos elemzésre épülő, érdemi tartalmú, mint a saját forrásból származó, és a maga sajátos nézőpontjából megfontolásra készíti azt a műhelyt, amely a saját előrebecslést kidolgozta, akkor mindkét póluson korrekciós munkálatok fognak elkezdődni. Ezek eredményeit valószínűleg érdemes lesz még egyszer a másik fél „próbakövéhez hozzáfenni”. Ha a korrekció során a legkirívóbb inkonzisztenciák lecsiszolódtak, az együtt-prognosztizálás akár be is fejeződhet. Ha viszont újabbak léptek fel, akkor érdemes a makacsul ellentmondó adat- és gondolati láncokat még egy menetben végiggondolni, akár együttes munkacapat keretében is. A cél persze nem a mérlegszerű egyeztetés, hanem a felfogás közelítése: ha ez nem történik meg, előfordulhat, hogy a szabályozás és az arra való reagálás a süketek párbeszédévé, avagy az ellenségek acsarkodásává fajul, a célok pedig egyik oldalon sem teljesülnek a kívánalmaknak megfelelően.

Milyen állam és milyen vállalat?

Ez a „kétfelől építkező” partneri viszonyokon alapuló döntéshozókészítési metódus régióinkban ismeretlen. Sajnos, Közép- és Kelet-Európa társadalmi—politikai klímája sohasem volt kedvező az ilyen képződmények létrejöttéhez. A közép- és kelet-európai állam — működési rezonájából és felépítéséből, érdekeiből kiindulva — vagy olyan tarisznyaként kezeli a gazdaságot, amelybe bármikor bele lehet nyulni, akár hatalmi aspirációinak finanszírozása, akár potenciális hívei lojalitásának megvásárlása céljából, vagy pedig olyan márványtömbként, amelyből michelangelói szobrokat lehet faragni, csak véső és kalapács kérdése az egész. A gazdaság mindkét esetben heves immunreakciókkal válaszol, s ha ezek megtörnek a hatalom erőszakosságán, úgy túlélésre rendezkedik be: kisebb-nagyobb torzulások árán mégis megszerzi magának az élethez, fejlődéshez szükséges forrásokat és mozgásteret.

Ez az egészségtelen viszony mindenesetre ellenségként tünteti fel a gazdaságpolitikát a mikroszféra előtt, amely elől rejtegetni kell értékeit, érdekeit és információit, és fordítva: ellenségként a mikroszférát a gazdaságpolitika szemében, amelynek az övétől (a „társadalmi” vagy „nemzeti” érdekké szentesített állami akarattól) eltérő törekvései vannak, s akit valóságos hajtóvadászaton kell befogni, betörni a hatalmi érdekek kiszolgálásába. Az állami gazdaságpolitika e régióban mélyen meg van győződve arról, hogy a vállalati—vállalkozói szféra az állami költségvetés megátalkodott parazitája; a vállalkozói szféra viszont bénítónak tartja a jövedelemelvonás mértékét (és nem is alaptalanul: a tőkehiány körülményei között a költséges állam és az aránytalan méretű elosztórendszerek fenntartása valóban a produktív felhalmozást kurtítja), és idegen tőle a centralizált jövedelem elköltésének módja is. Mindennek következtében, ahogyan csak teheti, kibújik a költségvetés karmaiból, az meg arra tör, hogy visszaterelje a „fejőszék” mellé. Ez a hajtóvadászat határozza meg kettejük egész kapcsolatát: a gazdaságpolitika sarkított információkat sugároz a cégek felé, hogy a neki megfelelő magatartásra bírja őket, a mikroszféra meghamisított adatokat

szolgáltat az államnak, amelyekben eredményeit vagy túlértékeli (ha valamilyen állami tőkejuttatást vagy garanciát, netán rendelést remél a hatalomtól), vagy alulértékeli (ha adófizetéstől kíván mentesülni vagy szubvenciót óhajt). A műszaki fejlesztési lehetőségekkel, valamint a piaci pozíciók megtartásával, illetve védelmével kapcsolatos, egymásnak szolgáltatott információk minősége sem jobb. Ez a kialakult kapcsolat tehát teljességgel alkalmatlan arra, hogy a gazdaságpolitikai műhelyek és a cégek között valóság-hű adatáramlás alakuljon ki, amelynek következtében redukálódik a külgazdasági előrejelzések, valamint az azokra való vállalati reagálások előrebecslésének hibahatára. Ellenkezőleg: a „dézsmáló” és voluntarista ösztönökkel megvert hatalom a cégektől szerzett információkkal csak félrevezetődik, míg az ilyen gazdaságirányítástól kapott információk a cégek számára eleve gyanúval kezeltetnek mint olyan eszközök, amelyek megdézsmálásukat és Prokrusztész-ágyba való kényszerítésüket szolgálják.

Nyilván ez az áldatlan állapot is erősíti azoknak a meggyőződését, akik szerencsésebbnek tartanak a hatalom és a cégek mai ellenséges viszonyát egy hideg közömböségi viszonytal felváltani. Jobb, ha idegenek, mint ha egymás elleni akciókban fecsérik el energiáikat. Ebben van is igazság, nem is kevés. Ha a bevezető részben vázolt súlyos egymásrautaltság nem állna fenn, az ember hajlamos volna e vélemény hívévé szegődni. A prognosztikai együttműködés azonban mind a mikro-, mind a kormányzati szféra számára nélkülözhetetlen, és ahogy haladunk a XXI. század felé, annál sürgetőbben jelentkezik a szükségessége. Nincs mit tenni: a cégek hálózata és a gazdaságpolitika a modern gazdaságban szimbionttákká váltak, szétoperálhatatlannak. A csupán piaci — azaz utólagos és csak rövid távon használható — saját információkra utalt mikroszféra úgy viselkednék, mint a rövidlátó sas vagy a szonárjától megfosztott denevér. A kizárólag saját makroökonomiai adatbázisára hagyatkozó állam gazdaságpolitikáját pedig folyamatos katasztrófák világosítanak fel arról, hogy mennyivel halványabb a valóságról képzelt absztrakt kép annál, amely a valós gyakorlat trendektől messze eltérő jelenségei alapján rajzolódik ki. A mohó és kotnyeles állam és a kibújó-menekülő vállalat kooperációjának lehetetlenségére ezért nem a kooperációról való lemondás a célszerű válasz, hanem a gazdaságpolitika mikroökonomiai szféra iránti attitűdjének gyökeres átalakítása. Valószínűnek tartom, hogy társadalmi reflexeink felzárkóztatásának az európai centrum színvonalához ez lehet az egyik legfontosabb területe.

A partneri, kooperatív kapcsolatra érett vállalat jellegének megközelítése nem lehetséges a gazdaságpolitikáéval analóg módon: a cégnek nincsenek politikai ambíciói, amelyek érdekében meg akarná dézsmálni az államot, vagy amelyek megvalósítása közben voluntarista kalandokba kergetné a hatalmat. Ilyen aspirációk legfeljebb üzletpolitikai indíttatásúak lehetnek, ám ezek érvényesítéséhez nagyságrendekkel nagyobb gazdasági ütőerő szükséges, mint amekkorával bármely magyarországi vállalkozás a belátható jövőben rendelkezik.

A cég háromfélét biztosíthat:

- az ott dolgozók (tulajdonosok és alkalmazottak) tisztességes megélhetését,
- a piacon való degradáció elkerülését (a „dinamikus szinttartást”),
- a vagyon gyarapodását és a vállalkozás biztonságát.

E hármas cél érdekében merészkedik külpiacra is, és a felsoroltak közül különösen a harmadik lebeg a szeme előtt, amikor stratégiát alkot magának. Ha úgy ítéli meg, hogy a hatalommal kiépült viszony e három közül bármelyiket súlyosan veszélyezteti, akkor „szlalomozásba” kezd, igyekszik kicsúszni annak körmei közül és visszaszerezni azt az értéket, valamint döntési szabadságot, amelytől megfosztotta. Vagyis a cég a hatalommal ellentétesen mindaddig kiszámíthatóan reagál a gazdaságpolitika kihívásaira, amíg az nem szorítja illegális vágányra tetteit. (A viselkedés természetesen ez esetben is kiszámítható, de eltűnik a gazdaságirányító hatóság látómezejéből, így egyedileg úgy tűnik, mintha a vállalat értelmetlen pályákat futna be.) A kooperációs együttműködésre alkalmas vállalat tehát mindenekelőtt azzal a vállalattal azonosítható, amelyeket a hatalom sem „bugyellárisnak”, sem voluntarista álomrealizálások kísérleti nyulának nem fog fel; továbbá amelyet a kormányzat nem tart olyan nemzetgazdaság-ellenes „bünözőnek”, amely csak azért nem nyerte el még méltó büntetését, mert nem sikerült rajtakapni. Vagyis az, hogy a mikroszféra érdemi partner-e a stratégiai, partneri együttműködésre, mindenekelőtt a gazdaságpolitika vállalatszemeletén és főleg vállalatkezelési gyakorlatán múlik. Sem a dzsenti-, sem a komisszári, sem pedig az adóvégrehajtói allűrökkel megvert gazdaságpolitikai apparátus nem képes partnereket faragni a vállalatokból külgazdaságpolitikája számára, sem pedig hatékony partnerévé válni ezeknek külső üzletpolitikájukat nemzetgazdasági érdekek irányában befolyásolandó. Ez az első, elengedhetetlen, de nem elégséges feltétel.

Van ugyanis egy második kritérium is: a cégnek szükségét kell éreznie annak, hogy üzletpolitikáját hosszú távra gondolja át és tervezze meg: vagyis céljainak, törekvéseinek túl kell mutatnia a pusztá megélhetésen és a szinttartáson. A vagyon gyarapításáról, a piaci pozíció stabilizálásáról és mélyítéséről, a cég-image megőrzéséről és javításáról kell gondoskodnia. Ez bizonyos mértékig a menedzsmentkultúra kérdése is, de nem csak az. Olyan vállalkozások, szervezetek, amelyek összevissza zavart profillal rendelkeznek, mint időnkénti centralizálási és szétdarabolási járványok túlélői, biztosan nem jó alanyok a stratégiai cselekvésmódra. Azok a vállalatok ugyanis csak alkalmatlanok arra, hogy hosszú távú külpiaci helytállásról gondolkodjanak, amelyek az utóbbi másfél évtizedben évente minimum egyszer gyökeresen változó szabályozási feltételek között voltak kénytelenek dolgozni: levezényelni K + F-akciókat, beruházásokat, szerkezet- és piacváltásokat stb. Ők alkotják a magyar gazdasági élet azon „kígyómarta” rétegét, amely mozdulatlanra merevedik vagy fedezéket keres a gyíkocskára láttán is. Végül, stratégiában reményteljesen gondolkodni csak az a menedzsment képes, amelyiknek eszközei is vannak a hosszú távú elképzelés valóságba való átültetéséhez; amelyik diszponál a mindennapos gazdálkodás során felhalmozódott ilyen-olyan ági nettó nyereségfelhasználásáról, mert normális cserearányviszonyok között működik, tehát a racionális gazdálkodás és a piaci igényhez igazodó kibocsátás kézzelfogható haszonban ölt testet, és a költségvetés nem ragadja el tőle a haszon aránytalanul (bénítóan) magas hányadát.

Néhány szó az információ-rendszerről

Ahhoz, hogy akár a kormányzat, akár a „tervezési rendszer” vállalati köre, akár az e körön túli vállalati—vállalkozási szektor hosszabb távon legyen képes tervezni

és dönteni, mintsem azt az „orruk előtt levő” napi piaci impulzusok lehetővé tennék, igen célirányosan kialakított információ-rendszerre van szükségük; mindegyiknek más-más tartalommal.

Az információfelhasználók információszükséglete három dimenzióban határozható meg:

- a)* az információ megjelenési formája (adatsorok, események közlése, összefüggések feltárása, következtetések, hipotézisek feldolgozottsági foka (eredeti, csoportosított, előválogatott, feldolgozott és értékelt);
- b)* az információ tárgya, vonatkozása (magára a vállalatra, arra a szakmára vagy üzleti körre, amelynek a vállalat is a része, a nemzetgazdaságra, a nemzetközi gazdaságra vonatkozik);
- c)* az információ forrása (saját vállalati, saját állami, a szakmán, üzleti körön belüli, államapparátusi, az információs szakmától eredő, tudományos, médiából származó).

Elvileg az a szerencsés eset, ha a stratégiakidolgozó műhely (akár gazdaságpolitikai, akár vállalati) annál szelektáltabb, feldolgozottabb, verbálisabb formában jut az információhoz, minél messzebb áll az információ tárgya az ő konkrét tevékenységétől (fotós szakkifejezést kölcsönözve ezt a jól megválasztott „mélységelesség” elvének lehet nevezni). A cég esetében az információ konkrétsága, számszerűsége, részletessége annál jobban csökken, minél inkább haladunk a cég szakterületétől a makroökonomia felé, konkrét külgazdasági tevékenységétől a világgazdasági összefüggések felé, a külkereskedelmi, műszaki fejlesztési stb. adatoktól az elméleti jellegű összefüggések irányába.

Elmondhatjuk: a gazdaságpolitikai műhely nem rocskából önti nyakon a partnercégeket a válogatatlan és „emésztetlen” információkkal, hanem igen gondos szelekció és feldolgozás után. Az ellenkező irányú áramlás esetében a mélységelesség is fordított irányban halad a részletességtől az általánosságig, a számszerűségektől a verbalitásig és a praktikus jellegtől a tudományos jelleg felé. Azt azonban lehetővé kell tenni a partnernek, hogy amennyiben mégis részletesebb információra volna szüksége, az is rendelkezésére álljon. Csak ezen a jól átgondolt módon kerülhető el az, hogy a kooperáció formálissá váljék és így értelmét veszítse.

*

Tisztában kell lennünk azzal, hogy a nagy vonalakkal felvázolt rendszer bevezetése, étellel való megtöltése és szakszerű működtetése önmagában háttérmunka, semmi esetre sem több. Arra való, hogy segítsen világosabban kirajzolni a lehetséges célokat, korlátokat, buktatókat, egyértelműbbé tegye a választandó megvalósítási elképzelést, és hozzájáruljon a „távolabbra látó” kormányzat, valamint a végrehajtásban kulcsszerepet játszó mikroökonomiai szektor (különösen a „tervezési rendszer”, az oligopol vállalati kör) közötti közeledéshez. Nem biztosítja önmagában sem a célrendszer, sem a módszertan helyességét, sem pedig a makro-, illetve mikroszint zavartalan működését. Vagyis nem képes önmagában kompenzálni a gazdaságpolitika következtelenségeit, korszerűtlenségeit, műhibáit, mint ahogyan a gazdaság eredendő gyengeségeit és a külső környezetből ráirányuló sorozatos csapások hatásait sem. Pusztán megkönnyíti azon erőfeszítéseket — amennyiben vannak ilyenek —, amelyek arra irányulnak, hogy az ország megtegye azt, ami módjában áll külgazdasági helyzete

javítása érdekében, a gazdaságpolitika lássa világosan a lehetőségeket, és teremtsen kedvező feltételeket a mikroszféra számára ezek kihasználására, a cégeket pedig felkészülten éri a külgazdasági környezet kihívásai.

TÁRGYSZÓ: Gazdaságpolitika. Előrejelzés.

РЕЗЮМЕ

Неблагоприятное внешнеэкономическое положение страны все более настоятельно требует разработки продуманной внешнеэкономической стратегии. Согласно опыту такая стратегия имеет мало шансов на реальный успех, если она не представляет собой подлинного синтеза концепций правительства и предприятий, хотя бы только и потому, что прогнозы пропорционально охваченному горизонту времени утрачивают надежность, а степень свободы целеустановок возрастает в функции времени. Это парадоксальное положение можно смягчить путем координации макроэкономических правительственных решений и микроэкономической концепции деятельности предприятий.

Автор вкратце излагает важнейшие аспекты этой координации на различных этапах разработки стратегии. Останавливается на опыте, согласно которому сложившиеся в Центральной и Восточной Европе „рефлексы” экономической политики менее пригодны для развертывания совместной стратегической работы на базе партнерских связей; это верно как в отношении государственной администрации, так и сектора предприятий. В заключение автор останавливается на характере необходимой информационной базы.

SUMMARY

The adverse international economic position of the country requires more and more urgently the elaboration of a well-thought-out strategy of international economic relations. Experiences prove that such strategy has not got much reality unless it emerges as the real synthesis of the conceptions of the government and the enterprises. It is the case if only because forecasts become less reliable with the increase of the time span they cover, while the degree of freedom for goal setting increases as a function of time. The paradoxical situation can be eased only by a cooperative link between governmental activities of macro-economic inducement and enterprise activities of micro-economic attitude.

The study discusses in brief the main aspects of cooperation in different phases of work on strategy. The experiences are outlined, according to which the economic policy „reflexes” evolved in Central- and Eastern-Europe are less suited to develop a joint work on strategy, which is based on partnership relations; it applies both to the power and the enterprise sector. Finally the author refers briefly to the characteristics of the necessary data base.

A BELKERESKEDELEM FEJLŐDÉSI LEHETŐSÉGEI

DR. BELYÓ PÁL

A magyar nemzetgazdaság 1993-ban sem lábalt ki a depresszióból. Az ipari és az építőipari termelés ugyan már emelkedett, de a szolgáltatásokban és a mezőgazdaságban folytatódott a visszaesés. Az export az előző évi szint alá csökkent részben a fejlett országokban elhúzódó recesszió hatására, részben az exportáló vállalatok termelési és pénzügyi problémái miatt. A külkereskedelmi deficit várhatóan három milliárd dollár közelében lesz. Kedvező lehet, hogy a januári nagyobb növekedés után az ipari belföldi értékesítési árak és a fogyasztói árak emelkedése 1993-ban az elmúlt évekhez képest csillapodott, de az év egészében változatlan az infláció (23%).

Az alapvető gazdasági folyamatokat a közeledő választás előtti időszak politikai körülményei is befolyásolják, a gazdaságpolitika mozgástere a szokásosnál sokkal kisebb.

A belkereskedelem folyamatait alapvetően meghatározzák a nemzetgazdaság egészében zajló változások, az általános „növekedési” tendenciák. A korábbi évekhez hasonlóan a Gazdaságkutató Részvénytársaság 1993-ban is megkérdezte a gazdálkodó szervezeteket várható fejlődésükről. A belkereskedelmi szervezetek várakozásai alapján tekintjük át a kereskedelem változásainak jellemző tendenciáit 1993-ban.¹ (Az 1994. január—február hónapban végrehajtott vállalati felmérések eredményei az év közepére lesznek feldolgozva.)

1993 első félévében a kiskereskedelem folyó áras értéke 1012,5 milliárd forintot tett ki, 19,8 százalékkal többet, mint az elmúlt év azonos időszakában. Bár az év első 7 hónapjában a forgalom volumene 2,4 százalékkal volt kevesebb, mint egy évvel korábban, a júliusi forgalom már 2,3 százalékkal növekedett. Az iparcikk- és a tüzelő-, építő-, üzemanyag-kiskereskedelem volumene az 1993-as év hónapjaiban rendre meghaladta az előző év azonos időszakainak értékesítését. Az általános áruházaknál és az élelmiszer-kiskereskedelemben az előző évihez képest további csökkenés tapasztalható. Jelentősen csökkent a gyógyszer-kiskereskedelem volumene és a munkahelyi vendéglátás forgalma is.

¹ A mintában a választ adó kereskedelmi tevékenységet végző vállalkozások száma 1993-ban 270 egység volt. A létszámnagyság szerinti három kategóriában e vállalkozások aránya: 50 fő alattiak 44; 51 és 500 fő közöttiek 42; 500 fő feletti 14 százalék. A kiskereskedelmi üzletek aránya 30 százalék és ezen felül 6 százalék a közútjármű- és üzemanyag-kereskedelmi szervezetek közül került ki. A mintában szereplő vállalkozások 50 százaléka kft. és 32 százaléka részvénytársaság. A szervezetek 31 százalékában önkormányzati többségi és 15 százalékban külföldi többségi tulajdon volt. A vállalkozások 43 százalékának árbevétele 101 millió és 1 milliárd forint között volt.

A kiskereskedelmi értékesítéshez jellegében közel álló diszkont forgalom értéke becslések szerint 1992-ben 19,7 milliárd forint volt. Ez a konstrukció egyes megyékben a hivatalos kiskereskedelmi forgalomnak a kétharmadát is eléri, bizonyítva ezen értékesítési forma létjogosultságát és további fejlődését.

A nagykereskedelem 1992. évi eladásának értéke 255,8 milliárd forint volt, közel 13 százalékkal alacsonyabb az előző évinél. Külön figyelemre méltó, hogy a nagykereskedelem értékesítése a kiskereskedelem felé mintegy harmadával csökkent, de az egyéb eladásai 2,5—3-szorosára növekedtek.

A nagykereskedelem számára a kiskereskedelem kiszolgálása egyre inkább jelentőséget veszíti, és a nagykereskedelmi tevékenység profilváltása tovább folyik. Előtérbe kerül az intézményi, közületi, nagybani értékesítés, illetve a közvetítőkereskedelem, vagyis a regionális beszerzési és áruterítő, valamint raktározási tevékenység. A nagykereskedelem a diszkont tevékenység folyamatos bővítésén túl növeli saját bolti értékesítését is. Becslések szerint az 1992. évi 60 milliárd forint értéket további 10—15 milliárddal haladta meg a diszkont értékesítés, ami a realizált nagykereskedelmi árusítás mintegy 20—25 százaléka lehet, és gyakorlatilag a kiskereskedelmi forgalom értékét növeli.

A válaszok alapján a kereskedelmi szervezetek nem számítottak a magyar nemzetgazdaság egésze helyzetének számottevő javulásával. Egynegyed részük az 1993-as helyzetet változatlanak vélte, 35 százalékuk csekély és 16 százalékuk jelentős gazdasági romlást valószínűsített. Saját helyzetüket megítélve folyó árakon a kereslet mérsékelt növekedésében bíztak 1993-ban. Ezen belül pedig a közepes és nagyvállalkozások úgy vélték, hogy az előző évekhez képest nem csupán folyó áras árbevételük, hanem egyharmaduk szerint értékesítési volumenük is nőni fog.

A keresleti lehetőségeket pozitívan megítélő kereskedelmi vállalkozások az értékesítési lehetőségek bővülését új termékek és szolgáltatások bevezetésétől és piaci szervezetük jelentős javításától várják. A nagyobb kereskedelmi egységek a marketingtevékenység javítását, a korábbi termékek korszerűsítését tartják elsőrendű fontosságúnak és ezek mellett új termékek forgalmazását és meglepő módon mérsékelt árpolitika alkalmazását tervezik.

A belföldi értékesítés csökkenésére számító vállalkozások a piaci lehetőségek beszűkülésének okát alapvetően a lakossági kereslet visszaesésében látják. A csökkenés oka lehet a tökehiány, a kiélezett és tisztességtelen verseny és az állam magatartásának kiszámíthatatlansága, alapvetően az adózás okozta túlzott jövedelemelvonás. (Lásd az 1. táblát.)

A kereslet enyhe növekedésében bízva sem várják azonban tökeellátottsági és pénzügyi helyzetük alapvető változását. Többségük mégis azt reméli, hogy pénzügyi helyzetük az elkövetkező években nem romlik, sőt minden negyedik kereskedelmi szervezet kintlevőségének csökkenésében, forgalmának emelkedésében bízva javulást remél. Mérleg szerinti eredményüket tekintve — ellenpontozva az általános gazdasági kilátásokat — a vállalkozások várakozásaiban általában enyhe optimizmus tapasztalható.

A beszerzési árak alakulásával kapcsolatos becslésük szerint azok kissé javulnak 1994-re, míg 1993-ban a szervezetek 27 százaléka számolt 16—20 százalékos növekedéssel.

1. tábla

*A kiskereskedelem eladási forgalma üzlettípusonként**

Üzlettípus	Az 1992. évi folyó áron (millió forint)	Az 1991. évi az 1990. évi	Az 1992. évi az 1991. évi	Az 1993. I.—VII. havi az 1992. I.—VII. havi
		százalékában		
Kiskereskedelem	1 387 457	90,2	96,3	98,8
Ebből:				
Általános áruház	49 296	60,0	86,5	88,7
Élelmiszerbolt	460 303	113,5	92,2	85,1
Ruházati bolt	126 322	90,3	97,6	97,4
Vegyiarubolt	35 481	121,2	95,5	94,4
Iparcikküzlet	301 852	80,2	116,2	122,6
Kultúrcikküzlet	107 462	86,1	88,8	96,1
Egyéb bolt	64 102	71,9	88,2	102,0
Tüzelő- és építőanyag-telep . .	229 872	79,0	100,3	107,6
Gyógyszertár	12 767	73,6	70,7	80,5
Vendéglátás	182 058	89,5	106,8	96,7
Ebből:				
Melegkonyhás üzlet	49 589	95,6	94,0	96,8
Cukrászda, italbolt	113 217	78,8	129,4	99,6
Munkahelyi vendéglátóhely . .	19 252	103,1	82,3	85,1
<i>Összesen</i>	<i>1 569 515</i>	<i>90,1</i>	<i>97,5</i>	<i>98,7</i>

* Az előző időszakhoz való hasonlítások során változatlan árakkal számoltunk.

Az értékesítési árak várható változásával kapcsolatosan erősen megoszlanak a vélemények. A szervezetek 24 százaléka 1993-ra 16—20 százalék közötti növekedést valószínűsített. A következő évre a kereskedelem átlagosan 24 százalékos fogyasztóiárszínvonal-emelkedést várt. Azonban a szervezetek több mint egynegyede, sőt a kisvállalkozások 32 százaléka számolt 26 százalék feletti áremelkedéssel.

KERESLETI VÁRAKOZÁSOK

1993 végén továbbra is érezhető volt, hogy a kereslet néhány év alatt jelentős mértékben mérséklődött, ugyanakkor erős verseny teszi próbára a kereskedelmi vállalkozásokat. A gazdasági aktivitás mérséklődése a kereskedelem számára majdnem minden területen dekonjunktúrát eredményezett.

A kereskedelmi vállalkozások jelentős részének helyzetét továbbra is súlyosbítja a jogtalan kereskedés növekedése következtében kieső áruforgalom, illetve az így kialakuló piaci egyenlőtlenségek. A helyzetet nehezíti, hogy a szűkülő piacon évről évre egyre több kereskedelmi vállalkozás működik. A belső piac szűkülése következtében a belkereskedelem hozzájárulása a bruttó nemzeti termékhez (Gross Domestic Product — GDP) már 11 százalékra mérséklődött, annak ellenére, hogy időközben a kereskedelmi árreakció alakulása kizárólag a piaci feltételek, a kereslet-kínálat viszonya és az üzletpolitika függvényében változott. Radikális változásokat érezhetünk mind

a felvevőpiac keresletének, mind pedig a beszerzési források kínálatának az összetételében.

1994-ben is várható, hogy a termelés és a kereskedelem kapcsolatában az előbb említett dekonjunkturális hatásokon túl a szervezetrendszernek a korábbi kapcsolatok fellazító gyors ütemű változása, a fizetési nehézségek, a gyors árszínvonal-emelkedés és az erősödő importverseny számottevő bizonytalanságot és kockázatot fognak okozni. A kereskedelmi vállalkozások többségét meghatározó alkalmazkodásra kényszeríti továbbra is a piac beszűkülése, a kereslet összetételének változása, a beszerzési források átrendeződése.

Az elkövetkezendő évekre a kereskedelem fejlődését a kínálati jellegű piac kialakítása határozza meg. A mérsékelt túlkínálat alapvetően új típusú piaci környezetet jelent. A belső piac nyitottá válik, felértékelődik és igényesség szempontjából is a nyugat-európai színvonalhoz közelít. A kereskedelmi vállalkozások már az értékesítési piacokért versenyeznek, megszűnik függésük a hagyományos szállítóktól. Nő a termelés és a fogyasztás összekapcsolásában nélkülözhetetlen szervező, koordináló szerepük.

A vállalkozások véleménye 1993. évi várható értékesítésükről eléggé megoszlott. A megkérdezettek 48 százaléka növekedést, míg 31 százaléuk csökkenést várt. Figyelemre méltó lehet, hogy a kereskedelmi vállalkozások egynegyede (26%) az áremelkedést meghaladó növekedésre számított.

A kereskedelmi tevékenységet végző vállalkozások értékesítésük meghatározó hányadát a belső piacra teljesítik. A hazai kereslet megítélésében a vállalkozások várakozásai erősen megoszlanak. A válaszadók 52 százaléka vélte úgy, hogy az előző évhez képest növekedni fog a folyó áras árbevételük. A különböző méretű vállalkozások közül a közepes és nagyvállalkozások sokkal kisebb arányban számítanak az árbevétel csökkenésére, mint a kisebb cégek.

1994-re a kormányzati szervek erőteljes intézkedéseket hoznak a hazai piac védelmére. Így például jelentős hatása lehet a tejtermékek és más importtermékek esetleges behozatali korlátozásának. A belföldi keresletet akár közvetlenül is érinthetik azok a könnyítések, amelyek a magyar export teljes liberalizálását szolgálják, és így lényegében engedély nélkül kivihető minden termék, hacsak a kivitel nem okozza a belföldi fogyasztási alap jelentős hiányát.

Azok a vállalkozások, amelyek a belföldi értékesítésük csökkenésére számítanak, piaci lehetőségeik beszűkülését elsősorban a lakossági kereslet visszaesésében látják. A jelentősebb cégeknél ez az ok megközelítően azonos a tőkehiánnyal. Jelentős azoknak a válaszoknak az aránya, amelyek a kereslet csökkenésének okaként a kiélezett és tisztességtelen versenyt, valamint az állam magatartásának kiszámíthatatlanságát említik. Ez utóbbi az adózási szabályok általi túlzott jövedelemelvonásra utal.

A vállalkozások 64 százaléka számol árbevételének növekedésével, és csak 11 százaléuk a csökkenéssel. A kereskedelmi szervezetek közel egyötöde (19%) változatlan árbevételt kalkulál.

Az exporttermékek aránya a kereskedelemben 1993-ban minden második vállalkozás szerint változatlan marad, minden ötödik szerint nő, és 1994-ben is csak a szervezetek 5 százaléka tervezett exportnövekedést.

A mérleg szerinti eredmény várható alakulása 1993-ban

A változás iránya	Százalék
Jelentősen javul	14
Kissé javul	36
Nem változik	20
Kissé romlik	13
Jelentősen romlik	6
Veszteségessé válik	2
Veszteséges marad	5
Nem válaszolt	4
<i>Összesen</i>	<i>100</i>

A kereskedelmi vállalkozások mérleg szerinti eredményét tekintve — összehasonlítva az általános gazdasági kilátásokkal — enyhe optimizmus tapasztalható.

PÉNZÜGYI—GAZDÁLKODÁSI HELYZET

A kereskedelem jövedelmi helyzetének romlásával együtt nem tapasztalhatók nyílt válságjelenségek a kereskedelmi vállalkozások nagyobb csoportjaiban. A vállalkozások számának ugrásszerű megnövekedése ellenére a belkereskedelemben a csődbe kerültek aránya az átlagosnál számottevően alacsonyabb. Megemlíthető az is, hogy az állami tulajdonban levő társaságok jelentős részénél számottevő vagyonsökkenés következett be.

A belkereskedelem árrésszintje az elmúlt 3 évben körülbelül 12 százalékponttal emelkedett. Ez az emelkedő árrésszint kapcsolatos a költségek begyűrűző növekedésével és a módosuló gazdasági funkcióval is. A verseny és a korlátozott kereslet együttesen meghatározták az árretek növelési lehetőségeit. 1993-ban sem volt lehetséges a költségek növekedésének teljes továbbhárítása. Az áremelés lehetősége pedig az egyensúlyhiányból, a piaci erőfölényből adódóan korlátozott. A kereskedelmi tevékenység jövedelmezősége az elkövetkezendő időszakban sem javulhat.

A piaci versenyképesség és főként a kielégítő likviditás egyik biztosítéka az alaptőke megfelelő nagysága. 1993 során a kereskedelmi vállalkozások mintegy felének nem változott az alaptőkéje. A vállalkozások közel fele úgy ítéli meg, hogy 1993-ban kis tőkebevonással kedvezőbb lett a cég tőkeellátottsága, 30 százalékuk megfelelőnek minősítette cége helyzetét, 15 százalékuk látta úgy, hogy a cég súlyos tőkehiánnyal küzd.

Az 1992. és 1993. évekhez képest a vállalkozások tőkeellátottsága egyoldalúbb képet mutat, ha az 1994-es tervezett „akciókat” elemezzük. 1993-ban vagyunk egy részének eladásából reméltek olyan tőkeinjekciót, amely a további működésük biztonságát megteremtené. A kereskedelmi vállalkozások kétharmada nem foglalkozott a vagyonában történő bármilyen típusú változás gondolatával, 26 százalékuk arra készült, hogy vállalatrészeket adjon el külső tulajdonosoknak és 2 százalékuk, a tavalyihoz képest jóval kevesebben, már csak a fúzióban látta a megoldást.

A cégek 48 százaléka törzstőkéjükben sem számolt változással. Mintegy 13 százalékuk belföldi magántulajdonosnak, 7 százalékuk külföldinek, 14 százalékuk a saját

munkavállalóinak adott el üzletrészeket, míg 8 százalékuk kivásárlás útján tervezett változásokat. A hiteltartozást csupán 2—3 százalékuk alakította át tulajdonná.

A tőkehiányos cégek 28 százaléka tervezi forgóeszközhitel bevonását, 16 százalékuk elhagyta tervezett fejlesztéseit, 9 százalékuk vagyontárgyakat adott el, 6—7 százalékuk pedig beruházási hitelt vett fel, illetve lízing-konstrukcióban próbálta fejlesztéseit megoldani.

A kereskedelmi vállalkozások alapvetően kedvezőnek ítélték 1993. évi likviditásukat. A vállalkozások 70 százaléka nyilatkozott úgy, hogy likviditása az egész időszakban kedvező volt, sőt ezen belül 33 százalékuknak javult. A nagyobb cégek esetében valamivel kevesebb, 66 százalékos, de a kis létszámú cégeknél elérte a 81 százalékot. A súlyos likviditási gondokkal küzdő vállalkozások aránya a kisvállalkozások között elhanyagolható, alig volt közöttük olyan, mely ellen csőd- vagy felszámolási eljárás folyt.

Részben ez magyarázza, hogy a kereskedelmi vállalkozások változatlanak ítélik meg 1994-es likviditási helyzetüket.

2. tábla

*A likviditási helyzet várható változása 1993-ban
(százalék)*

A változás iránya	50-nél kevesebb	51—500	500-nál több	Összesen
	fős vállalkozások			
Jelentősen javul	3	3	4	3
Kissé javul	36	27	31	30
Változatlan	42	49	31	43
Kissé romlik	16	15	23	16
Erőteljesen romlik	1	5	4	3
Újabb csődhullám esetén csőd eljárás valószínű	—	1	—	1
Csőd eljárás (felszámolás) valószínű	—	—	—	—
Nem válaszolt	2	—	7	4
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

A vállalkozások által remélt viszonylag kedvező likviditási helyzet több okra vezethető vissza. A vállalkozások főleg a kintlevőségeik megtérülésében bíznak. Ugyanakkor a forgalom volumenének emelkedése kedvezőbb likviditási helyzetet teremtene.

Amennyiben a gazdaság megkönnyebbül az inflációs nyomástól, abban az esetben a kamatszínvonal mérséklődése növelheti a hitelre történő árusítás volumenét is. Valószínűsíthető a kereskedelem nettó árbevételének a lassuló árszintemelkedés melletti differenciálódása az egyes kereskedelmi üzlettípusokban.

A kereskedelmi vállalkozások pénzügyi helyzetének főbb tendenciái a vállalati megkérdezések és a belkereskedelem évek óta tartó folyamatainak elemzése alapján összefoglalva a következők.

A nagy- és a kisservezetek forgóeszköz igényét tekintve ellentétes folyamatok alakulnak. A nagyszervezeteknél várhatóan tovább csökken a forgóeszköz-állomány,

míg a kisservezetek fejlődésében részesedésük tovább növekszik. A kereskedelemben általában emelkedik az állóeszközök és a beruházások aránya az összes eszközön belül. Folytatódik a gépesítés, az infrastruktúra-fejlesztés és ez a beruházási forma a későbbiekben is meghatározó marad.

Az egész kereskedelmi ágazatban várható, hogy a követelések és ezen belül a tartós kintlevőségek növekedni fognak, de feltehetően a nagyszervezeteknél a partnerek fizetési fegyelme az eddigi tendenciáknak megfelelően javul majd.

A források belső szerkezetében is változási tendencia tapasztalható. A kisservezeteknél évek óta nem történt és nem is várható jelentősebb változás, az eszközöket kétharmad részben rövid lejáratú kötelezettségek finanszírozzák és csak 33 százalékban a saját vagyon. A nagykereskedelmi szervezeteknél azonban egyre inkább a saját vagyon biztosít fedezetet az eszközökre, már mintegy kétharmados arányban.

A jövedelmezőség tovább romolhat annak következtében, hogy a készletnövekedés pótlólagos külső források igénybevételét — döntően rövid lejáratú forgóeszközhitelt — tesz szükségessé. A nagyszervezeteknél a készletek emelkedését a forgalom csökkenése nem indokolja. A kisservezetek esetében azonban az elmúlt három évben ötszörös készletnövekedés történt, és emellett a forgalom hatszorosára emelkedett. A forgóeszközhitel további bővülése azonban hosszabb távon egyáltalában nem kívánatos.

A külföldi befektetések csak a kisebb szervezeteknél haladták meg az alapítói vagyon 20 százalékát. A nagyszervezetekbe eddig mintegy 18 milliárd forint külföldi tőkét fektettek be, de a későbbiekben ennek üteme várhatóan lassulni fog. A kisservezetekbe történő külföldi befektetés gyorsabb üteme várhatóan fennmarad és hamarosan nagyságrendjében is eléri a nagyszervezetekbe történt beruházási értéket, azaz a mintegy 17—18 milliárd forintot.

A likviditási helyzet is eltérően alakul a nagy- és a kisebb szervezeteknél. Amíg az előzőknél 1993-ban közepes volt és a várakozások szerint közepesen jó lesz az elkövetkezendő években is, addig a kisebb kereskedelmi szervezetek továbbra is jelentős tartozásokkal fognak küszködni, vagyis tevékenységüket rossz likviditási mutatók jellemzik majd a jövőben is. Ezek számára kedvező pozíciót csak az jelenthet, hogy a szállítói tartozások ezentúl is lényegében finanszírozzák majd az árukészletet. Az általánosan rossz gazdasági helyzetben azonban hosszabb távon ez nem lesz fenntartható, hiszen a szállítók is kintlevőségeik gyors behajtását fogják szorgalmazni. A kereskedelemben is problémákat okozhat az általánosan jellemző pénzszűke miatt meglévő vállalkozói kényszerhitelezés. Megjegyezzük azonban, hogy a sorbanállás a jövőben sem a kereskedelmi gazdálkodóktól fog kiindulni. Valószínűsíthető, hogy az elenyésző számú, csőd közelében levő kereskedelmi egységek kivételével a gazdálkodók meg fogják tudni szerezni a forgóeszközök finanszírozásához szükséges hiteleket a kereskedelmi bankoktól.

A 250 millió forint éves forgalom feletti vállalkozások — amelyek aránya az ágazat nettó árbevételében mintegy háromnegyed részt tesz ki — forgóeszközigénye tendenciájában csökkenő. Ezzel párhuzamosan azonban bővül az állóeszközök és a befektetett eszközök részesedése. A kereskedelmi szervezetek éves mérlegbeszámolóinak alapján készült elemzések szerint e gazdálkodók többségénél a beszerzés és értékesítés összhangjában erős hiányosságok tapasztalhatók. A készletnövekedésüket pótlólagos

külső források igénybevételével tudták csak megoldani, mivel készleteik forgási sebessége három év alatt több mint 20 nappal, azaz 66 napra nőtt. Nyereségük csökkenésének egyik oka is ezen hitelfelvétel, illetve az utánuk fizetendő kamat nagysága. Állóeszközök értéke másfélszeresére nőtt, beruházásaik mintegy 50 százalékkal, vagyoni értékű jogaik háromszorosára bővültek. A további fejlődés is a gépesítés irányába történő elmozdulás lesz.

Az évi 25 és 250 millió közötti forgalmat bonyolító kereskedelmi szervezetek eszközei az elmúlt három évben a nagyszervezetek eszközállomány-változásához viszonyítva sokkal gyorsabban emelkedtek, és már az összes kereskedelmi eszközállomány egyharmadát teszik ki. Az e társaságokban levő vagyoni betét is több mint húszszorosára bővült. Eszközeiket kétharmad részt rövid lejáratú kötelezettségek teszik ki, hosszú lejáratú tartozásaik csak néhány százalékot érnek el, saját vagyonuk egyharmadot jelent. A rövid lejáratú kötelezettségeken belül a belföldi szállítók aránya mintegy 40 százalékos.

Szakágazatok, amelyeken belül a vállalkozásoknak legalább 50 százaléka nyereséges, illetve veszteséges volt 1992-ben

Nyereséges	Veszteséges
Közútijármű-kereskedelem	Gyógyászatisegédész-kiskereskedelem
Közútijárműalkatrész-nagykereskedelem	Hulladékanyag-kiskereskedelem
Közútijárműalkatrész-kiskereskedelem	Máshova nem sorolt kiskereskedelem
Gépjárműüzemanyag-nagykereskedelem	Használtcikk-kiskereskedelem
Gépjárműüzemanyag-kiskereskedelem	Csomagküldő kiskereskedelem
Élelmiszer-nagykereskedelem	Mezőgazdaságtermék-nagykereskedelem
Ruházati és textil-nagykereskedelem	Gyógyszer-nagykereskedelem
Vegyescikk-nagykereskedelem	Alap- és hulladékanyag-nagykereskedelem
Tüzelő- és építőanyag-nagykereskedelem	Termelőgépek és berendezések nagykereskedelme
Élelmiszer jellegű vegyes kiskereskedelem	Közvetítő nagykereskedelem
Iparcikk jellegű vegyes kiskereskedelem	Vegyiarú-kiskereskedelem
Egyéb vegyes kiskereskedelem	Vas-, műszaki-, üvegárú-kiskereskedelem
Élelmiszer-kiskereskedelem	Villamos- és híradástechnikaicikk-kiskereskedelem
Ruházati és textil-kiskereskedelem	Gyógyszer-kiskereskedelem
Kultúrcikk-kiskereskedelem	Tüzelő- és építőanyag-kiskereskedelem

A jövedelmezőség mellett a likviditás minősíti még a gazdálkodási helyzetet. Fontos, hogy a kereskedelmi szervezeteknek legyenek olyan eszközeik, amelyek bármikor könnyen, a kötelezettségek teljesítése érdekében pénzzé tehetők. A viszonylag kedvező likviditási helyzet oka a vállalkozások kintlevőségeinek remélt behajthatósága és a forgalom várható emelkedése.

Azt a kereskedelmi szakmát tekinthetjük tartósan életképesnek, amely a jövedelmezőség mellett fizetési kötelezettségeinek is pontosan eleget tesz és rendelkezik szabad fizetési eszközökkel. A kereskedelemben általában nagy volumenben és viszonylag hamar pénzzé lehet alakítani az eszközöket, és az időben történő visszafizetés a viszonylag könnyű külső finanszírozási formák bevonásával biztosított. Jelentős a különbség a nagy- és a kiskereskedelmi szervezetek likviditási helyzetében. A nagyforgalmú belkereskedelmi gazdálkodóknál közepesen jó a likviditási helyzet. A likviditási érték várhatóan szinten marad vagy kissé nőhet is az elkövetkezendő években.

Lényegesen rosszabb a helyzet a kereskedelmi kisszervezeteknél. Likviditási mutatójuk ugyanis jóval a bankok által elfogadott szint alatt van. Érdekes ellentmondás ily módon, hogy e szervezetek óriási fejlődése igen nehéz likviditási helyzet közepette (jelentős adó-, hitel-, szállítói tartozások) ment végbe. Az ok nyilvánvalóan a magas szállítói állomány, a viszonylag alacsony befektetett eszközérték, az összes forráson belüli egyharmados saját vagyron aránya.

A kereskedelem területén az elkövetkező években a legjobb beruházásnak számító, elfogadható jövedelemmel és legkevesebb gazdálkodási gonddal járó területek egyrészt az alacsony beruházási és tőkeigényű tevékenységek, másrészt a lakossági igények várható növekedése által jelzett területek lesznek. Ezek az élelmiszer-kereskedelem, ennek is az ellátatlan, de fizetőképes kereslettel bíró területekre irányuló kisbolti megoldásai, továbbá a használcikk-kereskedelem, a piaci és vásároló kereskedelem, az alap- és hulladékanyag-kereskedelem. A várható építőipari „boom” pedig jelentősen megnövelheti majd az építőanyag-kereskedelem fejlődési lehetőségeit. A vendéglátásban egyértelműen kereslet mutatkozik a családias jellegű kisvendéglők, az olcsóbb vendéglátásra és a minőségileg kiváló, de olcsóbb árfekvésű szálláshelyekre.

SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK

Változatlanul problémákat okoz a belkereskedelmi privatizáció eddigi végrehajtásának ellentmondásos megvalósítása. A piacfejlesztés szempontjai ugyanis háttérbe szorultak. A vállalati kezdeményezésű átalakulások általában túltökésített, alacsony hatékonyságú és az addigi struktúrát konzerváló szervezet fenntartását eredményezték. A belkereskedelemben sorolt állami vállalatok száma 135-re csökkent az elmúlt év végéig, és lényegében minden ötödik utódszervezetként létrejött társaságban megszűnt az állam többségi tulajdonosi pozíciója. Az állami többségi tulajdonban levő kereskedelmi vállalkozások nettó árbevétele az ágazat bevételeinek már felét sem teszik ki.

A külföldi részvételű vállalkozások száma ma már meghaladja az ötezetret, a beruházott külföldi tőke a 35 milliárd forintot, és a szakágazati részesedésük 10—20 százalék között van.

Az előprivatizáció keretében a tervbe vett 10 700 üzletből 1993. szeptember 30-ig 8700-at privatizáltak. A maradék 3000 egységet 150—200 darabos „csomagokban” folyamatosan kínálják fel a befektetőknek. Jelentős részük már akár „lizingkonstrukcióban” is tulajdonosra találhat. A kereskedelem további jellemzőjének tekinthetők a gyorsan változó piaci erőviszonyok. Bár a korábbinál lassabb ütemben, de tart a szervezeti „boom”.

A magánkereskedők üzleteinek aránya a teljes kiskereskedelmi hálózathoz már lassan eléri a kétharmadot. Ugyanakkor az évi 250 milliárd forintnál alacsonyabb árbevételű szervezetek piaci részesedése eléri az összes forgalom egyharmadát. Változatlanul tart az értékesítési formák átalakulása. Tovább növekszik a raktárházi, azaz a diszkont értékesítési forma, a csomagküldő kereskedelem és a magánkereskedők kiszolgálásának „cash and carry” fizess és vidd formája. Ez utóbbi azért is különösképpen kedvező, mert a kiskereskedő helyben visszakapja az általános forgalmi adót. Az elkövetkezendő néhány évben pedig várhatóan egyre gyorsabb ütemben

épülhetnek ki a korábban egyáltalán nem létező vertikumok, mint például a személyautó-kereskedelem mellett létrehozott javítás, karbantartás stb.

3. tábla

A kiskereskedelmi és vendéglátóüzletek száma üzlettípusoként

Üzlettípus	Üzletek száma		Ebből egyéni vállalkozó	
	1991-ben	1992-ben	1991-ben	1992-ben
Általános áruház	553	707	91	174
Élelmiszer-áruház	4 293	4 737	1 495	1 963
Élelmiszer-szaküzlet	16 779	18 846	9 860	11 929
Élelmiszer-vegyesüzlet	16 615	19 759	9 235	12 513
Élelmiszerüzlet összesen	37 687	43 342	20 590	26 405
Textil és ruházati kisüzlet	18 081	20 474	12 474	14 308
Cipő- és bőráruüzlet	2 199	2 698	1 441	1 801
Ruházati üzlet összesen	20 280	23 172	13 918	16 109
Vegyárubolt	2 293	2 905	1 320	1 766
Drogéria és gyógynövény-üzlet	1 185	1 438	735	925
Vegyáruüzlet összesen	3 478	4 343	2 055	2 691
Vas-, műszaki-, üvegáruüzlet	5 080	6 134	2 355	3 042
Járművek és gépek üzlete	3 001	3 862	1 412	1 875
Elektronikai termékek üzlete	2 310	2 851	950	1 233
Iparcikküzlet összesen	10 391	12 847	4 717	6 150
Bútor-, lakberendezési üzlet	1 414	1 779	724	916
Papír-, írószér-, könyv, zenemű üzlet	3 042	3 763	1 526	2 045
Kultúrcikk szaküzlet	3 217	4 003	1 576	2 087
Kultúrcikküzlet összesen	7 673	9 545	3 826	5 048
Egyéb üzletek	26 373	29 630	18 777	22 071
Tüzelő- és építőanyag-telep	3 462	3 857	1 318	1 721
Üzemanyag-töltőállomás	1 088	1 268	206	371
Egyéb telepek összesen	4 550	5 125	1 524	2 092
Gyógyszertár	1 597	1 737	113	233
Boltok összesen	112 582	130 448	65 611	80 973
Melegkonyhás vendéglátóhely	6 810	7 813	3 726	4 682
Cukrászda	1 787	1 972	1 125	1 362
Italbolt	11 531	12 794	7 606	9 501
Egyéb vendéglátóhely	16 409	18 923	11 431	13 905
Egyéb vendéglátóüzlet	29 727	33 689	20 162	24 768
Munkahelyi vendéglátóhely	4 599	4 747	732	1 090
Vendéglátóhelyek összesen	41 136	46 249	24 620	30 540
<i>Mindösszesen</i>	<i>153 718</i>	<i>176 697</i>	<i>90 231</i>	<i>111 513</i>

A változó helyzetben a vállalkozások egyik lehetséges reagálási formája a piaci kihívásokra olyan szervezeti változtatások végrehajtása, amelyekkel a versenyfeltételeknek, a likviditási kényszernek, a vállalat elképzelt fejlődési stratégiájának jobban meg tudnak felelni. A magyar gazdaságban és ezen belül a kereskedelem és a szolgál-

tatások területén megkezdődött szervezeti átalakulások trendje 1994-ben sem fog — a vállalati vélemények szerint — módosulni. A kisebb vállalkozások továbbra is a korlátolt felelősségű társasággá válást szorgalmazzák (78 százalékos arányban), a középkategóriába tartozók közel azonos arányban valószínűsítik a kft. és rt. formát, míg az 500 fős létszámnagyságot meghaladó szervezetek — érthetően — az átalakulást részvénytársasággá válásként tudják elképzelni (az átalakulást valószínűsítők 92 százaléka választja közülük ezt a formát).

Az elkövetkezendő években már mérséklődik a piacon megjelenő új vállalkozások száma. Feltehetően folytatódik az alkalmatlanok kiválasztódása és a szervezetrendszer korszerűsödése. Az egységesebb piaci fellépés érdekében a magánkereskedők feltehetően közös szervezetek kialakítását kezdeményezhetik, például beszerzési társulások jöhetnek létre. Felértékelődik a kereskedelemben is a szakszerűség, a megbízhatóság és a marketingtevékenység. A legális vállalkozások védelme, a tevékenység normatív szabályozásának korszerűsítése és érvényesítése pedig szükséges állami feladat a továbbiakban is.

A választ adó kereskedelmi vállalkozások összességében változatlan vagy enyhe létszámcsökkenést valószínűsítenek. A kisservezetek azonban egyértelműen a létszámuk kis növekedésére számítanak. Említésre méltó, hogy a kereskedelem területén 40 ezer kis- és közepes méretű vállalkozás, mintegy 165 ezer magán-kiskereskedő működik, és ezzel a jelentős szervezetenövekedéssel lényegében több embernek teremtődött meg a munkalehetősége, mint ahányan pár évvel ezelőtt a belkereskedelemben dolgoztak. A folyamat jellemzői, hogy a kisservezetek munkaerő-feltevővé válnak, a szellemi foglalkozásúak létszáma kisebb mértékben csökken és nő a középfokú szakemberek iránti igény.

Jelenleg a kereskedelem átrétegződése a szakmai színvonalat rossz irányba befolyásolja, hiszen nőtt a szakképzetlenek, a gyakorlattal nem rendelkezők aránya, sőt gyakori az illegális foglalkoztatás is. Mindenképpen fontos a közeljövőben a szakképzési rendszer továbbfejlesztése és a szakmai képesítési előírások korszerűbbé tétele. A piaci mozgástér szélesedése megnövelte az illegális vállalkozások tevékenységét. Az 1993 végén széles körben tapasztalható jogosulatlan kereskedés csökkenti egyrészt a költségvetési bevételeket, másrészt egyenlőtlen versenyt okoz és kiszolgáltatottá teszi a fogyasztókat. Megemlíthető a piac egészséges működését zavaró és több tízezer munkahely létét veszélyeztető hatása is.

KÍNÁLATNÖVELÉS, MODERNIZÁLÁS

A kereskedelmi vállalkozások forgalmuk növelésének, tevékenységük bővítésének lehetőségeit vizsgálva számos problémát, korlátozó tényezőt említene. Több mint negyedrészüket a kereslethiány akadályozza leginkább, majd a tőkehiány, a tisztességtelen piaci verseny és a vevők fizetésképtelensége jelenti számukra a legnagyobb gondot. Ugyanezek a bővülést gátló okok mindegyik méretű vállalkozási csoportnál megtalálhatók. Emellett a nagykereskedelemben és a vendéglátásnál minden tizedik vállalkozásnál a külföldi kereslet korlátja is jelentős probléma.

A válaszadás aránya ennél a kérdésnél lényegében maximális, minden vállalkozás minimum 10 tényezőt említett forgalma növelésének korlátjaként. A piaci lehetőségek

minél nagyobb kihasználását az is befolyásolja, hogy a kereskedelmi vállalkozás milyen mértékben képes támaszkodni a beszállítókra, van-e lehetősége biztonságos piacépítő stratégia kialakítására. A vállalkozások megítélése szerint beszállítói körük bővül.

A vállalkozások piacképességét mutatja, hogy miként ítélik meg a forgalmazott termékek színvonalát az egyre jelentősebb számban jelen levő külföldi konkurensekhez viszonyítva. A kereskedelmi vállalkozások általában az árusított termékeik színvonalát azonosnak ítélik meg külföldi konkurensekével. A kereskedők közül minden negyedik valamilyen szinten gyengébbnek ítéli meg termékeit. A vállalkozások egyharmada szerint saját technológiai színvonaluk jelentősen elmaradt a külföldi konkurensekétől.

Másként értelmezhető ezek nyomán, hogy a vállalkozások hogyan érzékelik a külföldi konkurensek és közöttük levő árversenyt. A hazai kereskedelmi vállalkozások felének az a véleménye, hogy a hazai szolgáltatások árszínvonala alacsonyabb a külföldiek árainál, egytizedük azonosnak ítéli meg az árakat és csupán 8 százalékuk véli úgy, hogy a hazai árszínvonal magasabb.

A megelőző évekhez hasonló súlyúak a különböző technológia-korszerűsítő elképzelések. A technológiai fejlesztésekkel kapcsolatos konkrét lehetőségek a vállalkozások rossz jövedelmi helyzete miatt kétségesek. Technológiai korszerűsítésként legtöbben csak kisebb fejlesztéseket terveznek vagy a tavalyihoz hasonlóan a kooperáció bővítésével tartják elképzelhetőnek technológiai színvonaluk emelését.

4. tábla

A technológiai korszerűsítés érdekében az 1993. évre előirányzott fontosabb intézkedések megoszlása (százalék)

Intézkedés	50-nél kevesebb	51—500	500-nál több	Összesen
	fős vállalkozások			
Licenc, know-how vásárlása	3	2	—	2
Jelentős beruházás	9	5	15	7
Kisebb fejlesztések	27	28	37	28
A kooperáció bővítése	15	12	7	12
Elavult kapacitások visszafejlesztése	6	13	9	10
Új tulajdonos bevonása	11	15	11	13
Nem terveznek korszerűsítést	12	10	2	10
Egyebek	17	15	19	18
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

A technológiai fejlesztések nem feltétlenül járnak együtt új beruházások indításával. A beruházási tevékenység 1994-es lehetőségeinek megítélésében optimistább várakozások a jellemzők. Minden harmadik vállalkozás úgy véli, hogy beruházásainak volumenét 5 százaléknál erőteljesebben tudja növelni. A kereskedelmi vállalkozások további harmada számít arra, hogy fejlesztéseinek volumenét 5 százalék körüli szinten tudja tartani. A beruházási tevékenység bővíthetőségében a kicsi és a nagyobb létszámú vállalkozások jobban bíznak, mint a közép nagyságúak.

Kapacitásaik kihasználtságának megítélésében jelentős a szóródás. Enyhe korreláció mutatkozik az alacsony létszám és a magasabb kihasználtság között. Az 500 fő feletti vállalkozásoknál a szervezetek kétharmad részében 70 százalék alatt van a kihasználtság.

Az értékesítés lehetőségeit és a vállalkozások gazdaságosságát egyaránt befolyásolják a kereskedelemben bekövetkező készletváltozások. A kereskedelmi vállalkozások több mint fele szerint várhatóan átlagos nagyságúak lesznek a vásárolt készletek. Magas készletállományról 14 százalékuk számolt be.

5. tábla

Az üzlettípusok az 1992. évi jövedelmezőségi rangsorban elfoglalt helyük szerinti sorrendben*

Üzlettípus	1991.	1992.
	évben	
Egyéb nem bolti kiskereskedelem	0,3778	0,3414
Gyógyászatisegédeszköz-kiskereskedelem	0,2033	0,1670
Hulladékanyag-kiskereskedelem	0,9792	0,1426
Máshova nem sorolt kiskereskedelem	0,0382	0,1332
Gyógyszer-kiskereskedelem	0,2098	0,0977
Gépjárműüzemanyag-kiskereskedelem	0,1338	0,0750
Használcikk-kiskereskedelem	-0,1849	0,0718
Vegyiaru-kiskereskedelem	0,2674	0,0631
Gyógyszer-nagykereskedelem	0,1272	0,0586
Gépjárműüzemanyag-nagykereskedelem	0,0329	0,0105
Közvetítő nagykereskedelem	0,0590	0,0074
Élelmiszer jellegű kiskereskedelem	0,0294	0,0016
Szállodai szolgáltatás	0,0253	-0,0059
Cukrászdai és nyílt árusító vendéglátóhely	0,0446	-0,0090
Vas-, műszaki és üvegáru-kiskereskedelem	0,0953	-0,0109
Egyéb szálláshely-szolgáltatás	0,0307	-0,0156
Egyéb vegyes kiskereskedelem	0,0240	-0,0303
Élelmiszer-nagykereskedelem	0,0706	-0,0373
Alap- és hulladékanyag-nagykereskedelem	0,0393	-0,0390
Élelmiszer-kiskereskedelem	0,0717	-0,0412
Villamos- és híradástechnikacikk-kiskereskedelem	0,1256	-0,0622
Tüzelő- és építőanyag-kiskereskedelem	0,0479	-0,0692
Közútjárműalkatrész-kiskereskedelem	0,1098	-0,0739
Ruházati és textil-kiskereskedelem	0,0298	-0,0753
Piaci és vásároló kiskereskedelem	0,0759	-0,0849

* A mutató az adózott eredmény és a saját tőke hányadosa.

A gyakran változó és az adózási, vámszabályozási rendelkezések változásától is ellentmondásos konjunkturális helyzetben a piaci értékesítés bővítése érdekében a vállalkozások több lehetséges lépést terveznek. A már bevezetett termékek-szolgáltatások színvonalának emelésében látja a megoldást a nagy cégek 21 százaléka, míg új termékek forgalmazásában a kisvállalkozások negyedrésze. A mérsékelt árpolitika alkalmazását tartja megfelelőnek helyzetük javításához a válaszoló kereskedelmi szervezetek 16 százaléka.

Számottevők az elkövetkezendő évekre vonatkozó különböző technológia-korszerűsítő elképzelések. A technológiai fejlesztésekkel kapcsolatos konkrét lehetőségek azonban a vállalkozások rossz jövedelmi helyzete miatt kétségesek. Ezért a szervezetek vagy a kooperáció bővítésével tartják elképzelhetőnek a technológiai színvonal emelését vagy csak kisebb fejlesztéseket terveznek.

A kiskereskedelemben is érezhető a más gazdasági területeken működő vállalkozások átlagos jövedelmezőségének a csökkenése. 1991-ben a kereskedelmi tevékenységek még nagyrészt biztosították tulajdonosaiknak a minimális jövedelmezőséget. 1992-ben azonban elkezdődött az a tendencia, amely a legtöbb kereskedelmi szervezetnél az adózott eredmény viszonylagos csökkenését mutatja. Ez természetesen összefügg a szervezetek adózási nehézségeivel, a gazdálkodás nyereségessége csökkenésére irányuló kényszerű tendenciával. Ezen pedig az adózási változások sem segítenek, a bevezetésre kerülő minimáladó a vállalkozók jelzett gyakorlatát csak erősíteni fogja (Lásd a 6. táblát.)

Az évtized második felében jelentős beruházási terület lehet az ember, az áru, a pénz és a kereskedelmi terület biztonságának kialakítása, fejlesztése. Gyors ütemben meg fognak ugyanis valósulni mindazon beruházások, amelyek a biztonság, a védelem, a megelőzés átfogó, komplex és helyi rendszereinek magas szintű kialakítását lehetővé teszik. Ez egyrészt a kereskedelem új típusú beruházásait, másrészt a biztonságsgszolgáltatás és biztonságtechnikai ipar fejlesztését is jelenti.

Igen jó befektetési területnek látszik a speciálisan a kereskedelem biztonsági problémáival foglalkozó cégek megalakítása és működtetése. Általános tapasztalat — és ez különösen Magyarországra érvényes —, hogy sem a kiskereskedelmi hálózat, sem a nagy eladóterületi kereskedelmi egységek nem védettek a bűncselekményektől. A veszteségek pedig olyan nagyok lehetnek, hogy egyre inkább megéri majd a drága biztonsági berendezések kiépítése is.

*

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a kereskedelem várható fejlődését a gazdasági aktivitás erősödése valószínűsítheti. A lakosság nettó pénzjövedelmének esetleges emelkedése pedig stabilizálhatja a lakossági áruvásárlás volumenét. A tervezett növekedés üteme 1—2 százalékos évi fejlődéssel elképzelhető. Ezt befolyásolhatja az illegális kereskedelem visszaszorítása is. A piaci kereskedelem korábbi kedvező árszínvonalelőnye lassan megszűnni látszik. A kiskereskedelmi forgalom bővülését az elmúlt évek elhalasztott kereslete generálhatja. Fennmaradhat az adózás szempontjából kedvezőbb „költégszámlára” történő növekvő iparcikkvásárlás. Fokozatosan bővíhetnek az alapvető jellegű fogyasztási cikkek eladásai, és várhatóan növekedhet a kereslet a lakásépítéshez szükséges anyagokból is. Az egyes kereskedelmi szervezetek értékesítésének bővülését egyre kevésbé fogják meghatározni az általános tendenciák, várható fejlődésüket alkalmazkodási képességük és saját piaci munkájuk minősége befolyásolhatja.

РЕЗЮМЕ

В анализе возможностей развития внутренней торговли автор исходит из того факта, что в 1993 году венгерское национальное хозяйство еще не преодолело рецессию и этот фактор оказывает решающее влияние и на ожидаемое поведение внутренней торговли.

Опираясь на результаты выборочного обследования анализирует мнение хозяйственных организаций об их ожидаемом развитии. Касается ожиданий в области спроса, обозревает финансово-хозяйственное положение, ожидаемые организационные изменения, рост предложения и стремления к модернизации.

SUMMARY

Analysing the development chances of domestic trade the author starts from the statement that Hungarian economy has not yet got out of recession in 1993, and it determines fundamentally the likely „behaviour” of domestic trade.

Drawing on the results of a sample survey the author analyses the opinion of business organizations about their likely development. Demand expectations are touched upon, then financial conditions, likely organizational changes, increase of supply, and strives to modernize are discussed.

AZ IDŐSKORÚAK SZÁMÁNAK ÉS ÖSSZETÉTELÉNEK ALAKULÁSA, 1960—1990*

DR. BARANYAI ISTVÁN

Az elmúlt három évtizedben jelentősen emelkedett az időskorú népesség száma és össznépességen belüli aránya. Ezzel párhuzamosan számottevően változott az időskorúak korcsoportok és nemek szerinti megoszlása. Egyúttal gyökeres változások következtek be gazdasági aktivitás szerinti megoszlásukban, továbbá a tekintetben is, hogy milyen háztartástípusokban élnek: mekkora hányaduk él egyedül, házastársával, vagy más, különböző típusú háztartásokban.

Az időskorúak létszáma várhatóan a következő évezred második évtizedéig folyamatosan növekedni fog.

KORCSOPORTOK, NEMEK ÉS HÁZTARTÁSTÍPUSOK

Az össznépesség száma 1960 és 1980 között mérsékelten nőtt, majd az ezt követő évtizedben folyamatosan csökkent. A csökkenés az utóbbi években is jellemző volt, és várhatóan a jövőben is folytatódik. Az össznépességen belül a 60 évesek és idősebbek (továbbiakban: 60 éven felüliek) száma és aránya azonban több, itt nem részletezett tényező hatásának eredőjeként nem egyenletesen ugyan, de mindvégig emelkedett.

A jelenlegi nyugdíjrendszer szempontjából az 55—59 éves nőket is az időskorúakhoz indokolt sorolni. Ezzel az elhatárolással az időskorúak száma az 1960. évi közel 1,7 millióról 1990-re közel 2,3 millió főre emelkedett. A gyarapodás nagyobbik hányada az 1960 és 1970 közötti időszakban következett be, azóta mérsékelt növekedés tapasztalható. Ami pedig az arányukat illeti, az időskorúak össznépességen belüli aránya az elmúlt három évtizedben bár nem egyenletesen, de látványosan, 16,8-ről 22,0 százalékra emelkedett.

Ötéves korcsoportok szerint áttekintve a 60 éven felüliek összetételének időbeli alakulását, két lényeges dolog tűnik szembe. Egyrészt a 75 éven aluliakon belül egyes korcsoportok létszámának hullámzó változása, másrészt a 75 éven felüliek — és ezen belül a 80 éven felüliek — számának folyamatos emelkedése.

* Az MTA Közgazdaság-tudományi Intézetben az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatásával (3222. sz. téma) készült „Az időskorúak összetétele jövedelme és fogyasztása Magyarországon” c. tanulmány első két fejezetének kissé módosított változata.

1. tábla

A népesség és azon belül az időskorúak számának alakulása

Korcsoport	1960.	1970.	1980.	1990.
	január 1-jén			
	Szám szerint (ezer fő)			
Népesség összesen	9961	10 322	10 709	10 375
Ebből:				
60 évesek és idősebbek	1373	1 760	1 830	1 960
55—59 éves nők	304	356	365	327
Időskorúak összesen	1677	2 116	2 195	2 287
	Az össznépesség százalékában			
60 évesek és idősebbek	13,8	17,1	17,1	18,9
Időskorúak összesen	16,8	20,5	20,5	22,0

A 60—74 évesek csoportján belüli egyes korcsoportokhoz tartozók számának hullámzó változásában meghatározó szerepe volt a két világháborúnak és az 1956. évi tömeges kivándorlásnak. Ezek részleteit mellőzve csupán két korosztály létszámának alakulására utalunk. Az 1906 és 1910 között született korosztályok egyrészt népesekek voltak, másrészt ezeket kisebb mértékben sújtotta a második világháború, mint az egy évtizeddel később születetteket. Ez utóbbiak induló létszáma egyrészt alacsony volt (főként az első világháború alatt, 1916 és 1920 között születettekről van szó), másrészt ezek létszáma a második világháborúban jelentősen csökkent, mivel e korosztályból kerültek ki a sorkatonák. Ezekkel összefüggésben csökkent igen nagy mértékben 1970 és 1980 között a 60—64 évesek, 1980 és 1990 között pedig a 70—74 évesek száma.

2. tábla

A 60 éven felüliek összetétele korcsoportok szerint

Korcsoport (éves)	1960.	1970.	1980.	1990.
	január 1-jén			
	Létszám (ezer fő)			
60—64	482	575	381	586
65—69	349	476	547	530
70—74	264	350	416	268
75—79	169	205	275	316
80 és idősebb	109	154	211	260
<i>Összesen</i>	<i>1373</i>	<i>1760</i>	<i>1830</i>	<i>1960</i>
	Megoszlás (százalék)			
60—64	35,1	32,7	20,8	29,9
65—69	25,4	27,0	29,9	27,0
70—74	19,2	19,8	22,7	13,7
75—79	12,3	11,7	15,0	16,1
80 és idősebb	8,0	8,8	11,6	13,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Ami pedig a 75 éven felülieket illeti, ezek száma 1960-ban 278 ezer, 1990-ben 576 ezer volt, az időskorúakon belüli arányuk három évtized alatt 20-ról 29 százalékra emelkedett. A 75 éven felülieknek 1960-ban 39, 1990-ben 45 százaléka volt 80 évesnél idősebb.

Születéskor és fiatal korban a nők száma kissé alacsonyabb is, mint a férfiaké. Később azonban az arány ellentétessé alakul. Az időskorú nők száma lényegesen magasabb, mint a férfiaké. A négy legutóbbi népszámlálás a 40—59 évesek körében már 9—11 százalék közötti nőtöbbletet regisztrált. A nőtöbblet azután a korról párhuzamosan egyre emelkedik: 60—70 évesek között nagyobb, mint a 40—59 évesek között, a 80 éven felüliek körében pedig 1980 és 1990 között már több mint kétszer annyi volt a nő, mint a férfi.

A nők és a férfiak közötti korábban is meglevő kedvezőtlen arány 1970 után számottevően tovább romlott: 1990-ben a 60 éven felüliek körében belül már átlagosan is majdnem másfélszer annyi volt a nő, mint a férfi.

3. tábla

A száz férfira jutó nők száma korcsoportonként

Korcsoport (éves)	1960.	1970.	1980.	1990.
	január 1-jén			
60—64	122	118	123	126
65—69	136	123	130	139
70—74	140	141	141	151
75—79	142	162	158	170
80 és idősebb	144	176	202	214
<i>Összesen</i>	<i>133</i>	<i>133</i>	<i>142</i>	<i>149</i>

Az aránytalanság kialakulásában szerepet játszott az is, hogy a külföldre távozottak és a második világháborúban elhaltak között több volt a férfi, mint a nő. A folyamat további romlását azonban nem ez, hanem döntően a férfiak magas és egyre magasabb halandósága okozta. Jellemző erre, hogy a nők születéskor várható élettartama (1950-ben 64,2, 1990-ben 73,7 év) több évvel magasabb, mint a férfiaké (59,9, illetve 65,1 év), és ez utóbbiak esetében ez a mutató az elmúlt két évtizedben — ellentétben a nőknél tapasztaltakkal — 66,3-ról 65,1 évre romlott. Ennek következtében a nők és a férfiak várható élettartama közötti különbség tovább nőtt.

A férfiak kedvezőtlenebbé vált halandóságára az is jellemző, hogy ma még például 40, 50 vagy 60 éves korukban is alacsonyabb várható élettartamuk, mint 1960-ban, amikor e mutatók még kedvezőbbek voltak a korábbi időszakokénál. Így például 1990-ben a 40 éves férfiak még várható élettartama 28,8 év (1960-ban még 32,2 év volt); az 50 éveseké 21,1 év (23,3 év); a 60 éveseké pedig 14,7 év (1960-ban 15,6 év). Közben a nők életésélyei 40, 50, és 60 éves korban is némileg javultak.

A kedvezőtlen nő—férfi arány kialakulása természetesen egyúttal azt is jelenti, hogy az özvegy időskorú nők száma igen jelentőssé vált, továbbá a válások számának gyarapodásával az elvált időskorú nők száma is folyamatosan emelkedett, mivel a férfiak nagyobb halandóságával összefüggésben csökkent az esélyük az újrarázaso-

dásra. Mindezek következményeként 1990-ben az 55 évesnél idősebb nők közül már 673 ezer volt özvegy és 96 ezer elvált, a 60 éven felüli nők esetében pedig 607, illetve 65 ezer volt az özvegyek, illetve az elváltak száma. Mindez azt jelenti, hogy 1990-ben a 60 éven felüli nők 52 százaléka özvegy, 5 százaléka pedig elvált volt, az 55 éven felüli nők körében pedig ezek az arányszámok: 45 és 6 százalék. Ugyanakkor a 60 éven felüli férfiak közül 121 ezer volt özvegy (15%) és 32 ezer az elvált (4%).

Az özvegy és az elvált családi állapotúak élethelyzetét csak kevésbé módosítja az a körülmény, hogy az időskorúak soraiban is — aránylag szűk körben — terjed az élettársi kapcsolatban élés. (1990-ben 34 ezer 60 éves és idősebb személy élt élettársi kapcsolatban.)

A kedvezőtlen nő—férfi arány természetesen jelentősen módosította az időskorúak háztartástípusok szerinti megoszlását, azt, hogy hányan élnek közülük egyedül, háztársukkal vagy gyermekükkel stb. Ezt azonban sok más egyéb tényező is befolyásolta. Vázlatosan ezekből a következőket indokolt kiemelni.

Az ötvenes években kezdődött iparosítás és a mezőgazdaság 1959 és 1961 közötti tömeges kollektivizálása voltak azok a legnagyobb változások, amelyek során megindult, illetve folytatódott a városokba (ipari településekre) történő vándorlás és ezzel összefüggésben a nagy létszámú, többgenerációs falusi háztartások további szétválása. Az 1960—1970-es években a lakosság anyagi helyzetének lényeges javulásával és a különböző sokrétű állami támogatások hatására fellendült a lakásépítés, ami jelentősen gyorsította e folyamatot. Eközben mindinkább általánossá vált az a szemléletmód, hogy a különböző felnőtt generációk egymástól elkülönülve, önálló lakásban, háztartásban éljenek. Mindezek hatására a háztartások számának növekedése kizárólag az aktív kereső nélküli háztartások számának emelkedéséből adódott, az idős, egyedül élőkből és a többségükben szintén idős, nyugdíjas-járadékos háztartásokból. Az olyan háztartások száma csökkent, amelyekben legalább egy aktív kereső is volt.

4. tábla

A háztartások számának alakulása

Év	Az aktív kereső nélküli		Az aktív keresős	Az összes
	egyszemélyes	két- és többszemélyes		
háztartások száma (ezer)				
1960*	120	130	2280	3130
1967*	243	302	2759	3304
1977*	405	515	2690	3610
1981*	427	551	2715	3693
1985*	500	598	2689	3787
1989*	530	610	2640	3780
1990**	561	618	2622	3801

* Lásd: Korszpecifikus fogyasztás, jövedelem és háztartási tevékenység. MTA Közgazdaság-tudományi Intézet. Budapest. 1992. 117. old.

** Az 1990. évi népszámlálás 2 százalékos reprezentatív mintájának adataiból készült feldolgozás eredményei. E speciális feldolgozás a 6781. sz. OTKA-kutatás keretében a KSH Népszámláláson történt. Lényege az állandó népességre vonatkozó fontosabb személyi és lakásadatoknak az integrált háztartás- és családtípusok függvényében történő feldolgozása. Azon háztartások, amelyeknek tagjai között csak munkanélküliek vagy (és) eltartottak vannak, az aktív kereső nélküliek közé kerültek.

Jellemző e folyamatra, hogy miközben három évtized alatt a háztartások száma 21 százalékkal (a népességé azonban csak 4 százalékkal) emelkedett, ezen belül az aktív kereső nélküli háztartások száma a 4,7-szeresére nőtt, az aktív keresős háztartások száma pedig közel 10 százalékkal csökkent.

A háztartástípusok összetételének nagymértékű változásából következik, hogy az időskorúak összetétele is radikálisan megváltozott abból a szempontból, hogy milyen arányban élnek a különböző típusú háztartásokban. Az időskorúaknak — ezúttal is ideszámítva az 55—59 éves nőket is — 1960-ban még csak 23 százaléka élt aktív kereső nélküli háztartásokban, 1990-ben pedig már 68 százaléka, és közülük 22 százaléka egyedül. Az időskorúak „önállósodási” aránya az évek során folyamatosan emelkedett.

5. tábla

Az időskorúak főbb háztartástípusok szerinti megoszlása

Év	Az aktív keresős	Az aktív kereső nélküli		Összesen
		egyszemélyes	két- és többszemélyes	
háztartásokban élők aránya (százalék)				
1960	77	7	16	100
1967	59	12	29	100
1981	41	19	44	100
1989	34	21	45	100
1990	32	22	46	100

Megjegyzés. Lásd a 4. tábla jegyzeteit.

Az 1990. évi népszámlálás 2 százalékos reprezentatív mintájának feldolgozásából nyert adatok szerint a közel 2,3 millió időskorúból majdnem 0,5 millió volt az egyedül élő, többségben (0,4 millió) nő, és közel felerészben (240 ezer fő) 70 éven felüli. Az időskorú férfiaknak csak 12 százaléka volt egyedül élő, 60 százaléka pedig olyan aktív kereső nélküli háztartásokban élt, amelyek többségükben „házaspáros” háztartások, kisebb részben pedig kettőnél több személyből álló, szintén családháztartások. Az időskorú nőknek ellenben jóval kisebb hányada élt ilyen típusú háztartásokban, viszont a már említettek szerint igen nagy részük — 27 százaléka — volt egyedül élő, a 70 éven felüli nőknek pedig 37 százaléka. (Az időskorú nők 45 százaléka özvegy, 6 százaléka elvált, a 70 éven felüliek között pedig az özvegyek és elváltak aránya még ennél is magasabb.)

Az időskorúak 32 százaléka olyan háztartásokhoz tartozott, amelyekben legalább egy aktív kereső is volt. Ezek közül az összes időskorú férfiaknak 15, a nőknek 18 százaléka olyan egycsaládos házaspáros, részben gyermekes és kisebb részben egy szülő gyermekkel típusú háztartásokban élt, amelyekben az időskorú mint felmenő rokon egyik házastárs (egy szülő gyermekkel típus esetében az anya vagy az apa) özvegy vagy elvált családi állapotú szülője.

Az idős férfiaknak 3, a nőknek pedig 8 százaléka élt ún. nem családi aktív keresős háztartásokban, túlnyomórészt különböző rokonokkal.

6. tábla

Az időskorúak közül a különböző típusú aktív kereső nélküli háztartásokban élők aránya 1990-ben

Korcsoport, nem	A megfelelő korúak és neműek közül			
	egyszemélyes	házasújszettel kétzemélyes	egyéb összetételű család	aktív kereső nélküli
	háztartásban élők aránya (százalék)			
60—69 éves	18	43	9	70
Ebből:				
férfi	10	51	8	69
nő	25	37	9	71
70 éves és idősebb	29	29	12	70
Ebből:				
férfi	15	52	8	75
nő	37	16	14	67
55—59 éves nők	27	29	10	66
Időskorúak összesen	22	36	10	68
Ebből:				
férfi	12	51	9	72
nő	27	29	10	66

Az időskorúaknak a további része: a férfiaknak 10, a nőknek 8 százaléka tartozott felerészben olyan házaspáros, egycsaládos, aktív keresős háztartásokhoz, amelyekben a házastársak egyik tagja aktív kereső, felerészben pedig két családból álló háztartásokhoz. Ez utóbbiak olyan háztartások, amelyekben a felnőttek két különböző generációhoz tartoznak, és rendszerint a fiatalabb család egyik felnőtt tagja az idősebb család gyermeke.

7. tábla

Az időskorúak közül a különböző típusú aktív keresős háztartásokban élők aránya 1990-ben

Az aktív keresős háztartás típusa	Az időskorú		
	férfiak	nők	együttes
	aránya (százalék)		
a) Egycsaládos, házaspáros (részben gyermekkel) és egy szülő gyermekkel, valamint mindkét típus rokonnal	15	18	17
b) Nem családháztartások	3	8	6
c) Házaspárok	5	4	5
d) Két (vagy több) családból álló háztartások	5	4	4
<i>Aktív keresős háztartásokban összesen</i>	<i>28</i>	<i>34</i>	<i>32</i>

Az 55—59 éves nők 14 százaléka az „aktív keresős házaspár” típusához tartozott, ez esetekben a férj még aktív kereső. Ugyanakkor az idősebb nők köréből érthetően csak nagyon kevesen tartoznak ide. Hasonlóan, a férfiak köréből is csak a fiatalabbak élnek ilyen típusú háztartásban, amelyekben a feleség még aktív kereső.

Az időskorúak háztartástípusok szerinti megoszlásának nagymértékű változása természetesen jelentős hatással volt fogyasztásuk struktúrájára, szükségleteik objektív növekedésére. A kisebb létszámú 1—2 fős háztartásokban ugyanis a közös háztartási szükségletekre (köztük a nagyon megdrágult háztartási energiára és általában a lakásfenntartási költségekre, valamint számos más háztartási szükségletre) fajlagosan jóval többet kell fordítani, mint a népesebb háztartásokban, ahol ezek a költségek több személyre vonatkoznak, illetve jobban megoszlának.

Visszanézve a korábban bemutatott időskorúak számának korcsoportonkénti időbeli egyenlőtlenségeire, a jövőben is számolhatunk ilyen hullámzásokkal. Az 1990. évi népszámlálás kor szerinti, 8. táblában közölt adataiból következtetni lehet arra, hogy az ezredfordulót követő első, de legalább második évtizedben a mainál sokkal nagyobb létszámú lesz az idősebb nemzedék. Az ötvenes évek elején-közepén született igen nagy létszámú korosztályok ugyanis a jelenlegi nyugdíjkorhatárt többnyire 2006 és 2015 között érik el.

8. tábla

A különböző korúak száma 1990-ben

Megnevezés	A különböző korcsoportokba tartozók száma (ezer fő)	A jelenlegi nyugdíjkorhatár elérési ideje
55—59 éves férfiak és 50—54 éves nők	600	1991—1995
50—54 éves férfiak és 45—49 éves nők	625	1996—2000
45—49 éves férfiak és 40—44 éves nők	689	2001—2005
40—44 éves férfiak és 35—39 éves nők	779	2006—2010
35—39 éves férfiak és 30—34 éves nők	808	2011—2015

9. tábla

A 60 éven felüliek számának várható alakulása

Év	1990—1992. évi tényleges és 1993-tól az 1992. évi népmozgalmi adatok alapján előreszámított*	Az 1989. évi szintek állandósulása	Az 1921 és 1989 közötti trend folytatódása	A közép-európai szintek elérése
		feltételezésével számított változat**		
1990	1960	1960	1960	1960
1995	1984	1982	1980	1981
2000	1952	1952	1950	1998
2005	1954	1960	1958	2095
2010	1964	1976	1974	2223
2015	2057	2078	2074	2419
2020	2075	2104	2100	2517
2025	—	2002	1998	2461
2030	—	1946	1942	2435

* *Hablicsek László*: Magyarország népességének előreszámítása, 1993—2020. *Statisztikai Szemle*. 1993. évi 12. sz. 994—1001. old.

** Magyar statisztikai évkönyv, 1992. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 25. old.

Az eddig ismert népesség-előrejelzések szerint a 60 éven felüliek száma az ezredfordulót követő első évtized végéig várhatóan csak kisebb mértékben változik. A második évtizedben azonban jelentős emelkedés várható, és 2020 körül minden eddiginél magasabb lesz. (Ezután csökkenés valószínűsíthető.) Amennyiben az eddigieknél kedvezőbbre fordulnának a leendő időskorúakra (és a mai időskorúak egyes fiatalabb korosztályaira) vonatkozó népmozgalmi mutatók, akkor a 9. tábla első három oszlopában szereplő prognosztizált adatoknál magasabb lenne a 60 éven felüliek száma.

**AZ IDŐSKORÚAK GAZDASÁGI AKTIVITÁS
ÉS TEVÉKENYSÉG SZERINTI ÖSSZETÉTELE**

Az elmúlt három évtized alatt az időskorúak gazdasági aktivitás szerinti összetétele a tízévente ismétlődő népszámlálásoknál alkalmazott módszertani elhatárolás szerint igen látványosan megváltozott. A 60 éven felüli férfiak és az 55 éven felüli nők számának jelentős növekedése mellett igen nagy mértékben és folyamatosan, összességében közel egyhatodára csökkent az időskorú aktív keresők száma. Ezzel párhuzamosan, ha nem is ilyen arányban, de az 1960. évinek mintegy kétötödére csökkent az eltartottak száma. (Ezeket vagy legalábbis nagyobb részüket háztartásbelinek is lehetne nevezni.) Ugyanakkor folyamatosan, három évtized alatt mintegy 3,3-szeresére, körülbelül 600 ezerről több mint 2 millióra nőtt az időskorú inaktív keresők száma, az időskorúakon belüli arányuk pedig 36-ról 89 százalékra emelkedett.

10. tábla

Az időskorúak gazdasági aktivitás szerinti összetételének alakulása

Év (január 1.)	A nyugdíjas korú férfiak és nők együtt	Ebből:		
		aktív kereső	eltartott	inaktív kereső
Száma (ezer fő)				
1960	1677	633	443	601
1970	2116	395	593	1128
1980	2195	160	371	1664
1990	2287	44	201	2042
Megoszlása (százalék)				
1960	100	38	26	36
1970	100	19	28	53
1980	100	7	17	76
1990	100	2	9	89

Az időskorú inaktív keresők túlnyomó többsége nyugdíjas-járadékos, emellett van közöttük kevés számú ún. egyéb inaktív kereső (háza, földje, lakása bérbeadásából élő). Ezek alapján 10 időskorú közül ma már hozzávetőleg csupán egy fő nem részesül nyugdíjellátásban, de ezek jelentős része a társadalombiztosítás által folyósított ún. házastársi vagy jövedelempótlékot kap.

Az időskorú nyugdíjas-járadékos réteg mellett folyamatosan és gyorsan emelkedett azoknak a munkavállalási korúaknak a száma is, akik baleset, rokkantság, karked-

vezmény vagy özvegyülés és egyben eltartott gyermekeik címén nyugdíjban-járadékban részesülnek. Ezek száma 1960 és 1990 között 35 ezerről több mint tízszeresére, 368 ezerre emelkedett. E létszámmal együtt az időskorú és a munkavállalási korú inaktív keresők együttes száma az 1960. évi 636 ezerről 1990-re 2410 ezerre, közel négyszeresére emelkedett. (Ez utóbbiak 1990-ben a lakosságnak már 23,2 százalékát tették ki.)

11. tábla

Az inaktív keresők számának alakulása

Év (január 1.)	Munkavállalási korú*	Időskorú	Összes*
	inaktív keresők száma (ezer fő)		
1960	35	601	636
1970	126	1128	1254
1980	257	1664	1921
1990	368	2042	2410

* A gyermekgondozási segélyben vagy díjban részesülők adatai nélkül.

A nyugdíjasok-járadékosok számának nagymérvű emelkedéséhez döntően hozzájárult a mezőgazdaság 1959 és 1961 közötti kollektivizálása, a magán-kisvállalkozók bevonása a nyugdíjbiztosításba és nem utolsósorban az iparosítással összefüggésben az alkalmazásban állók — s köztük elsősorban a nők — számának gyors növekedése. A nyugdíj egyik feltételül szabott, mindössze 10 éves munka-, illetve szövetkezeti tagsági viszony eredményeként igen sokan szereztek kevés társadalombiztosítási járulék befizetése után rövid idő alatt nyugdíjjogosultságot. Sőt, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tömeges szervezésével egyidejűleg sok idős volt gazdálkodó járulék fizetése nélkül szinte azonnal szerzett mezőgazdasági termelőszövetkezeti járadékra (akkor havi 260 forint) jogosultságot.

1958-ban még nem volt mezőgazdasági szövetkezeti járadékos és kisipari szövetkezeti nyugdíjas, 1960-ban mezőgazdasági szövetkezeti nyugdíjas is mindössze 10 ezer volt. Ugyanezen évben csak 35 ezren voltak munkavállalási korú nyugdíjasok (rokkantsági nyugdíjas és baleseti járadékos). A mezőgazdaság átszervezésével már 1959-ben 100 ezer, 1960-ban 66 ezer, 1961-ben további 82 ezer idős parasztember vált mezőgazdasági termelőszövetkezeti járadékosra. Ezek száma 1968-ig 309 ezerre emelkedett, azóta számuk folyamatosan csökkent. A termelőszövetkezeti nyugdíjasok száma az 1960. évi 10 ezerről már 1985-re elérte a 450 ezret, a magánkisiparos-kiskereskedő nyugdíjasoké pedig a 77 ezret. A rokkantsági nyugdíjasok száma folyamatosan és gyorsan emelkedett, számuk 1988 végén elérte a félmilliót.

Az 1989 óta módosított csoportosításban rendelkezésre álló adatok szerint 1989. januártól 1993. márciusig az öregségi és rokkantsági nyugdíjasok száma évről évre tovább emelkedett, az özvegyi nyugdíjasoké és a baleseti, valamint a termelőszövetkezeti járadékosoké pedig évről évre folyamatosan csökkent. Összességében a nyugdíjasok-járadékosok száma 1989. január és 1993. március között több mint negyedmillióval tovább emelkedett.

*A nyugdíjasok-járadékosok számának és összetételének alakulása
(ezer fő)*

A nyugdíj, illetve járadék jogcíme	1989. január	1990.	1991.	1992. július	1993. március
		március			
Saját jogú öregségi nyugdíjasok	1371	1462	1516	1546	1571
Saját jogú rokkantsági nyugdíjasok	502	43	575	639	665
Özvegyi nyugdíjasok	302	272	260	245	237
Nyugdíjasok együtt	2175	2277	2351	2430	2473
Termelőszövetkezeti járadékosok	90	85	78	67	63
Baleseti járadékosok	28	27	25	21	20
<i>Nyugdíjasok-járadékosok összesen</i>	2293	2389	2454	2518	2556*

* Ezenkívül 82 ezer időskorú kapott ún. nem társadalombiztosítási ellátást, 120 ezer fő pedig házastársi pótlékban vagy jövedelempótlékban részesült. Ez utóbbi 120 ezer fő a korábban közölt időskorú eltartottaknak pontosan 60 százaléka.

Az 1993. márciusi nyugdíjasállományból 1453 ezer fő a nő (59%) és 1020 ezer fő a férfi (41%). Az özvegyi nyugdíjasokat (237 ezer fő) figyelmen kívül hagyva is több a női nyugdíjas, mint a férfi. A baleseti járadékosok nagyobb része férfi, a termelőszövetkezeti járadékosok túlnyomó többsége pedig nő, ezért e két kategóriába tartozók közül is több a nő (59 ezer), mint a férfi (23 ezer). Végeredményben az összes nyugdíjas-járadékos közül félmillióval több a nő (1513 ezer), mint a férfi (1043 ezer), arányuk pedig a csak nyugdíjasokkal egyezően 59, illetve 41 százalék.

Az 1993. márciusi nyugdíjasok-járadékosok állományából 391 ezer fő (15,3%) volt a munkavállalási korú, illetve nyugdíjkorhatáron aluli, túlnyomórészt rokkantsági nyugdíjas és kisebb részben baleseti járadékos, korkedvezményes és özvegyi nyugdíjas.

A nyugdíjasok-járadékosok összetétele jövedelemszerző gazdasági tevékenységük szempontjából eléggé heterogén. Kisebb részük csak a nyugdíjból-járadékból él, nagyobb hányadának azonban kisebb-nagyobb összegű kiegészítő jövedelme is van. A jövedelemszerző gazdasági tevékenységük két legfontosabb területe a nyugdíj vagy járadék melletti munkavállalás és a kisüzemi mezőgazdasági tevékenység.

A Központi Statisztikai Hivatal módosított módszertan alapján összeállított munkaerőmérlegeinek egyes adatai arról tanúskodnak, hogy az utóbbi években a kialakult munkanélküliséggel összefüggésben igen nagy mértékben csökkent a „foglalkoztatott” nyugdíjasok száma és aránya. Az erre vonatkozó azonos tartalmú adatok 1980-tól állnak rendelkezésre. Akkor 396 ezer, 1985-ben 460 ezer, 1987-ben (ez volt a legmagasabb) 479 ezer nyugdíjast-járadékost foglalkoztattak. Ezt követően folyamatos csökkenés következett be, 1993. január 1-jén már csak 223 ezer fő volt a foglalkoztatott nyugdíjas, fele annyi sem, mint 1987-ben. Ez a létszám az összes nyugdíjasok-járadékosok számának még a 9 százalékát sem érte el, szemben az 1987. évi közel 22 százalékos aránnyal.

13. tábla

*A foglalkoztatott nyugdíjasok-járadékosok száma**

Év (január 1.)	A munkavállalási korú	Az időskorú	Az összes
	foglalkoztatott nyugdíjasok-járadékosok száma (ezer fő)		
1980	53	343	396
1985	57	403	460
1986	57	411	468
1987	60	419	479
1988	58	415	473
1989	55	386	441
1990	54	378	432
1991	51	333	384
1992	45	247	292
1993	223

* Magyar statisztikai évkönyv, 1992. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 25. old.; A nemzetgazdaság munkaerőmérlege 1992. január 1. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 20. old.

Az 1984. évi mikrocenzus során felmért adatok szerint¹ az aktív keresős háztartásokban élő nyugdíjasok-járadékosok 20 százaléka, az aktív kereső nélküliekben élőknek pedig 21 százaléka számolt be nyugdíjat-járadékot kiegészítő munkavállalásból eredő kereset szerzéséről. A volt szellemi foglalkozásúak körében minden negyedik, a volt fizikai foglalkozásúak esetében minden ötödik, az özvegyi nyugdíjasok köréből pedig csak minden tizennegyedik nyugdíjas szerzett ilyen jövedelmet. Településtípusonként vizsgálva, a vidéki városokban élők az átlagossal megegyező összeget, a budapestiek 37 százalékkal többet, a községekben lakók pedig az átlagnál 20 százalékkal kevesebb jövedelmet szereztek munkavállalásból. Az ilyen kiegészítő keresettel rendelkezők aránya legmagasabb volt a 60—64 évesek körében, a nagyon idős nyugdíjasoknak azonban csak kis része jutott ilyen jövedelemhez.

14. tábla

A kiegészítő keresettel rendelkezők aránya korcsoportok szerint

Korcsoport (éves)	Kiegészítő keresettel rendelkezők aránya (százalék)	Nyugdíj az átlagos százalékában
59 és fiatalabb	22	110
60—64	29	116
65—69	23	101
70—74	18	90
75—79	12	81
80 és idősebb	6	75
Átlag	21	100

¹ Az időskorúak helyzete. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 308 old.

Ezek az adatok a foglalkoztatott nyugdíjasok számának jelentős csökkenése miatt a mai helyzetre ugyan nem jellemzők, a szóródások közötti arányok azonban feltehetően most is hasonló nagyságrendűek lehetnek.

A nyugdíjasok-járadékosok jövedelemszerző gazdasági tevékenységének legjelentősebb területe a kisüzemi mezőgazdasági munka. Ennek jelentőségét a különböző időszakokra vonatkozó következő adatokkal lehet jellemezni. Az előbbieken említett mikrocenzus szerint azokban a háztartásokban, amelyekben aktív kereső és nyugdíjas is volt, 70 százalékos arányú volt a kiscgazdaság, az aktív kereső nélküli háztartásokban pedig 62 százalékos. A volt mezőgazdasági fizikai foglalkozású nyugdíjasok 94, a többi volt fizikai foglalkozású nyugdíjasoknak 63, a volt szellemi foglalkozásúaknak 42 százaléka élt kiscgazdasággal rendelkező háztartásban.

Az ötévente ismételt reprezentatív lakossági jövedelmi felmérések és néhány év kivételével az évente ismétlődő háztartási költségvetési felmérések adatai szerint az aktív kereső nélküli háztartások jóval több jövedelmet szereztek kisüzemi mezőgazdasági tevékenységből, mint nem mezőgazdasági munkavállalásból.

Jellemző e kétféle tevékenység méreteire a KSH időmérleg-felvételeinek átlagos tavaszi napokra vonatkozó néhány adata.² Ezek szerint a 70 éven aluli nyugdíjas férfiaknak 1977-ben 19, 1986-ban pedig 20 százaléka végzett nem mezőgazdasági keresőtevékenységet, ugyanakkor a kisüzemi mezőgazdasági munkát végzők aránya e két évben 50, illetve 61 százalék volt. A nyugdíjas nők mutatói alacsonyabbak: 1977-ben 10, 1986-ban 11 százalékuk végzett nem mezőgazdasági jellegű tevékenységet, a kisüzemi mezőgazdasági tevékenységet végzők aránya pedig 37, illetve 45 százalékos volt. Ami pedig az e munkákban részt vevők teljesítmények mennyiségét illeti, a férfiak 1986-ban nem mezőgazdasági munkára napi 7,2 órát, mezőgazdaságira 4,6 órát, a nők pedig 5,8, illetve 3,0 órát fordítottak naponta átlagosan.

A nem mezőgazdasági munkavállalás a korábban említettek szerint legnagyobb mértékben a Budapesten, majd a vidéki városokban élő nyugdíjasokra jellemző és kevésbé a községekben lakókra. Ez utóbbiaknak viszont nagyon széles körben kisüzemi mezőgazdasági tevékenységre volt és van lehetősége. Összességében a községi nyugdíjasok nagyobb hányada folytatott és folytat ma is jövedelemszerző (illetve a saját termelésű élelmiszer-fogyasztás révén jövedelmet megtakarító) tevékenységet, mint a városokban. Az arányokra jellemző, hogy az 1982. évi reprezentatív lakossági jövedelmi felmérés speciális adatfeldolgozásának eredményei szerint a kizárólag nyugdíjból (vagy legfeljebb még a nyugdíj maximum 5 százalékának megfelelő kiegészítő jövedelemből) élő aktív kereső nélküli háztartások aránya a községekben csak 6 százalék volt, a vidéki városokban 33, Budapesten pedig 53 százalék. Ezek az arányok a foglalkoztatott nyugdíjasok számának ismertett csökkenése miatt napjainkban feltehetően a városiakra nézve még kedvezőtlenebbé váltak, annak ellenére is, hogy az utóbbi években — reálértéken számítva — a nyugdíjasok kiscgazdaságból származó jövedelme is számottevően csökkent (részben egyes termékek piaci lehetőségeinek kedvezőtlenebbé válása, részben amiatt, hogy a termeléshez felhasznált anyagok és eszközök árszínvonala jobban emelkedett, mint az értékesítési árszínvonal).

² Időmérleg 1977 és 1986 tavasza. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1987. 307 old.

Mindezek a különböző időszakokra vonatkozó adatok arra utalnak, hogy az időskorúaknak aktív keresőkre, inaktív keresőkre (és azon belül nyugdíjasokra), továbbá eltartottakra való tagolása távolról sem fejezi ki tényleges gazdasági aktivitás szerinti megoszlásukat.

TÁRGYSZÓ: Háztartásstatistika. Öregek.

РЕЗЮМЕ

Численность населения Венгрии между 1960 и 1980 годами умеренно возрастала, а затем из года в год сокращалась. Однако в рамках этого численность и доля лиц старше 60 лет — особенно женщин — и после 1980 года неизменно возрастала. Автор прослеживает общественно-экономическо-демографические индикаторы этой возрастающей по своей доле группы населения.

В период рождения и вслед за этим в молодом возрасте число женщин несколько меньше в сравнении с мужчинами, но во взрослом возрасте это соотношение меняется и из года в год смещается в пользу женщин.

Движение соотношений между полами оказывало значительное воздействие также на распределение пожилых по типам домашних хозяйств, в становлении которого однако играет роль и т. н. хозяйственная активность. Последняя в свою очередь в значительной мере определяет доходы домашних хозяйств пожилых людей.

Вслед за раскрытием этих взаимосвязей автор устанавливает, что параллельно с сокращением числа пожилых активных самодеятельных неуклонно возрастали численность и доля лиц, получающих пенсии и пособия, причем последняя группа увеличивается также и за счет все возрастающего числа выходящих на пенсию лиц трудоспособного возраста (инвалидов труда).

SUMMARY

Hungary's population increased moderately between 1960 and 1980, then it has been decreasing every year. However, within this the number and proportion of those over 60 years of age — particularly of females — increased right along, even after 1980.

The study follows up the socio-economic and demographic characteristics of this population group of increasing proportion.

At birth and later on in young age the number of females is slightly below that of males, but the proportion changes to the contrary in adult age, and is being shifted with age more and more in favour of females.

The changes in proportions by sex significantly influenced the distribution of old age population by type of household, though the so-called economic activity also played a part in it. The latter one determines to a large extent the income conditions of households of elderly people.

Having explored these correlations the author points out that parallel with the decrease of the number of old age active earners the number and proportion of pensioners, rentiers has increased continuously, while the latter group has been further extended by the ever increasing number of those retired (disabled) among the working age population.

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS ALAKULÁSA, 1950—1992

DR. SZÁSZ KÁLMÁN

E tanulmányban áttekintjük mezőgazdasági termelésünk alakulását az 1950 és 1992 közötti időszakban. Más megfogalmazásban a magyar mezőgazdaság nagyüzemi korszakával foglalkozunk. A trendek bemutatásával egy lezárult és így immár egész időszakra kínálunk rálátást.

A tárgyalás során ábrákra, esetenként egyszerűbb táblákba foglalt számított adatokra hivatkozunk. Az ábrák nem pusztán illusztrációul szolgálnak, hanem magát az időbeni változást kívánják mintegy mozgóképszerűen bemutatni. Fel szeretnénk hívni a figyelmet arra, hogy a trendeket feltüntető grafikonokról nem olvashatók le adott évekre vonatkozó adatok. A konkrét számok az ábráknál megadott forrásokban találhatóak.

A mezőgazdasági termelés ezen bemutatása sok mindenre nem tér ki.

Nem foglalkozunk a vizsgált időszak egyes elkülöníthető (és fontos) korszakaival és ezzel összefüggésben a termelőszövetkezetek és háztáji gazdaságaik, valamint az állami gazdaságok szerepével. Az ilyen vizsgálat nem kerülhetné meg az agrárpolitika korábban vitatott és ma már az agrártörténetre tartozó kérdéseit. Ebben a tanulmányban hangsúlyozottan statisztikai adatokkal és azok változásának értelmezésével foglalkozunk.

Ugyancsak hiányoznak az értékadatok és az ezekre alapozott költség-hozam számítások. Részben azért, mert nem állnak rendelkezésre hosszabb időszakokra vonatkozóan, részben azért, mert az ilyen adatok döntően az árpolitika torzulásait és korrekcióit jelzik. Nem vitás, hogy mindez (vissza)hatott a termelésre, a hatás elemzése viszont külön tanulmányt igényel.

Kimaradt a mezőgazdasági munkaerő alakulásának bemutatása. Ezt a mezőgazdasági alaptevékenységben foglalkoztatottak számának az időszak végére korlátozódó közlése, de még inkább a tényleges munkaráfordítás legfeljebb becslésszerű megközelíthetősége magyarázza. (A néhány alkalommal készült időmérlegek reprezentatív felvételen alapuló adatait nem volna indokolt a teljes körű megfigyelésből származó termelési adatokkal összevetni.)

Az ábrákon a jelek iteratív öttagú mozgó átlagot jelentenek. Idősoroknál a mozgó átlagokkal egyes kiugróan magas vagy alacsony értékű évektől kívánunk eltekinteni, hogy ily módon jobban látható legyen valamely időszak növekvő, stagnáló vagy

csökkenő tendenciája. Éppen ezzel a céllal a mozgó átlagot itt iteratív módszerrel számítottuk a következők szerint:

- az alapadatokból öttagú mozgó átlagot számítottunk;
- ezt követően az alapadatot összevetettük az adott évre vonatkozó ötéves átlaggal;
- amennyiben az alapadat és az ötéves átlag között nagyobb eltérés mutatkozott, a tényadatot kicseréltük az átlagértékkel;
- az így kapott immár vegyes — tény- és trend- — adatokból újból öttagú mozgó átlagot számítottunk.

Mindehhez egy gyakorlati és egy elvi kiegészítés kívánkozik. Az említett „nagyobb” eltérést az adatoktól függően állapítottuk meg. Általában a 10, esetenként a 20 százalékot meghaladó eltérést tekintettük nagynak. Ott viszont, ahol a trend deriváltjaként számított éves változást szerepeltetjük — az adatok viszonylag nagy mértékű ingadozása és az egymást követő éveknél nem egyszer ellenkező előjelű értéke miatt — nagyvonalúbban kellett eljárunk. Ha az alapadat kisebb volt, mint a trendérték fele, vagy meghaladta annak kétszeresét, helyettesítettük.

Az említett hagyományos öttagú mozgó átlag valójában nem szűri ki a kiugró évek hatását, hanem néhány évre szétteríti azt. Az itt alkalmazott iteratív eljárás jobban megközelíti a kívánt célt, nevezetesen azt, hogy valóban eltekintsünk az adatsorból felfelé vagy lefelé kilógó (szélső)értékektől.

Bruttó termelés

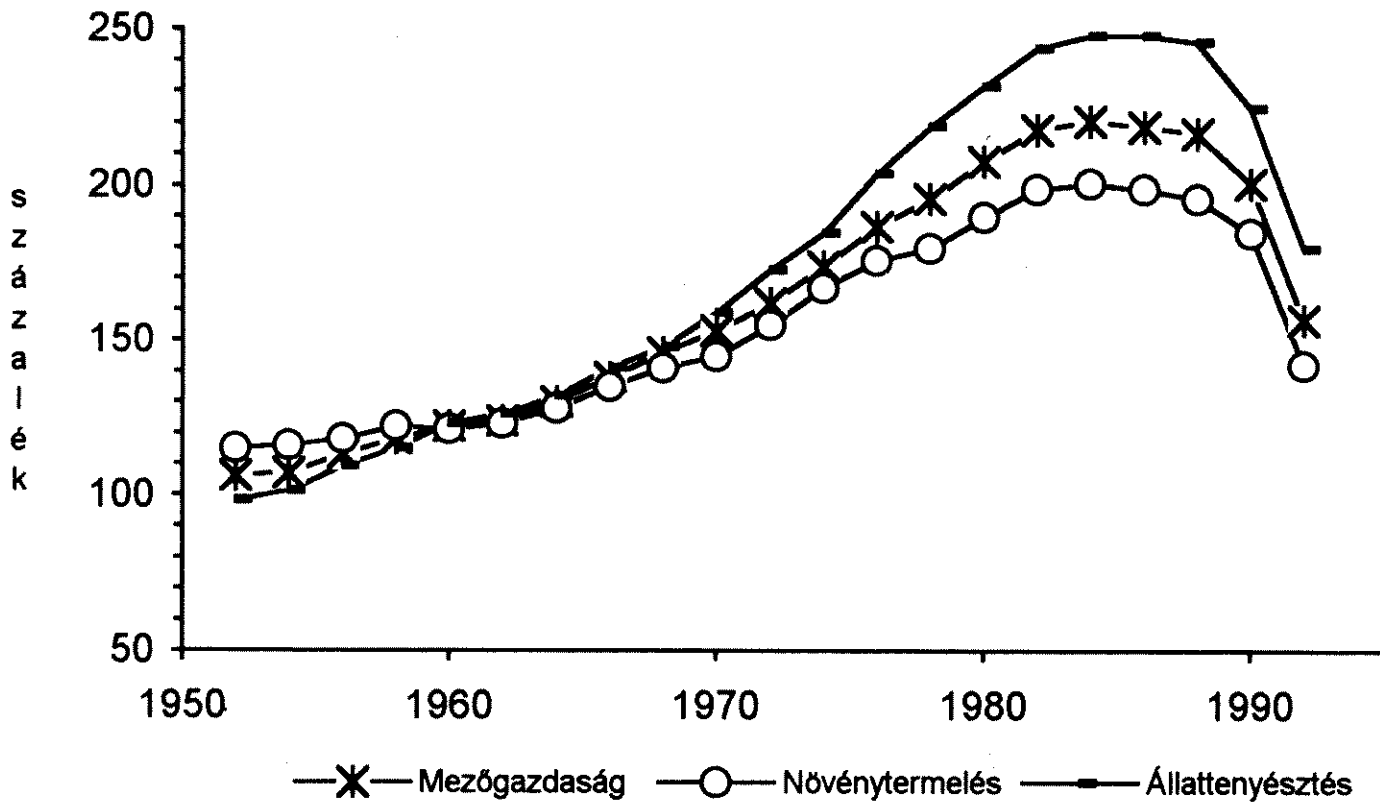
Mezőgazdasági termelésünk a második világháborút követően az 1980-as évek közepéig nőtt, amikor az 1950-es év termelésének 2,2-szeresét érte el. A növekedés nem volt végig egyenletes. Az 1950-es évek végén lelassult, majd az 1960-as évek közepétől az 1970-es évek végéig az éves növekedés — több év átlagában és a mezőgazdaságban érthető ingadozás mellett — 3 százalék körül mozgott. Az 1980-as évek első felében a növekedés mérséklődött, és az évtized közepétől a termelés egyre nagyobb mértékű visszaesését tapasztaljuk. (Lásd az 1. ábrát.)

A két időszakban észlelt megtorpanásnak eltérő okai voltak. Az 1950-es évek végére a beszolgáltatási rendszer egyre kevésbé ösztönözte a termelőket arra, hogy több terméket állítsanak elő. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezésének 1962-ben deklarált befejezése után a felvásárlásra való áttérést másfél évtizeden keresztül tartós növekedés követte. Az 1960-as évek második fele és az 1970-es évtized volt a magyar mezőgazdaság látványos növekedésének időszaka, ami akkor jókora hangsúlyt is kapott.

A mezőgazdasági termelés növekedésének az 1980-as évek elején mutatkozó mérséklődése az általános gazdasági restriktió idejére esik hazánkban. Az, hogy a nagyüzemek ekkorra elérték-e teljesítőképességük határát, vagy még voltak bennük tartalékok, már nem fog kiderülni.

A termelésnek az 1980-as évek második felében megkezdődött visszaesése nem a mezőgazdaság sajátossága. Nemzetgazdaságunk más területein is ilyen tendencia érvényesül. A mezőgazdasági termelés csökkenésének magyarázatát több tényben kereshetjük.

1. ábra. A mezőgazdaság, a növénytermelés és az állattenyésztés bruttó termelésének alakulása
(Index: 1950. év = 100)

Forrás: Magyar statisztikai évkönyv, 1991. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1992. 8. old.; Magyar statisztikai évkönyv, 1992. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 8. old.

A termeléseszköveként felsorolásszerűen a következőket jelölhetjük meg:

- a hazai fogyasztás csökkenése;
- korábban legnagyobb külföldi felvevő piacunk, a szovjet gazdaság összeomlása (ahol a fizetéképtelenség, illetve a barter ügyletek megszervezése jelenti számunkra a problémát);
- termékeink nyugati piacokon való elhelyezésénél a korábbi exporttal szemben támasztottnál magasabb követelmények;
- a nyugati élelmiszeripari termékek egyre kiterjedtebb megjelenése hazánkban (ami önmagában egészséges versenyt jelent);
- nem utolsósorban a mezőgazdaság jövedelemtermelő képességének csökkenése, ami egyes ráfordítások visszafogásában nyilvánult meg (amire a továbbiakban még kitérünk).

A növényi és az állati termékek termelése lényegében egymáshoz hasonló módon alakult a vizsgált időszakban. Mindkét területen kimutatható az 1980-as évek közepéig tartó növekedés, majd a visszaesés.

A világháború után viszonylag gyorsan, már az 1950-es évek elején, megindult a növénytermelés növekedése. Az évtized második felében azonban az 1960-as évekre átnyúló stagnálás következett. Az 1980-as évek közepére a növénytermelés elérte az 1950-es év termelésének kétszeresét, miközben a tartós növekedés időszakában az éves növekedés 2—3 százalék között alakult.

Állattenyésztésünk lassabban heverte ki a háborús veszteségeket, és a termelés növekedése csak az 1950-es évek közepén indult meg, az évtized végén pedig valamelyest mérséklődött. Az 1980-as évek közepére az állattenyésztés az 1950-es év termelésének kereken két és félszeresét érte el úgy, hogy a tartós növekedés idején az éves növekedés 3—4 százalék között alakult. Az adatok azt jelzik, hogy a termelés növekedése az állattenyésztésben nagyobb volt, mint a növénytermelésben.

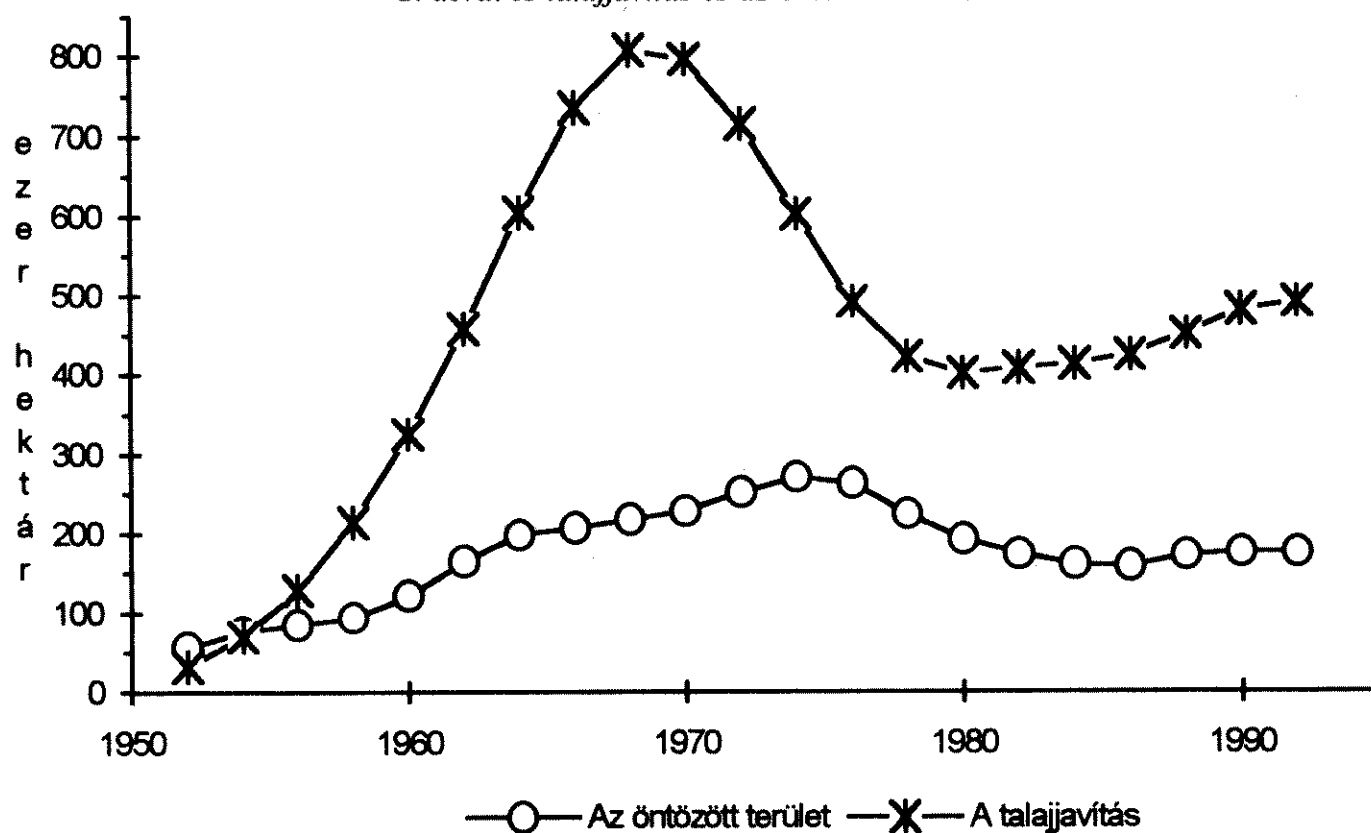
Ráfordítások

A következőkben a mezőgazdasági termelés ráfordításai közül a mezőgazdasági terület, az öntözés, a talajjavítás, a műtrágya-felhasználás és a gépivonóerő-kapacitás alakulásával foglalkozunk.

A mezőgazdasági terület mindvégig csökkent a vizsgált időszakban. A csökkenés ugyanakkor nem volt egyenletes, jól kimutatható benne az ingadozás. Az 1960-as évek elejére a mezőgazdasági terület éves csökkenése — több év átlagában — megközelítette a 40 ezer hektárt. Ez hamarosan mérséklődött, majd az 1970-es évek végén megint emelkedett, amikor 30 ezer hektárt megközelítő éves csökkenést figyelhettünk meg. Az 1980-as években a földterület mezőgazdasági termelésből való kivonását visszafogták.

1950 és 1991 között végül is 916 ezer hektárral csökkent hazánkban a mezőgazdaságilag hasznosított terület. A mezőgazdasági terület csökkenését lehet kedvezőtlen jelenségnek tekinteni és mértékét egyes megyék nagyságával összevetve érzékeltetni. Itt inkább arra mutatnánk rá, hogy a területkivonás mögött az ipartelepítés, az útépítés, a városfejlesztés és környezetvédelmi — tehát nem egyértelműen elítélhető — megfontolások állnak. (1992. január 1-jétől a kert művelési ág korábban belterületen nyilvántartott részét művelés alól kivett területként kell nyilvántartani. Ez a mezőgazdasági terület több mint 300 ezer hektáros csökkenését eredményezte.)

2. ábra. A talajjavítás és az öntözött terület

Forrás. Mezőgazdasági adattár III. Munkaügy, gépesítés, agrotechnika. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1980. 299. és 331. old.; Mezőgazdasági statisztikai zsebkönyv, 1982. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1983. 69. és 79. old.; Mezőgazdasági statisztikai zsebkönyv, 1986. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1987. 75. és 84. old.; Magyar statisztikai évkönyv, 1992. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 153. old.

Az öntözött terület nagysága az 1970-es évek közepéig nőtt. A növekedés számottevő éves ingadozás mellett következett be, ami érthető: aszályos évben (például 1968-

ban) három-négyszer akkora területet öntöztek, mint csapadékos évben (például 1965-ben és 1970-ben). Az 1970-es évek közepétől az öntözött terület egy évtizeden át tartó csökkenését figyelhetjük meg. Az 1980-as évek második felében kismértékben ugyan, de nőtt az öntözött terület nagysága.

Az 1970-es évek közepéig tartó időszak tekinthető hazánkban az öntözéses gazdálkodás elterjedésének, amin a mezőgazdasági területnek maximálisan 5 százalékan végzett öntözést értünk. Az öntözött terület ezt követő csökkenésének, majd a mezőgazdasági terület 3 százaléka körüli állandósulásának egyaránt pénzügyi okai voltak. Egy KSH-elemzés¹ többek között az öntözőberendezések ártámogatásának megszüntetéséről és a vízdíj több mint tízszeresére való emeléséről, majd ezt követően kedvezményes gébeszerzési lehetőségekről és a vízdíjak mérsékléséről tesz említést. Ami a legutóbbi időszakot illeti, indokolt felhívni a figyelmet arra, hogy az öntözésben az 1990-es években sem mutatkozik visszaesés.

A talajjavítás éves adatai az 1960-as évek közepéig növekedést jeleznek. Ezután csökkenés következett, majd az 1970-es évektől évi 40 ezer hektár körül állandósult a talajjavított terület. Az előbb vizsgált öntözéssel szemben most olyan agrotechnikai eljárásról van szó, amelynek tartós a hatása. Így arról a területről, amelyen ténylegesen érvényesül a talajjavítás hatása, a tíz évig halmozott adatok alapján kaphatunk képet. (Ez az időtartam a savanyú talajok meszezésére érvényes, és Magyarországon ez teszi ki a talajjavítás nagy részét. A 2. ábrán feltüntetett adatoknál is 10 évig halmozott adatokat vettünk figyelembe.) E szerint mintegy húsz éven keresztül, egészen az 1960-as évek közepéig nőtt a talajjavított terület nagysága. Ezt követően évenként csökkent a talajjavítás, és így csökkent az a terület is, ahol a talajjavítás hatásával számolhatunk. Az 1970-es évek második felétől 400 ezer hektárnál valamivel nagyobb területen érvényesül a talajjavítás hatása.

A műtrágya-felhasználás az 1950-es évek közepéig lassan, majd egyre gyorsuló ütemben növekedett. Az 1970-es évek második és az 1980-as évek első felében az egy hektár mezőgazdasági területre jutó felhasználás — hatóanyagban számítva — 220 kilogramm körül állandósulni látszott. Az 1980-as évek végétől a műtrágyahasználat erőteljes visszafogása tapasztalható, 1990 után 100 kilogramm alá esik vissza.

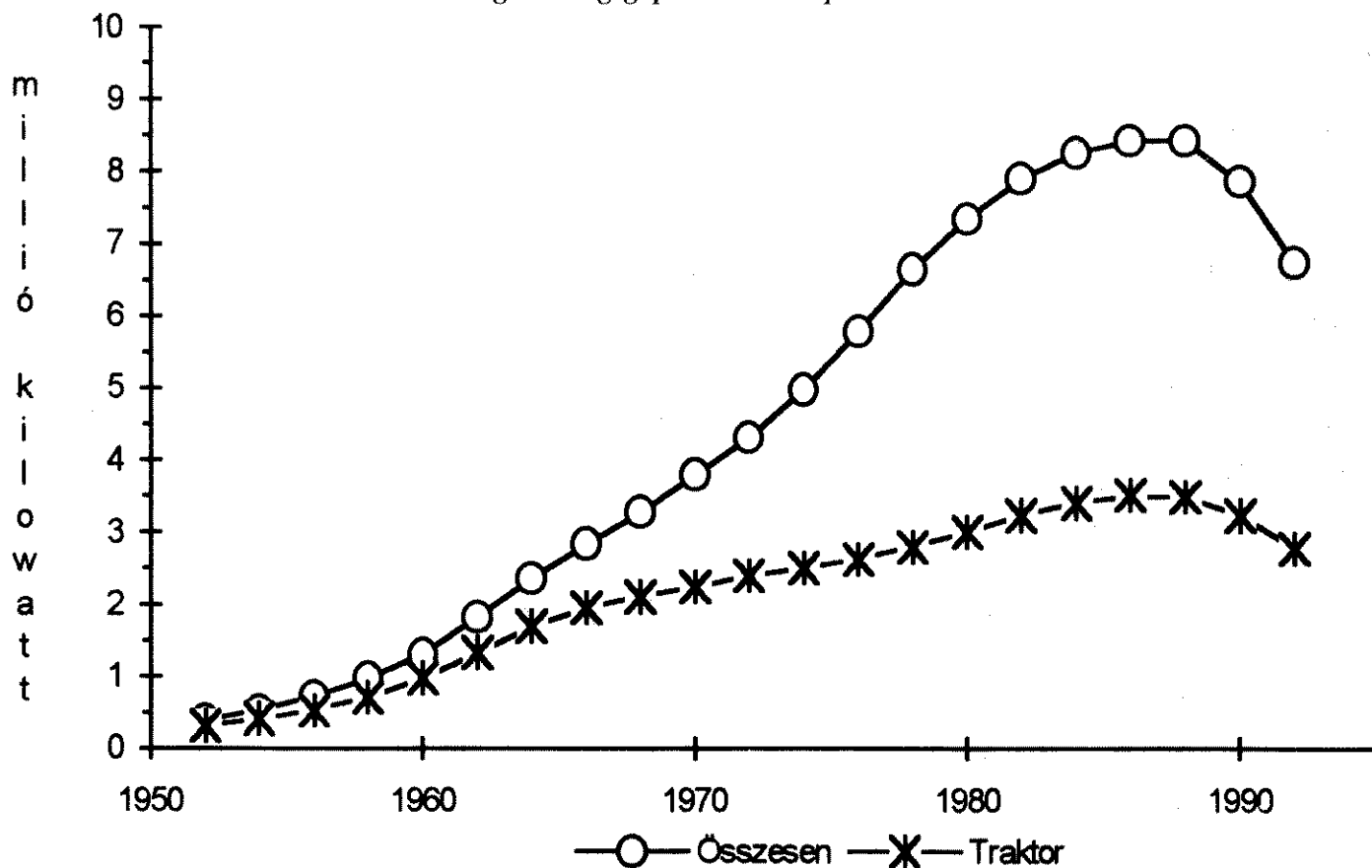
Az a majd tízéves időszak, amikor a műtrágya-felhasználás egy viszonylag magas szinten állandósult, az ekkorra pénzügyileg egyre inkább érzékenyebbé váló gazdaságokban még kifizetődő mennyiség alkalmazását jelent(h)ette. Az 1980-as évek végén megindult csökkenés a mezőgazdasági termékek alacsony termelői árának hatását és ezzel összefüggésben a mezőgazdaság jövedelemtermelő képességének romlását tükrözi. A gazdaságok a műtrágya-felhasználást napjainkig minimálisra korlátozták, aminek ugyan vannak következményei, de pénzügyi helyzetük javulásával azok korrigálhatók. Megjegyzendő, hogy időközben — immár a piac törvényei szerint — műtrágyatermelésünk is visszaesett, és ez már kérdésessé teszi a korábbi felhasználási szint gyors elérését.

A mezőgazdaság gépivonóerő-kapacitása a második világháborút követően viszonylag gyorsan, már az 1950-es évek elején növekedésnek indult. A növekedés egészen az 1980-as évek közepéig tartott, majd az évtized végén megkezdődött a

¹ Az öntözési kapacitások a mezőgazdaságban, 1979—1984. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1986. 10. old.

csökkenés. A traktorkapacitás az összes gépivonóerő-kapacitástól némileg eltérően alakult. Az 1950-es években megindult növekedés az 1960-as évek első felében felgyorsult, majd mérséklődött, és ezután többé-kevésbé állandó növekedés volt tapasztalható az 1980-as évek közepéig. Ezután itt is bekövetkezett a csökkenés.

3. ábra. A mezőgazdaság gépivonóerő-kapacitásának alakulása

Forrás. Magyar statisztikai évkönyv, 1991. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 8. old.; Magyar statisztikai évkönyv, 1992. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 8. old.

A gépivonóerő-kapacitásnak a vizsgált időszak végén megindult csökkenése kisebb mértékűnek látszik, mint amit a műtrágya-felhasználásnál tapasztaltunk. Ezt az magyarázza, hogy az adatok a gépállomány változását — a gépberuházás és -selejtezés egyenlegét — jelzik, szemben az előbbi éves felhasználási adatokkal. A selejtezés későbbre halasztásakor a nullára leírt gépek tovább szerepelnek a kapacitásadatoknál. A gépállomány pótlásáról pénzügyi okok miatt lemondó gazdaságokban az előregedett gépek használata ugyanakkor tovább rontja a gazdaságosságot a gyakoribb meghibásodás, a nagyobb javítási és üzemanyagköltség miatt.

A mezőgazdaság összes gépivonóerő-kapacitásának növekedése lényegesen nagyobb volt, mint a traktorkapacitás növekedése. Így adódik az, hogy míg 1950-ben a traktorok az összes gépivonóerő-kapacitás 92 százalékát tették ki, 1992-ben csak 39 százalék volt a részesedésük. A mezőgazdaság gépesítésénél ezek szerint nem az általános, hanem a speciális felhasználású eszközökön (arató-cséplőgépek, járvabeta-karítók, teherautók) volt a hangsúly.

*

Végül tanulságos összevetni a termelés és a vizsgált ráfordítások változásának mértékét.

Az 1980-as évek közepének megfelelő trendérték — eddig tartott a termelés növekedése — az 1950. év adatához képest az alábbiak szerint alakult:

bruttó termelés	2,2-szeres,
mezőgazdasági terület	0,9-szeres,
öntözött terület	4,9-szeres,
talajjavított terület	104-szeres,
műtrágya-felhasználás	43-szoros,
gépivonóerő-kapacitás	28-szoros.

Az adatok a magyar mezőgazdaság intenzív növekedési pályáját jelzik a vizsgált időszakban: valamelyest csökkent a mezőgazdasági termelés céljára használt terület, miközben a termelés növekedését esetenként nagyságrenddel meghaladó mértékű ráfordításnövekedést lehet kimutatni. Más szóval a mezőgazdasági termelés nagymértékben eszköz- és anyagigényes lett. Ez azt is jelenti, hogy a termelés költségérzékenyvé vált: már csekély mértékű ár- vagy árarányváltozás is nagyobb volumenű költségnövekedést okoz az ágazatban. Azt, hogy a jelenség a gyakorlatban túlnőtt a határhaszon csökkenésén, a veszteséges termelőszövetkezetek nagy száma jelezte.

Az adatok alapján arra is választ kereshetünk, hogy a ráfordítások itt vizsgált elemei milyen szerepet játszottak a termelés napjainkban mutatkozó visszaesésében. (A keresleti oldalon jelentkező okokra a bevezetőben már rámutattunk.) Az 1992. év adata az 1980-as évek közepének megfelelő trendértékhez képest az alábbiak szerint alakult:

bruttó termelés	72 százalék,
mezőgazdasági terület	94 százalék,
öntözött terület	110 százalék,
talajjavított terület	118 százalék,
műtrágya-felhasználás	15 százalék,
gépivonóerő-kapacitás	80 százalék.

E szerint a ráfordítások közül leginkább a műtrágya-felhasználás visszafogásában kereshetjük a termelés csökkenésének okát. Emellett az 1992-es év aszályos időjárásáról sem szabad megfeledkezni.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdaság.

РЕЗЮМЕ

Автор исследует динамику сельскохозяйственного производства Венгрии в период с 1950 по 1992 год. Изменения показаны в графиках, изображающих тренды.

В первом разделе приводится динамика валовой сельскохозяйственной продукции, в том числе растениеводства и животноводства. Вторая половина 60-ых годов и 70-ые годы являлись периодом значительного роста венгерского сельского хозяйства. Начиная со второй половины 80-ых годов началось сокращение производства, которое в 1990-ые годы ускорило.

Во втором разделе автор из числа затрат сельскохозяйственного производства останавливается на сельскохозяйственных угодьях, орошении мелиорации почвы, применении минеральных удобрений и движении мощности машинной тяги. Продолжавшийся до середины 1980-ых годов рост

сельскохозяйственного производства происходил в условиях сокращения сельскохозяйственной площади и многократно превышающего увеличение производства роста остальных затрат. В период сокращения производства наблюдается исключительно резкое свертывание потребления минеральных удобрений.

SUMMARY

The study analyses the development of the agricultural production in Hungary between 1950 and 1992. The changes are shown on trend charts.

The first chapter deals with the gross agricultural output, within this with crop production and animal husbandry. The Hungarian agriculture developed spectacularly in the second half of the 1960s and in the 1970s. A decline of the output started in the late 1980s, and has been accelerated in the 1990s.

The second chapter deals with inputs of production: agricultural land, irrigation, land improvement, fertilization and mechanization. The rise of agricultural output up to mid 1980s was accompanied with a decrease in agricultural land, and with an increase of other inputs, the extent of which surpassed several times that of output. In the period of the fall of output a drastic decline in fertiliser use can be pointed out.

A MAGYAR NEMZETI SZÁMLÁK ÚJ ADATFORRÁSAI ÉS MÓDSZEREI

DR. HÜTTL ANTÓNIA

Az elmúlt években több olyan alapvető változás következett be a magyar nemzeti számlák környezetében, amelyek miatt elkerülhetlenné vált a rendszer teljes felülvizsgálata. A változásokat részben a magyar gazdaság gyors strukturális átalakulása magyarázza, hiszen a magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépülésével párhuzamosan lényegesen megváltozott a nemzeti számlák felhasználóinak köre és az általuk igényelt adatok jellege. Szerencsés egybeesésnek tekinthető, hogy éppen az elmúlt évben zárult le az a sokéves, intenzív módszertani fejlesztési munka, amelynek eredményeképpen a kialakult új, nemzetközi szinten egyeztetett számlarendszer hosszú évekig állandó tájékozási pont lesz.

Az ENSZ Statisztikai Bizottsága által jóváhagyott új számlarendszer alkalmazása világszinten ajánlás a fejlett országokat tömörítő nemzetközi szervezetek — ilyen a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete (Organization for Economic Cooperation and Development — OECD) vagy az Európai Unió — tagországai számára, többé-kevésbé kötelezően alkalmazandó szabályok. Magyarország kapcsolódási szándéka ezekhez a szervezetekhez indokolja azt, hogy minél hamarabb érvényesítsük az általuk megkövetelt statisztikai normákat és ennek részeként a nemzeti számlákra vonatkozó előírásokat is.

Az új nemzetközi ajánlások adaptálása nagy kihívás minden ország statisztikai szolgálata számára. A feladat mérete szerint azonban jelentősek a különbségek attól függően, hogy az eddig is publikált számlák kisebb-nagyobb módszertani korszerűsítését kell-e megoldani vagy alapvetően új statisztikákat kell-e bevezetni. A magyar statisztika egyelőre nem képes arra, hogy rendszeresen összeállítsa a nemzetközi ajánlásokban szereplő összes számlát. Teljes mértékben hiányzik például a pénzügyi számla és a nemzeti vagyon mérlege, amelyek — valamilyen formában — a fejlett országok nemzeti számláinak már jelenleg is részét képezik. Ugyanakkor vannak olyan számlák — jellemzően ilyenek az eszközök és a források átértékelési számlái —, amelyek világszerte merőben új feladatot adnak.

A fejlett országokban az elkövetkező években bevezetendő számlarendszer teljes kiépítése Magyarországon hosszú távú feladat. Erről ma még egy reális ütemterv sem állítható fel, főleg azokon a területeken nem, ahol ehhez eddig nem létező új szakstatisztikák kellenének, vagy a jelenlegi adminisztratív adatforrások gyökeres átalakítá-

sára lenne szükség. Ennek tudatában az új magyar nemzeti számlák kifejezést szűkebb értelemben használom: azokat az adatforrásokat és számítási módszereket értem ezen, amelyeket a magyar statisztika első ízben az 1992. évre vonatkozó végleges adatokban érvényesít. Ide tartozónak tekintem azt a néhány kivételt is, ahol a módszertani változtatásra ugyan csak két-három év múlva kerülhet sor, de az idősorokat ebben az esetben is 1992-től fogjuk átalakítani. Az új idősor bázisévének az 1991-es évet választottuk. Ezek a lépések képezik a módszertani fejlesztés első szakaszát, ennek eredményeképpen a magyar statisztika lényegében valamennyi eddig rendszeresen közölt számlán követni fogja a legújabb nemzetközi ajánlásokat.

Jelen tanulmány egy sorozat első része, amely röviden összefoglalja és értelmezi az új ENSZ-ajánlás — a továbbiakban az 1993-as Nemzeti Számlák Rendszere (System of National Accounts — SNA) — által követett általános elveket. Ezt követően a magyar nemzeti számlák átalakításának néhány lényeges kérdését emeli ki. A további tanulmányok az új adatforrások és módszerek alkalmazásának részletes kérdéseit tárgyalják.

Az 1993-as SNA

A nemzeti számlák a gazdaságstatisztikák olyan keretrendszerét alkotják, amely összeillő és nemzetközi szinten egységesített fogalmakat és elszámolási szabályokat alkalmaz a gazdasági állapotok és folyamatok teljes körű és összefüggő mérésére. Ez a tömör definíció szigorú módszertani követelményeket fogalmaz meg. A továbbiakban ezeket a követelményeket tekintem át.

A gazdaságstatisztikák keretrendszere

A nemzeti számlákat többnyire néhány összevont, a nemzetgazdasági teljesítményeket és a jólétet kifejező statisztikai mutatószám meghatározásával azonosítják. Ilyen mutatószám például a bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP), a nemzeti jövedelem, a fogyasztás vagy a nemzeti vagyon. Bár ezek a mutatószámok nélkülözhetetlen információt szolgáltatnak bármilyen gazdasági elemzés és döntés, kiemelten a kormányzati gazdaságpolitika számára, a nemzeti számlák jelentősége messze túlnő ezen a szerepkörön. Valójában egy olyan szabálygyűjtemény, amely egyben az elemi szintű gazdasági kapcsolatok (a statisztika szóhasználatban gazdasági műveletek) statisztikai mérésének módját is meghatározza. Olyan általános, a gazdaságstatisztika egészét érintő kérdésekkel foglalkozik, mint a gazdasági egységek meghatározása, a statisztikai osztályozások és azok kapcsolata, a termelés és a külkereskedelem fogalma, az árak és az értékelési szabályok, a gazdasági folyamatok térbeni és időbeni összehasonlításának problémái. Egységes rendezőelveket fogalmaz meg, és ezáltal nagymértékben megkönnyíti a különböző területek részletes megfigyelésére szakosodott szakstatisztikák összehangolását.

Ugyanakkor a nemzeti számlák a piacgazdaság működését modellezik és egyedi piaci cserekapcsolatok leírásából kiindulva építik fel a nemzetgazdasági folyamatok és állapotok mérését. Ennek következtében a rendszer egységes keretet alkot a mikro- és a makroszintű elemzések számára.

A nemzeti számlák rugalmas eszközt nyújtanak, szélső esetben minden egyes, különböző gazdasági magatartással jellemezhető egység önálló, ugyanakkor összehasonlítható statisztikai leírására. A nemzeti számlák azonban a számviteltől jelentős mértékben eltérő elveket követnek. A számvitel a menedzsereket, tulajdonosokat, üzleti partnereket tájékoztatja, a nemzeti számlák viszont a közgazdasági elvek statisztikai számszerűsítésére szolgálnak.

A nemzetközi szintű szabványosítás

A XX. század végén a gazdasági kapcsolatokban egyre jobban eltűnnek az országhatárok. Ezzel párhuzamosan a termékek és szolgáltatások külkereskedelmének bővülése mellett mind meghatározóbbá válik a nemzetközi tőke- és munkaerőmozgás, sőt egyes regionális együttműködések — mint például az Európai Közösségek — célul tűzték ki a monetáris unió néhány éven belüli megteremtését. Ma már nemcsak néhány tucat nagyvállalat képes arra, hogy érdekeltségeivel behálózza az egész világot, hanem természetes jelenség, hogy a kisvállalkozók is egyszerre több országban folytatnak gazdasági tevékenységet. Sőt magánszemélyek esetében is gyakran előfordul hogy megtakarításaikat egyidejűleg több országban fektetik be.

A gazdasági kapcsolatok ilyen gyors nemzetköziesedése elképzelhetetlen volna a gazdasági infrastruktúra robbanásszerű fejlődése nélkül. Ennek igen fontos, bár a köztudatban kevésbé ismert területe a gazdasági információk szabványosítása és ennek részeként a statisztikai módszerek és fogalmak harmonizációja. Ahhoz, hogy a gazdasági döntéshozók — gazdaságpolitikusok, üzletemberek vagy akár fogyasztók — képesek legyenek rendszeresen gyors és megalapozott döntéseket hozni és ennek során a világ különböző helyen felmerülő lehetőségeket összehasonlítani, szabványosított gazdasági adatokra van szükség. Az adatok tartalmi, módszertani eltérései zavarják a döntéshozatalt. Ezt felismerve az utóbbi években igen intenzív munka kezdődött a statisztikai adatok módszertani összehangolása területén, és megállapíthatjuk, hogy az összehangolás szabványát — jelentős mértékben — a nemzeti számlák nyújtják.

A gazdaság teljes körű és összefüggő képe

A nemzeti számlák olyan modellt írnak le, amelyben a gazdaság működését a gazdasági állapotok és folyamatok szintje és dinamikája jellemzi. A leírás teljes körű abban az értelemben, hogy kiterjed minden gazdasági állapotra és folyamatra. A modell ugyanakkor összefüggő is, vagyis a gazdasági állapotokat és folyamatokat nem egymástól elszigetelten mutatja be, hanem ezeket az újrateermelés logikáját követve egymásból vezeti le. A számszerű összefüggések teljesülésének követelménye egyben ellenőrzi a statisztikai adatok megbízhatóságát, kimutatja a sokféle adatforrásból származó adatok között esetleg létező inkonzisztencia mértékét.

A rendszer a számlák sorozatából áll. Ezek az elszámolási időszakok — rendszerint egy év vagy egy negyedév — nyitó és záró vagyommérlege között történt változásokat írják le, egyfelől a nemzetgazdaság szektorai, másfelől a vagyommérleg tételei szerinti részletezettségben.

A vagyonomérlegben bekövetkezett változásokat három tényező magyarázza:

- az elszámolási időszaki termelés és az ebből keletkező jövedelmek elosztása és felhasználása,
- az egyes szektorok eszközeiben (követeléseiben) és forrásaiban (kötelezettségeiben) bekövetkezett értékváltozások,
- a gazdaságon kívüli tényezők — például természeti katasztrófáknak, háborúknak, természeti erőforrások felfedezésének — hatása.

A gazdasági elemzések és a politikaformálás szempontjából természetesen a termelés és a hozzákapcsolódó jövedelmi folyamatok részletes ismerete a legfontosabb. A nemzeti számlák ezeket az ún. folyó számlák sorozatán keresztül vezetik le. Új vonása az 1993-as SNA-nek, hogy a folyó számlák mellett hangsúlyt helyez az eszközök és a források értékváltozásainak statisztikai becslésére is, ennek érdekében részletes útmutatót ad az ún. átértékelési számlák módszertanához. Megkülönbözteti az általános árváltozást követő ún. semleges átértékeléseket és az adott eszköz vagy forrás relatív értékváltozását kifejező reálátértékelést.

A nemzetgazdasági teljesítmények és a jólét mérőszámai

Mint az előzőkben említettük, a nemzeti számlákat leggyakrabban néhány kitüntetett makrostatisztikai mutatószám módszertanának tekintik. A felhasználók széles körben hivatkoznak ezekre mint az ország fejlettségének, a kormányzati gazdaságpolitika sikerének legfontosabb bizonyítékára. Elsősorban a bruttó hazai termék (BHT, vagy közismert angol rövidítésével a GDP) és a bruttó nemzeti jövedelem (BNJ) nagyságát és változását kíséri megkülönböztetett figyelem.

A gazdasági fejlettség és a jólét elméleti fogalmak. Nyilvánvaló egyetlen mutatószám nem lehet alkalmas arra, hogy ilyen elvont fogalmakat tökéletesen számszerűsítsen. A következőkben, a teljesség igénye nélkül, felsorolunk néhány olyan kompromisszumot, amelyet szem előtt kell tartanunk akkor, ha a BHT vagy a BNJ alakulásából akarunk következtetni a gazdasági fejlettség és a jólét alakulására.

Először: a bruttó hazai termék és a bruttó nemzeti jövedelem kifejezésben csupán a hagyomány kedvéért szerepel a hazai, illetve a nemzeti jelző. Mindkettő ugyanazokra — a nemzetgazdaságban rezidens — gazdasági egységekre vonatkozik. A különbség köztük az, hogy míg a BHT a rezidens egységek által előállított hozzáadott értékek összege, piaci beszerzési áron mérve, addig a BNJ az ugyanazon rezidens egységek elsődleges jövedelmeinek összege, tehát tartalmazza a termelési tényezők tulajdonosi jövedelmeit is. A két mutató értéke a külfölddel kapcsolatos elsődleges jövedelemátutalások, (kamatok, osztalékok, munkavállalói jövedelmek, földjáradékok) egyenlegében különbözik. A bruttó hazai termék a termelés, a bruttó nemzeti jövedelem a jövedelem legfontosabb mérőszáma.

Másodszor: mindkét mutató nagyságát befolyásolja az a körülmény, mit tekintünk termelésnek, és hol húzzuk meg a termelés határát. Ebben a vonatkozásban elsősorban a háztartáson belül végzett szolgáltatások értelmezése okoz nehézséget. Az SNA ezeket általában kizárja a termelés köréből, bár egyes társadalmakban ezek aránya a háztartások fogyasztásában meghatározó lehet. Egyetlen kivétel a lakástulajdonosok által önmaguknak nyújtott lakásszolgáltatás. Nem tekintjük termelésnek azokat a

tevékenységeket sem, amelyeket a fogyasztó csak saját maga végezhet, mással maga helyett nem végeztethet el. Tipikus példa erre a tanulás és az így megszerzett tudás, amely nagyon fontos eleme egy ország gazdasági fejlettségének, de nem számít bele a bruttó hazai termék értékébe.

Harmadszor: nagymértékben függ mindkét mutató nagysága attól, hogyan, milyen áron értékeljük a kibocsátott termékeket és szolgáltatásokat. Piaci termelés esetén a piaci ár objektív, a termelők és a fogyasztók preferenciáit kifejező értékmérőt szolgáltat. A nem piaci termeléshez azonban az értéket külön becsléssel kell hozzárendelni, a nemzeti számlák szóhasználata szerint, imputálni. Az imputáció során a statisztikus gyakran önkényes megoldásokra kényszerül, különösen akkor, amikor a kérdéses termék vagy szolgáltatás nem kerül rendszeres piaci cserére, és ezért piaci ára egyáltalán nincs. Jobb megoldás híján ebben az esetben a kibocsátást a költségek szintjén kell értékelni.

Negyedszer: a jólétet nemcsak az előállított termékek és szolgáltatások nagysága vagy a keletkezett jövedelmek határozzák meg, így a BHT és a BNJ növekedése sem feltétlenül jelenti a jólét emelkedését. Szemléletes példa erre az az eset, amikor a termelés jelentős környezeti károkat okoz, ezt azonban a nemzeti számlák a termelés költségei között nem számolják el akkor, ha a fennálló jogi és intézményi szabályozás szerint azt egyetlen gazdasági egységnek sem kell viselnie.

A magyar nemzeti számlák átalakításának fő vonásai

A magyar statisztika sok vonatkozásban már évtizedek óta figyelembe veszi az ENSZ ajánlásait. Ebből következően a jelenleg folyó módszertani felülvizsgálat nem egy új rendszer bevezetését, hanem a meglévő módszertan lényeges átalakítását jelenti. Az eddigi tapasztalatok és ismeretek sokban segítenek, de időnként gátolják az előrehaladást. Gátolják a munkát azért, mert egy eddig egységes — habár sok tekintetben nehezen áttekinthető — elszámolási rendszert kell feladni, és a számlák felhasználói joggal várják el a zökkenőmentes átmenetet. Az átmenet megkönnyítése érdekében a továbbiakban a változtatások főbb csomópontjait emelem ki, összehasonlítva az eddigi és az új módszertani megoldásokat, esetenként kitérve arra a néhány kivételre is, ahol (mennyiben és miért) eltérünk az 1993-as SNA ajánlásaitól.

Statisztikai egységek és osztályozások

A magyar statisztika továbbra is kizárólagosan a gazdasági szervezeteket tekinti statisztikai egységnek. Ez azt jelenti, hogy a termelési struktúrát nem a termelési tevékenység szempontjából homogén, ún. szakosodott részlegek szerint mutatja be, hanem a főtevékenységük alapján besorolt szervezeti egységek szintjén. Ennek következtében a kibocsátás értéke alacsonyabb, kevésbé halmozott, mint ha az tartalmazná a szakosodott részlegek összes termelését, adott esetben a szervezeti egységen belül egy másik szakosodott részlegnek történő belső szállítást is. Az eltérés a hozzáadott érték kimutatott szintjét nem, de annak ágazati összetételét torzítja. Bizonyos segéd-táblák — a nagyvállalatok vonatkozásában — megmutatják a szervezeti egységen belül a tevékenységek arányát.

1992-től lényegesen megváltozott a tevékenységek osztályozási rendszere (TEÁ-OR). Átvettük a legújabb nemzetközi ajánlásokat (ISIC. Rev. 3), legalábbis a nemzeti számláknál használt kétszámjegyű ágazati szinten. Az idősorok továbbvezetése érdekében 1991-re a termelési számlákat két, tehát az új és a régi ágazati osztályozás szerint is összeállítjuk.

A gazdálkodási formák szerinti osztályozás a nemzeti számlákban közvetlenül nem jelenik meg. Kiinduló pontul szolgál azonban ahhoz, hogyan képezzük a szervezeti egységekből a szektorokat. Az 1994-től alkalmazott új gazdálkodási forma szerinti osztályozás követi az elmúlt években végbement jogi és intézményi átalakulást.

A nemzetgazdaság szektorai

A magyar nemzeti számlák a múltban meglehetősen sajátos szektorokat különböztettek meg. A termelés egészét az ún. gazdasági szervezetek szektorában számolták el. Ezeket időszakonként változó módon, a felhasználói igények szerint tovább részleteztük. Fontos kérdésnek tekintettük például, hogy a gazdasági társaságok vagy a kisvállalkozások statisztikai adatait külön kiemeljük. A háztartások (eddig elnevezéssel a lakosság) csak mint a fogyasztási egységek összessége jelent meg. Több szektor lényegében nem szerepelt a rendszerben. Bizonyos táblákban megjelent az államháztartás újraelosztó minőségében, de ez nem terjedt ki a teljes jövedelemelosztás bemutatására. Hiányzott a külfölddel való jövedelmi kapcsolatokat leíró számla, azaz a nemzeti számlákba illeszkedő nemzetközi fizetési mérleg.

A szektorbontás igen fontos kérdés a nemzeti számlákban: egy szektor a hasonló gazdasági magatartással jellemezhető egységeket fogja össze, ezért a nemzeti számlák valójában olyan árnyaltan tudják leírni a gazdasági magatartásokat és ezek egymásra hatását, amilyen részletes szektorbontást használnak. Azt is mondhatjuk, hogy a szektorok hidat képeznek a mikro- és a makrogazdasági statisztikák között.

1992-től kezdődően a magyar nemzeti számlák szigorúan átveszik az 1993-as SNA szektorbontását. Ez a nemzetgazdaságot hat főszektorra bontja. Ezek a következők:

- a (nem pénzügyi) vállalatok szektora,
- a pénzügyi vállalatok (pénzintézetek) szektora,
- államháztartás (kormányzati szektor),
- a háztartások szektora,
- a háztartásokat segítő nonprofit intézmények szektora,
- külföld.

További szektorbontás ajánlott, de nem kötelező.

Az új szektorbontás több területen eltér az eddig követett hazai megoldástól. A jövőben a háztartási szektoron belül számoljuk el azoknak a kisvállalkozóknak a termelését, amelyeket számviteli nyilvántartásaik, illetve a rendelkezésre álló adatforrások alapján nem lehet elkülöníteni a vállalkozók saját háztartásától. Ide soroljuk a személyi jövedelemadó szerint adózó egyéni vállalkozókat. Amint arról a háztartások elszámolásáról szóló tanulmányban részletesen szó lesz, az a megoldás, hogy a kisvállalkozói és a fogyasztói jövedelmeket, eszközöket és forrásokat nem választja szét a számlarendszer, sok tekintetben tükrözi a háztartások tényleges viselkedését

(például a pénzmegtakarításokban tipikusan összerosódnak a vállalkozás pénzeszközei és a vállalkozó háztartásának saját megtakarításai), ugyanakkor elkerülhetetlen, hogy bizonyos esetekben a szétválasztást megbecsüljük. Szemléletes ellenpélda, hogy bár a kisvállalkozás és a háztartás betét- és hitelállományát nem kell elkülöníteni, de azt külön meg kell becsülni, hogy a betétkezelés és hitelnyújtás során milyen értékű bankszolgáltatást vesz igénybe a kisvállalkozás és mennyit a háztartás. Míg az előbbit a termelőfelhasználás részeként számoljuk el, és ezért nem számít be a létrehozott bruttó hazai termékbe, az utóbbi, a háztartás által igénybe vett bankszolgáltatás része a végső fogyasztásnak és így az előállított bruttó hazai terméknek is.¹

Gazdaságpolitikai szempontból igen fontos, hogy mely egységeket soroljuk a kormányzati szektorba, közismertebb nevén az államháztartáshoz. Az államháztartás határait adott értelmezés ugyanis egyben azt is meghatározza, hogy mely intézmények adatait kell figyelembe venni a költségvetési (államháztartási) hiány és az államadósság elemzésekor. Az államháztartás hiánya nem más, mint a kormányzati szektor tőkeszámlájának egyenlege, a nettó hitelfelvét. Az államadósság pedig közvetlenül a kormányzati szektor vagyonomérlegéből vezethető le.² A magyar nemzeti számlák rendszere a múltban szigorúan a könyvvezetési kötelezettség alapján húzta meg a határt a vállalati és a költségvetési intézmények között. 1992-től néhány esetben ezt a felosztást korrigáljuk, így például az Állami Vagyonkezelő Rt.-t az államháztartási és nem a vállalati szektorba soroljuk annak ellenére, hogy részvénytársasági formában működik.

A jövőben külön szektort alkotnak az ún. háztartásokat segítő nonprofit intézmények. Ezeket eddig a költségvetési intézmények között számoltuk el. Ide tartoznak a politikai pártok, egyházi intézmények, különböző egyesületek és alapítványok stb. Amennyiben szigorúan követni akarjuk az 1993-as SNA-t, úgy a nonprofit intézményeket tovább kell részletezni annak megfelelően, hogy azokat ki finanszírozza és befolyásolja. A vállalkozói érdekeket képviselő és vállalati tagsági díjakból fenntartott gazdasági kamarák, egyesületek például a vállalati szektorba tartoznak. Vitatható kérdés a köztestületek, közalapítványok szektorális hovatartozása. Mivel ezen intézmények jelentőségét elsősorban nem az általuk nyújtott szolgáltatások gazdasági, számszerűsíthető értéke fejezi ki, így ezeknek a nemzeti számlákban alkalmazott osztályozása is sokkal inkább elméleti kérdés, és kevésbé érinti a szektorok statisztikailag kimutatott arányait. Ezért az elméleti szempontoknak megfelelő tételes átsorolást a következő években folyamatosan végezzük el.

Tulajdonosi alszektorok

A magántulajdonon alapuló piacgazdaság felé vezető átmenet idején kiemelt jelentőségük van a tulajdonosi szerkezetet bemutató statisztikai adatoknak. Elsősorban a vállalkozások tőkéjének megoszlása, abban az állami, a magán és a külföldi tulajdo-

¹ Amint azt a pénzközvetítés elszámolásával foglalkozó tanulmány ismertetni fogja, ez a dilemma főként akkor fog élesen felmerülni, amikor a magyar számlarendszer a pénzközvetítési szolgáltatás értékét felosztja a szolgáltatás igénybevevői között. Jelenleg a magyar statisztika erre nincs felkészülve, ezért az elkövetkező években átmeneti jelleggel az 1993-as SNA által megengedett egyszerűsített módszert alkalmazza.

² Ennek az igen fontos kérdéskörnek a részletesebb tárgyalását majd az államháztartási számlákról szóló, a közeljövőben megjelenő tanulmány fogja bemutatni.

nosok részesedése érdekli a felhasználókat. A magyar nemzeti számlák 1992-től a legfontosabb termelési és jövedelmi adatokat a tulajdonosi alszektorok szerinti részletezettségben is közlik, ezáltal egységes keretbe foglalva a tulajdonosi megoszlást bemutató statisztikai információkat.

A tőketulajdonlás statisztikailag nehezen mérhető fogalom. Elméleti értelemben a tőke tulajdonosa jogosult arra, hogy döntsön a vállalkozás stratégiai kérdéseiben vagy közvetlenül, vagy közvetve a vállalati vezetőkre vonatkozó kinevezési joga révén. A vállalat tulajdonosának a legnagyobb tőkerészesedéssel rendelkező személyt (statisztikai egységet, illetve szektort) nevezzük. Két kivételt kell megemlíteni: bizonyos társasági szerződés megszabhat a tőkerészesedéstől eltérő szavazati jogot, illetve előfordulhat, hogy a részvényesek, tagok egy csoportja koalíciót alkot a legnagyobb tulajdoni hányaddal rendelkező részvényes tag ellen. A pénzügyi innovációk (a befektetők igényei szerint diverzifikált újfajta értékpapírok) elterjedése az utóbbi években szinte áttekinthetlenné teszi a tulajdonosi jogok tételes nyomon követését.

Az előzőekben említett számbavételi nehézségek miatt az 1993-as SNA viszonylag egyszerű szabályt ír elő a pénzügyi és a nem pénzügyi vállalati tulajdonosok azonosítására. Ennek lényege: ha több információval nem rendelkezünk, akkor:

- a közösségi (állami) alszektorba tartoznak azok a vállalatok, amelyeknek jegyzett tőkéjében a kormányzati szektorba tartozó intézmények részesedése meghaladja az 50 százalékot;
- a külföldi tulajdonú vállalatok alszektorába tartoznak azok a vállalatok, amelyek jegyzett tőkéjében a külföldi rezidensek részesedése meghaladja az 50 százalékot;
- minden egyéb vállalat a hazai magánvállalatok alszektorába tartozik.³

Értékelés: árak, termékadók és támogatások

A nemzeti számlák a piacgazdaságot modellezik. Ennek következtében alapesetben a piaci ár mint objektív érték mérő szolgál a termelés és a felhasználás értékelésére. Amennyiben az adott termék vagy szolgáltatás nem kerül rendszeresen piaci cserére — ilyenek például a kormányzati szolgáltatások —, akkor költségszinten kell elszámolni.

A magyar rendszer lényegében eddig is követte a nemzetközi ajánlásokat. Megkülönböztette a termelők által realizált és a fogyasztók által fizetett árat. Érdemes felhívni azonban a felhasználók figyelmét arra, hogy míg az elmúlt évekre vonatkozó statisztikai adatközlésekben a piaci ár elnevezés kizárólag a fogyasztók által fizetett árat jelentette, addig az 1993-as SNA a piaci ár kifejezést általánosabb értelemben használja. Hangsúlyozza, hogy mind a termelők által realizált alapár, mind a fogyasztók által fizetett beszerzési ár a piaci csere során megfigyelhető, tehát piaci ár. A fogyasztói ár elnevezés továbbra is csak a háztartások által vásárolt fogyasztásra vonatkozik.

A kibocsátás értékelésében — inkább koncepcionálisan, mint számszerűen — jelentős változás, hogy néhány tevékenységet az eddigi költségszintű elszámolás

³ Megjegyzendő, hogy a Nemzetközi Valutaalap által elfogadott nemzetközi fizetési mérleg — a külföldi tőke mozgások egyre erősödő szerepének nyomán követése érdekében — külön soron kimutatja az ún. közvetlen tőkebefektetések nagyságát. Ide sorolja mindazon vállalatokba befektetett külföldi tőkét, ahol a külföldi befektető részesedése meghaladja a 10 százalékot.

helyett, a jövőben „piaci” áron értékelünk. A piaci jelzőt idézőjelben használjuk, mert tipikusan olyan tevékenységekről van szó, amelyeknél a piaci ár közvetlenül nem figyelhető meg, hanem azt különböző feltevések alapján külön becsülni, azaz imputálni kell. A hivatkozott tevékenységek közül elsősorban a banki szolgáltatásokat, ezeken belül a pénzközvetítést, a biztosítási tevékenységet, valamint a lakásszolgáltatást említjük. (Az elszámolás részletes módszertanát e sorozat további tanulmányai tárgyalják.)

Az alapár és a beszerzési ár különbsége a termékadók és támogatások egyenlege (eltekintve a külön el nem számolt szállítási és egyéb, a fogyasztót terhelő mellékköltségektől). A módszertani felülvizsgálat során újra osztályoztuk a termékadóként és támogatásként elszámolandó költségvetési kapcsolatokat, következetesen alkalmazva az 1993-as SNA azon meghatározását, hogy a piaci kapcsolatokhoz tartozó minden adót (és támogatást) termékadóként (és támogatásként) kell elszámolni. A kérdés statisztikai jelentőségét az adja, hogy a termékadók és támogatások egyenlege az alapáras hozzáadott értékben nem jelenik meg a beszerzési áron mért bruttó hazai termékben azonban igen, tehát befolyásolja a fő termelési aggregátumok kimutatott értékét. A további tanulmányok erre a kérdésre még visszatérnek.⁴

Az értékelés köréhez tartoznak a változatlan áras számítások és az árbázisok is. Az 1993-as SNA ajánlása, hogy a gazdaság növekedési ütemét összefoglalóan kifejező indikátorok esetén lehetőleg minél időszerűbb, az elszámolási időszakhoz közeli árakon mérjük a változást. Erre a célra az előző évi árak a legalkalmasabbak. A bruttó hazai termék (éves) volumenindexét tehát láncindexszel kell mérni, lehetőség szerint Fisher-indexszel, az ehhez szükséges adatok híján megfelel a Laspeyres-index is. A részletes strukturális elemzések céljára az additivitási kritériumnak eleget tevő fix bázisú Laspeyres-indexeket is össze kell állítani.

A magyar számlákban eddig kizárólag fix bázisú indexek jelentek meg. 1992-től a nemzetközi ajánlásokat követve ezentúl a nemzetgazdasági teljesítmények dinamikáját az előző évi árakon számított láncindexszel jellemezzük. Emellett továbbra is kiszámítjuk a részletes ágazati és felhasználási szerkezetet fix bázisú változatlan áron. Egyelőre nemzetközi szinten is nyitott kérdés, hogy a felhasználókat nem zavarja-e meg, ha ugyanarra az időszakra egymás mellett két eltérő dinamika szerepel az adatközlésekben.

Jövedelmek versus ártértékelések

Az 1993-as SNA a jövedelmi folyamatokat két számlára bontja: megkülönbözteti a jövedelmek elsődleges és másodlagos elosztását. Elsődleges jövedelmekben a termelési tényezők (munkaerő, tőke, föld) tulajdonosai részesülnek. Mint a korábbiakban már említettük, az elsődleges jövedelmek nemzetgazdasági összege, a bruttó nemzeti jövedelem az egyik legfontosabb makrogazdasági mutató. A magyar nemzeti számlák eddig következetesen nem különböztették meg az elsődleges és a másodlagos jövedelemelosztást. Így a módszertani korszerűsítés terén is mindenképpen javítja a nemzeti

⁴ A terméktámogatások az 1993-as SNA-ben azon kivételes kérdések közé tartoznak, amelyeket — elsősorban közgazdaságtani alapok híján — nem sikerült tökéletesen kiérlelni. Ezért azt mondhatjuk, hogy az új magyar módszertan inkább az SNA szellemét, de nem feltétlenül annak betű szerinti szövegét követi.

számlák közgazdasági értelmezhetőséget és ennek következtében az adatok elemzési értékét.

Az új magyar számlarendszer az eddigieknél következetesebb jövedelemfogalmakat használ. Ennek lényeges feltétele a folyó műveletekből származó jövedelmek és az eszközök és források értékváltozását kifejező átértékelések szétválasztása. A múltban a magyar számlák a pénzben realizált bevételeket többnyire jövedelemnek számolták el, és csak a nem realizált átértékelési különbségek maradtak meg — implicit módon — az átértékelési számlákra. Átértékelési számlák híján az átértékelések explicit módon nem jelennek meg a magyar számlákon.

Az 1993-as SNA egyértelmű eligazítást ad a jövedelmek és az átértékelések elhatárolásához. Minthogy a nemzeti számlákban a jövedelmek kizárólag a termelésből származnak, és a jövedelemelosztás során ezen a termelésből származó jövedelmek újraelosztása megy végbe, ezért jövedelemnek nevezzük a gazdasági egységek (vagy szektorok) mindazon bevételét, amelyhez úgy jutnak, hogy közben a vagyommérlegen kimutatott eszközök és források — monetáris mértékegységben kifejezve — változatlanok maradnak.

Szemléletes példa az átértékelésekre a készlettartási nyereség kezelése.

Készlettartási nyereség abból keletkezik, hogy a termelési folyamat befejezését követően a termékek még több-kevesebb ideig készleten maradnak, mielőtt értékesítenék azokat. Ez idő alatt az infláció következtében az árak rendszerint emelkednek. Ebből következően az értékesítési ár magasabb, mint a termelés idején érvényes piaci ár, amely áron a termék kibocsátását a nemzeti számlák értékelik. Az adatforrásokban viszont rendszerint az értékesítés szerepel. A készlettartási nyereség kiszűrésével teljesül az a követelmény, hogy termelés csak akkor történik, ha az értékesítés nem a készletek mennyiségének csökkenését jelzi. Az infláció felgyorsulása és a viszonylag hosszú készletátfutási idő miatt az elmúlt években a magyar nemzeti számlák feltehetően számottevő mértékben túlértékelték a termelést és az abból származó jövedelmeket. Amint azt a termelési számlákról szóló tanulmány ismertetni fogja, kidolgoztunk egy becslési eljárást a készlettartási nyereség kiszűrésére, és azt 1992-től a magyar számlákban érvényesíteni fogjuk.

Mi hiányzik a magyar nemzeti számlákból?

Ismételten szükséges hangsúlyozni azt a tényt, hogy az 1992-től érvényesített módszertani változások közel sem jelentik az 1993-as SNA teljes adaptációját. A fennmaradó hiányosságok közé tartozik, hogy

- adatforrások híján egyes tételeket nem sikerült újrabecsülni még azokon a számlákon sem, amelyeket a magyar statisztika jelenleg rendszeresen összeállít;
- egyelőre nem lehet összeállítani a nemzetgazdaságra vonatkozó teljes jövedelemelosztási számlát;
- teljes mértékben hiányoznak a pénzeszközök felhalmozását bemutató pénzügyi számlák és a számlarendszert lezáró számlák, például az átértékelési és egyéb volumenváltozási számlák és a vagyommérlegek.

A módszertani újítás elsődlegesen azt célozta, hogy a magyar nemzeti számlákban megjelenő adatok tekintetében teljes mértékben alkalmazzuk az 1993-as SNA szabályait. A kivételek közül elsősorban az állóeszközök értékelését és ennek következtében

az állóeszközök értékcsökkenését kell megemlíteni. Az SNA az eszközök értékelésére az elszámolási időszakban érvényes árakat ajánlja, összhangban a piaci értékelés elvével. Ez azt jelenti, hogy a magyar számvitelben előírt eredeti beszerzési érték helyett az állóeszközöket folyamatosan a mindenkori újrabeszerzési (pótlási) értékre kellene átszámolni. Az elszámolt értékcsökkenést ezenkívül az is befolyásolja, hogy a számvitelben — az adójogszabályok vagy az üzleti megfontolások alapján — kimutatott elhasználódás helyett a nemzeti számlákban az állóeszközök tényleges erkölcsi és fizikai kopását kell elszámolni. A torzítás elsősorban a költségszinten elszámolt termelés esetén okoz nehézséget a termelési, jövedelmi mutatók terén.

Szembetűnő hiányossága a magyar számláknak, hogy a jövedelemelosztás nem fedi le a teljes nemzetgazdaságot. Kimaradnak a külföld és az államháztartás jövedelmi kapcsolatai. A gazdaságpolitika számára mindkét szektor ismerete önmagában is rendkívül fontos, ráadásul nem elhanyagolható előnyt jelentene a közölt adatok minősége szempontjából, ha a jövedelmi folyamatok lezárása jó ellenőrzési eszközt nyújthatna az ellentmondások kiszűréséhez.

Végezetül, egyelőre kísérletet sem tettünk arra, hogy összeállítsuk azokat a számlákat, amelyeket tulajdonképpen azt 1993-as SNA definiált és integrált először a nemzeti számlák rendszerébe. Ez nem csekély mértékben új kihívás a fejlett országok statisztikája számára is. Ők várhatóan néhány éven belül megbirkóznak ezzel a feladattal; természetesen ehhez hozzá kell igazítani az alapstatisztikák egész rendszerét. A magyar statisztika ehhez optimális esetben is csak középtávon, az évtized második felében tud érdemben hozzákezdeni. Akkor azonban — a nemzetközi szervezetekhez való csatlakozási szándékunk következtében — az SNA szabályainak alkalmazása már nem tűr halasztást.

IRODALOM

System of National Accounts 1993. EC, IMF, OECD, UN, WB. Brussels/Luxembourg, New York, Paris, Washington D. C. 1993. 711 old.

National Accounts for Hungary. Sources, Methods and Estimates. OECD. (Kézirat.)

A népgazdasági mérlegrendszer módszertana. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1973. 207 old.

TÁRGYSZÓ: Nemzetgazdasági elszámolás.

РЕЗЮМЕ

Настоящий анализ является вводной частью серии статей, занимающейся методологическими изменениями, примененными в венгерских национальных счетах начиная с 1992 года.

Вводный анализ описывает главные причины методологических изменений и излагает рекомендации методологии национальных счетов, принятой статистической Комиссии ООН в 1993 году. Венгерская статистика намерена строго придерживаться ими в будущем в рамках возможностей своих источников данных.

Затем статья занимается общими вопросами новой венгерской методологии, как статистические единицы и классификации, секторы национальной экономики, разграничение рыночной и не рыночной продукции, вопросы оценки и цен.

Подробные вопросы расчетов, а также источники данных и методы оценки продукции, распределения доходов и счетов использования будут рассмотрены в дальнейших статьях серии. Они будут опубликованы в последующих номерах журнала.

SUMMARY

The paper is the first part of a set of studies, which present the new data sources and methods implemented in the Hungarian national accounting since 1992.

This introduction highlights the background of the changes and gives a brief overview of the new international guidelines of the system of national accounts (SNA) adopted by the UN Statistical Committee in 1993. The Hungarian Central Statistical Office opted for the adaptation of the 1993 SNA as much as the data sources are and will be available.

The study focusses on a few general issues of the changes in the Hungarian methodology: this concerns the choice of statistical units and classification, the sectors of the national economy, the distinction between market and non-market production, the problems of valuation and prices, etc.

The following series of studies discuss the data sources and detailed methods of estimation used for the new Hungarian National Accounts. These studies will also be published in the *Statistical Review*.

ADATOK AZ 1850. ÉVI ERDÉLYI NÉPSZÁMLÁLÁS ÉRTÉKELÉSÉHEZ

DÁVID ZOLTÁN

Erdély népességének számáról és különösen nemzetiségi megoszlásáról meglehetősen keveset tudunk.¹ A magyar történészek véleménye szerint a honfoglaló törzsek Erdély területén csak gyér szláv népességet találtak. E terület megszállása több hullámban történt, miként a székelyek és a szászok betelepítése, illetve a románok lassú bevándorlása is hosszú időn keresztül folyamatosan tartott. Számadatokat nem tartalmaz *Hóman Bálint* székelyekről, *Mályusz Elemér* magyarokról, *Pukánszky Béla* szászokról és *Tamás Lajos* románokról szóló tanulmánya, amelyeket az „Erdély” című reprezentatív kötetbe írtak. [1] Ugyancsak hiába keresünk számszerű adatokat e korszakról *Makkai László* összefoglaló munkájában [2] vagy a legutóbb megjelent „Erdély története” című nagyszabású feldolgozásban. [3] Nem is csoda, hiszen e korai századokról nincsenek összeírások, de még közvetett adatok sem maradtak fenn.

Györffy György az egyetlen, aki megkockáztatott néhány becslést. [4] A székelyek száma, szerinte, a tatárjárás előtt 20 000 lélek volt, az 1333—1337. évi pápai tizedjegyzékek alapján pedig 34 000 főt számolt.² Abból kiindulva, hogy „a románokat a tatárjárás után a székelyekkel egy sorban említik”, arra következtet, hogy létszámuk a XIII. század közepén már megközelítette a székelyekét. ([4] 55. old.) Későbbi adatokból visszakövetkeztetve az arányok figyelembevételével mintegy 60 000 magyarral és 26 000 szásszal számolok, így Erdély teljes népessége a XIV. század elején 150 000 lélek lenne, ami meglehetősen alacsony érték, és a kereken 60 000 négyzetkilométernyi területen csak 2,5 fős népsűrűségnek felelne meg.

Nem sokkal magasabbak azok az adatok sem, amelyeket *Szabó István* közölt az 1526-ig terjedő időszakról. [5] Az alapul vett 1494/95. évi portaszámok között szerepelnek ugyan erdélyi megyék (Doboka, Fehér, Hunyad, Kolozs, Küküllő, Torda), de hiányoznak a székely székek, és ezért Erdély népességszámáról nem lehetett pontos eredményeket kapni. Feltűnő volt az erdélyi megyék magas helységenkénti portaátla-

¹ Mindenkor a történeti Erdélyről szólok, nem a Magyarországtól az első világháború után Romániához csatolt területről, amelyet erős leegyszerűsítéssel ma sokszor Erdélynek neveznek. Természetesen Erdély területe is sokszor változott. Az első népszámlálás alkalmával éppúgy, mint 1850-ben hozzátartozott a Partium is, azaz a későbbi Szilágy megye, továbbá Szatmár megyéből a nagysomkúti és Arad megyéből a nagyhalmágyi járás.

² Az erdélyi püspökség székelyföldi területén 163 plébániát soroltak fel, amelyekhez még körülbelül tizen kell hozzáadnunk a kun püspökséghez tartozó orbai székelyek földjén. (Lásd: *Ortvay T.*: Magyarország egyházi földleírása II. köt. Budapest. 1892. 645—647. és 657—675. old.)

ga. Külön foglalkozott viszont a mentesítettek különböző csoportjaival. Egy XVII. század elején készült székelyföldi összeírás a 6 belső székben 9654 családot számlált. Föltételezve, hogy e területnek egy századdal korábban sem volt lényegesen kevesebb lakója, népességét 1500 körül Aranyos-székekkel együtt mintegy 11 000 családra, azaz 55 000 főre becsülte.³

Az erdélyi szászokról egy XVI. század elejéről fennmaradt összeírás meglehetősen pontosan tájékoztat. [6] E szerint a szász városokban és falvakban — mely utóbbiakban azonban a szászokon kívül magyarok és egyre növekvő számban románok is éltek — kereken 14 000 háztartás, vagyis 70 000 lakos volt.⁴

Az Erdély területén élő magyarok és románok számának megállapítására Szabó István nem vállalkozott, így ismét az arányok alapján várható becslésekhez folyamodva a magyarok számára 200 000 lakost, a románokéra pedig — állandó, lassú beszivárgást feltételezve — 150 000 főt számolva, Erdély teljes népességét kereken 500 000 főre becsülhetjük, ami azt jelentené, hogy a lakosság száma 1330 és 1526 között több mint háromszorosára nőtt.

Bakács István 700 000 főben állapította meg a XVII. század végi Erdély népesség-számát, megbízható források és összeírások híján a későbbi adatokból visszszámolva. [7] Jóval kevesebb lakossal számolt viszont *Jancsó Benedek*, aki egyházi források alapján 1700-ban mindössze 500 000 főt feltételezett, akik közül szerinte 150 000 volt a magyarok és székelyek, 100 000 a szászok és 250 000 a románok száma. [8]

Acsády Ignác az 1715—1720. évi országos összeírás alapján számolt, és az adózó családfők számából végül is 800 000 főnyi eredményre jutott [9], ami inkább Bakács István becsléséhez áll közelebb, s ez a szám a későbbi adatokhoz viszonyítva is elfogadhatónak látszott. [10] *Dávid Géza* ezeket a számokat kissé megemelte, s Erdély területén a XVI. századvégi népesség számát 700 000—800 000-ben, míg a XVII. század végén 900 000 lakosban állapította meg. [11]

Az adóköteles családokról a XVIII. század második felétől egyre több kimutatás készült. A *Berlász Jenő* által feldolgozott 1767. évi összeírás összesen 258 359 családfőt tartalmazott, s ennek alapján közel 1,3 millió lakossal számolt. ([12], [13]). További kimutatások maradtak fenn 1791-ből [14] és a XIX. század elejéről, amelyeket *Csetri Elek* és *Imreh István* dolgozott fel mintaszerűen [15], ám ezek már az első népszámlálás utáni időszakra esvén a népességszámról kevésbé fontos adatokat tartalmaznak, mint a társadalmi rétegződésről.

Egy bizonytalan eredetű 1773. évi egyházi összeírás alapján *Natalia Giurgiu* is kísérletet tett Erdély vallási és nemzetiségi megoszlásának megállapítására.⁵ Becslése

³ *Bartha Gábor* ezt mélyen alábecsült értéknek minősíti, mert szerinte a XVI. század második felének hadjárataiban a székelyek 25 000—30 000 embert tudtak fegyverbe állítani. Ennek alapján a XVI. század végén a székelyek számát 150 000 főre, a szászokét 90 000, a magyarokét (a Partiummal együtt) 410 000, a románokét összesen 330 000 főre becsülte, és 85 000 közelebbről meg nem határozott „egyéb” népelemmel együtt a fejedelemség népességszámára 1600-ban több mint egymillió lakost tart elfogadhatónak. (Lásd: Erdély története I. köt. 510. és 608. old.) Becslése fölborít minden egyéb számítást, és magyarázatlanul hagyja a népesség későbbi csökkenését, illetve stagnálását.

⁴ *Schuller, Fr.*: Volksstatistik der Siebenbürger Sachsen. Stuttgart. 1896. 32. old. Egy a XVI. század elején készült összeírás alapján a szászok számát 68 160 főre becsülte, közülük 21 080 lakos élt a városokban. *Bakács István* lélekszámukat 80 000-re emelte, mert kevesellte a falvak lakosságánál alkalmazott családonkénti négyes szorzószámot. (Lásd: *Bakács István*: A török hódoltság népessége. Megjelent: Magyarország történeti demográfiája. Szerk.: *Kovacsics József*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1963. 135. old.)

⁵ Lásd: *Giurgiu, N.*: Populatia Transilvaniei la sfirsitul secolului al XVIII-lea si inceputul secolului al XIX-lea. Megjelent: Populatie si societate. 97—137. old.

szerint ekkor Erdélyben 1 066 017 lakos élt, s ez a szám jelentősen alacsonyabb az 1767. évi adatnál vagy az első népszámlálás alapján várható értéknél. Ebből 677 038 volt a görög katolikusok és görögkeletiek összes száma, akiket a szerző mind románként tekint, míg a szászok számát a lutheránusokéval (130 884), a magyarokét pedig a római katolikusok (89 135), a reformátusok (140 043) és az unitáriusok (28 647) összes számával azonosítja. Ennek megfelelően számítása szerint Erdély lakosságának 63,5 százaléka volt 1773-ban román, 24,1 százaléka magyar és 12,4 százaléka német. Az arányok túlzottak és a románok szempontjából kedvezőbbek a valóságnál. Ezt cáfolja, sok más adattal kiegészítve *Nyarády R. Károly* összeállítása. [16]

Erdély lakosságának számáról a II. József-féle népszámlálás tartalmazza az első, hitelesnek tekinthető adatokat. [17] E szerint 1786-ban polgári népessége 1 440 986 főt tett ki, amelyhez a katonai népességet hozzáadva, Erdély népessége összesen 1 546 139 fő volt. ([18], [19]) Ez az adat eléggé szervesen kapcsolódik a század elejére becsült népességszámhoz és az 1767. évi adathoz. A nemzetiségi megoszlást továbbra sem ismerjük, 1850-ig kell várni, míg az akkor végrehajtott népszámlálás az első pontos adatokat nyújtja.

A XIX. században megszaporoztak az Erdély népességszámára vonatkozó becslések. Az osztrák statisztikai hivatal évről évre megjelenő „Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie” sorozatában rendszeresen közölte a Monarchia lakosságának számára vonatkozó adatokat is.⁶ E szerint Erdélyben 1818-ban 1 609 640, 1830-ban 1 896 908, majd az adatok mechanikus továbbvezetésével 1848-ban már 2 237 522 lélek élt volna (a határőrvidék adatai nélkül). Ekkor — bizonyára az 1850. évi népszámlálás eredményeinek hatására — a számok töretlen emelkedése megtorpant, és 1851-re már csak 2 073 737 főt mutattak ki. (Ez megegyezett a népszámlálás eredményével.) Még magasabb értékek szerepeltek a leíró statisztikusok műveiben.⁷

Az 1850. évi népszámlálás közölt adatai alapján Erdély népességének száma 1850-ben 2 073 472 volt, azaz 1786 óta 527 333 fővel növekedett, ez 34,1 százalékos szaporodásnak, évenként 0,53 százaléknak felel meg, ami valamivel alacsonyabb a lélekszám későbbi gyarapodásánál. [20] Anélkül, hogy a kötetben közölt adatokat megismételjünk, még ide kell iktatnunk a nemzetiségi megoszlás végső adatait, miszerint a lakosság 59,4 százaléka volt román, 26 százaléka magyar, 9,3 százaléka német és 5,4 százaléka egyéb (főleg cigány) nemzetiségű.⁸

Meg kell még jegyezni, hogy az eredeti táblák megkülönböztették a magyar és a székely, illetve a szász és a német nemzetiségűeket is, akiknek adatait az összesítésekben egybevontuk. Ennek oka nemcsak a székelymagyarok különválasztásának indo-

⁶ Adataikat közli: A történeti statisztika forrásai. I. m. 373—378. old.

⁷ Lásd: *Kovacsics József*: Bevezetés a történeti demográfia forrásainak tanulmányozásába. Megjelent: Magyarország történeti demográfiája. I. m. 41. old. (Czörnig 1827-re 2 020 000, Springer 1837-re 2 170 000 lakost említ.)

⁸ *Wagner, E.*: Historisch-statisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen (Köln—Wien. 1977.) szerint 1850-ben 57,5 százalék román, 26,9 százalék magyar, 11,0 százalék német és 4,6 százalék egyéb nemzetiségű volt. 1930-ban 57,7 százalék románt, 28,8 százalék magyart, 8,3 százalék németet és 5,2 százalék egyéb nemzetiségűt mutattak ki, végül 1966-ban a románok aránya 66,7 százalék, a magyaroké 26,9 százalék, a németeké 5,1 százalék, az egyéb nemzetiségűeké 1,3 százalék volt. Itt kell szólni *Bielz, E. A.* nagyszombati tudós munkájáról, aki az 1850. évi népszámlálást nem sokkal megjelenése után szakszerűen feldolgozta. (Lásd: Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens. Hermannstadt. 1857.) (Az eredeti forrásanyagra *Csányi László* bukkant rá 1974-ben az Országos Levéltárban (M.O.L. Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltár Statisztikai Tabellák sorozatában).

kolatlansága volt, hanem a bevallások teljes következetlensége is. Az udvarhelyi katonai kerületben, ahová a Székelyföld helységei tartoztak, minden község valamennyi lakóját székelynek tüntették fel a csíkbánfalvi, a gyergyószentmiklósi, a kézdivásárhelyi, a nagyborosnyói, a homoródalmási és a szombatfalvi alkörzetben, mindenki magyar volt a kibédi, a nagyajtai és az uzoni alkörzetben, végül vegyesen székely és magyar volt a csíkszépvízi, a káli és a székelykeresztúri alkörzet lakossága, holott ezekben is csaknem minden faluban székelyek laktak. Ez esetben bizonyára az összeírás vezetőinek véleménye és nyomása döntött.⁹

Ez volt hát a göröngyös út, amely az első erdélyi népszámlálásig vezetett. Végre községeként föltárult előttünk a települések lélekszáma, nemzetiségi és vallási megoszlása. Eddig csak sötétben tapogatóztunk, hiszen még olyan többé-kevésbé megbízható adatok sem álltak rendelkezésünkre, mint Magyarországról a leíró statisztikusok, elsősorban *Fényes Elek* jóvoltából.¹⁰ Aki valamit meg akart tudni Erdély helységeinek nemzetiségi viszonyairól, kénytelen-kelletlen az egyetlen forrásműhöz, treuenfeldi *Lenk Ignác* nyugalmazott altábornagy négykötetes művéhez fordult [21], amely a határőrök katonai törzskönyve és állítólag római katolikus anyakönyvek alapján szám adatok nélkül közölte a helységek nemzetiségi és vallási megoszlását. Első helyen a többségben levő népet, utána a kisebbségeket sorolta fel.

Néhány, Lenk szerint állítólagos magyar többségét 50 év alatt elvesztett helység 1850. évi adatai a következők voltak:

Maros-Torda megye	
Marosszentgyörgy	759 román, 194 magyar
Nagyercse	361 román, 145 magyar
Bárdos	353 román, 0 magyar
Kisfalud	270 román, 28 magyar
Nyárádtő	533 román, 105 magyar
Malomfalva	299 román, 32 magyar
Nagyölyves	685 román, 293 magyar
Mezőszentmárton	767 román, 79 magyar
Bala	777 román, 86 magyar
Pusztalmás	217 román, 16 magyar
Bazéd	333 román, 11 magyar
Kebelesszentiván	120 román, 4 magyar
Marosagárd	215 román, 28 magyar
Szolnok-Doboka megye	
Bethlenkeresztúr	512 román, 16 magyar
Kentelke	595 román, 0 magyar
Sárvár	298 román, 33 magyar
Sajóudvarhely	576 román, 113 magyar
Apanagyfalva	455 román, 229 magyar
Beszterce-Naszód megye	
Alsóbalázsfalva	462 román, 19 magyar
Felsőbalázsfalva	378 román, 0 magyar

⁹ Össze kellene egyszer állítanunk a székely helységek pontos névsorát, mert például a korábbi Maros-Torda (a mai Maros) megyében vegyesen éltek együtt székelyek, magyarok és románok, vitatható a Felső-Fehér megyéhez tartozó háromszéki helységek (Mikóújfalva, Sepsibükszád, Karatna, Volál, Peselnek, Szárazpatak) hovátartozása. *Orbán Balázs* a hétfalusi csángókat is a székelyek közé sorolja. (Lásd: *A Székelyföld leírása*. Pest. 1868. VI. köt. 134 és köv. old.)

¹⁰ Lásd: *Fényes Elek*: Magyarországnak s a hozzácsatolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben c. (I—VI. köt. Pest. 1836—1840.) és más műveit.

Néhány példa a magyar többségüket állítólag németre váltó helységek 1850. évi népességéről:

Nagysajó	759 német, 475 román, 226 magyar
Felsőszászfalu	822 német, 42 román, 2 magyar
Harina	306 német, 301 román, 26 magyar

Mindezt már *Balogh Pál* írja munkájában [22], amelyben az 1892. évi Helységnévtárban megjelent népszámlálási adatok alapján az egész ország minden községéről közölte a nemzetiségi és a vallási megoszlást, egyúttal összehasonlítva a félszáz évvel korábbi állapotokkal. Balogh Erdély helységeinél Lenk művét tudta csak használni, melyről az volt a véleménye, hogy „az ilyen becslés mindig csak hozzávetőleges lehet, s a becslő egyéniségétől függ, hogy tárgyias és megbízható legyen. Mi ilyennek tartjuk Lenk altábornagy becslését, s az ő tekintélyére hivatkozással állapítjuk meg az erdélyi községekről, hogy művének megjelenése, kerek félszáz év óta a fajnépesség azokban megváltozott-e és mire változott”. ([22] 637. old.)

Balogh Pál terjedelmes munkájában Lenk adatai alapján többek közt azt a végső megállapítást tette, hogy a XIX. század második felében 300 magyar helység vesztette el magyar többségét és lett román többségűvé, 11-ben pedig a németek (szászok) jutottak túlsúlyra. ([22] 800. old.) Az 1850. évi népszámlálás községi adatainak segítségével módunk nyílik eredményei ellenőrzésére. Az összehasonlításból kiderült, hogy Lenk adatai egytől-egyig tévesek, és az általunk vizsgált helységek közül egyben sem történt váltás, a magyar többség a XIX. század közepén már egyik faluban sem volt meg, s így azt nem is veszthette el, amint azt a Lenk adataiból félrevezetett Balogh a tájegység nemzetiségi viszonyainak elemzésénél állította.

Ezekből az adatokból megállapítható, hogy a XIX. század közepén e falvak már román vagy német többségűek voltak, s ha valaha a magyar lakosságuk túlsúlyban volt is, lassú fogyatkozásuk jóval korábban megkezdődött. A népesedési folyamatok lassan örölnek, e korban nincs háború, lényegében lezárult a nagy telepítések és mozgások ideje, tehát nincs okunk hirtelen tömeges elvándorlást vagy bevándorlást feltételezni. A járványok és népbetegségek egyformán érintették valamennyi népcsoportot, a született gyermekek száma vagy a csecsemőhalandóság között sem tételezhetünk fel nagy eltérést. A magyarok számának megfogyatkozása Erdélyben, a nyugati határszéleken (a mai Burgenlandban), Szlovákia területén pedig Nagyszombat, Léva vagy Kassa térségében olyan kérdés, amelyre nem tudunk egyértelmű választ adni, de az bizonyos, hogy Erdélyben sem 1830 és 1850, sem 1850 és 1890 között nem mehetett végbe olyan gyors népességcsere, mint amit Lenk adatai sugallnak. Természetesen vegyes lakosságú községekben, ahol a magyar és a román vagy a magyar és a német népcsoport közel azonos számban élt, egyszer az egyik, máskor a másik felé billent a mérleg, de ez meglehetősen ritka. Példa rá Magyarfülpös, ahol 1850-ben 355 magyar mellett 294 román, 1880-ban 313 magyar és 304 román, 1941-ben 383 magyar és 367 román élt. Ilyen esetben lehetséges, hogy az 1890. évi népszámlálásban néhány fővel több románt mutattak ki a magyarok számánál. Lenk szerint Szászrégen is elvesztette korábbi magyar többségét, és azt a németek túlsúlya váltotta fel. Ez a folyamat nem valószínű, mivel 1850-ben 2964 német, 644 román és csak 556 magyar lakosa volt az ősi szász városnak. Magyar többség csak 1910-ben jelentkezett, de akkor is igen

enyhe: 2947 magyar mellett 2944 németet számláltak, és csak 1941-ben lett jelentős magyar többsége: ekkor 6496 magyar, 1833 német és 1123 román lakta.

Az 1850. évi népszámlálás adatai most már lehetővé teszik a pontos vizsgálatokat, és kiiktathatják a Lenk bizonytalan és téves meghatározásai alapján kibontakozó képet. Bár a Bach-korszakban készült népszámlálást inkább az a vád érheti, hogy a ténylegesnél valamivel kevesebb magyart mutat ki, e szempontból is sokkal megbízhatóbb, mint Lenk közlései, aki a Székelyföldön teljesen érthetetlen módon a falvak többségében vegyes magyar—román lakosságot jelez. Ezzel szemben 1850-ben egyetlen románt sem mutattak ki az általa vegyes lakosságúnak feltüntetett helységek közül például a Csík megyei Csíkszentmiklóson, a Háromszék megyei Szentkatolnán, Maksán, Barátoson, Csomakőrösön, Egerpatakon, Nagyborosnyón, Dálnokon, Kézdiabison stb. Másutt kimutattak ugyan néhány román nemzetiségű lakost, számuk azonban nem érte el az 1 százalékot sem, így teljesen indokolatlan volt ezeket vegyes magyar—román községekként föltüntetni. (Például Kézdimartonfalva: 554 magyar, 1 román; Páké: 675 magyar, 1 román; Futásfalva: 958 magyar, 4 román; Feldoboly: 541 magyar, 5 román stb.) Még durvább hiba, hogy Gyimesközépleköt tisztán románlakta helységként tüntette fel, holott 1850-ben 776 lakosából valamennyien magyarok voltak, Gyimesfelsőlokot szintén, pedig ott is csak 32 román volt 710 magyar mellett. Román—magyar falunak tüntette fel Esztelneket is, holott a népszámlálás 951 magyar mellett mindössze 7 románt mutatott ki.

Székelyföldön azonban tetten érhetjük a népszámlálás kisebb torzításait is, amelyek elsősorban a görög katolikus és a görögkeleti vallásúak esetében tapasztalhatók. Kétségtelen, hogy ezeknek a székely falvakban élő töredékeknek egy része román származású, de a magyar közösségben előbb-utóbb magyar anyanyelvűekké váltak, s csak vallásukat tartották meg. A népszámlálás készítői 1850-ben ezeket a jórészt magyar anyanyelvű görög katolikusokat és ortodox vallásúakat következetesen románoknak írták be. Am 1880-ban már csaknem teljes egészében eltűntek, s ez aligha csupán az utolsó 30 év eredménye volt, egy részük bizonyára korábban is magyar anyanyelvűnek számított.

Feltűnő a vallási adatok és a román nemzetiség közötti gyakori teljes azonosság, ami azt jelzi, hogy besorolásuk teljesen mechanikusan történt. Ez a gyakorlat kisebb létszámú vallási kisebbségek esetében is megfigyelhető. A későbbi magyar adatok 1910-ből és 1941-ből azt igazolják, hogy a nyelvi váltás teljes volt, és a felsorolt falvakban később sem bukkannak fel román anyanyelvűek. Az 1930. évi román népszámlálásban számuk ugyan néhány községben megemelkedett, de — hacsak telepítés vagy területváltozás nem történt — számuk sehol sem érte el az 1850. évit. Különösen érdekes a Mikó grófok által a XVIII. században telepített Mikóújfalú (ahol 1850-ben román többség volt) és Sepsibükkszád esete, ahol 1910-ben javarészt ortodox vallásúak éltek, de 1880 után már szintén magyar anyanyelvűeknek vallották magukat, és nyelvüket a mai napig megőrizték.

Ezúttal sem soroltam fel valamennyi falut, ahol hasonló esetek történtek, de az ily módon a románok közé sorolt magyar anyanyelvűek száma ezzel együtt sem haladhatta meg a 10 000 főt. Természetesen nem tekintettem tévesnek azokat az adatokat, amelyek a románok számának változatlanságát vagy későbbi lassú csökkenését mutatták. Meg kell még jegyezni, hogy hasonló jelenségek a Székelyföldön kívül nem

fordultak elő vagy legalábbis adatokkal kevésbé igazolhatók. Csupán a Brassó melletti Hétfalusi csángók falvaiban figyeltem meg 1850 és 1880 között a románok számának nagyobb csökkenését (12 140-ről 9574-re), ám ez a folyamat később is tartott (1910-ben 8132; 1930-ban 7591), tehát lehetséges, hogy lassú magyarosodásukkal függött össze.

Íme néhány példa, ahol gyanítható, hogy az 1850. évi adatok a ténylegesnél kevesebb magyart tüntettek fel.¹¹

Néhány helység lakosságának nemzetiségi, illetve vallási megoszlása

Helység	1850-ben			1880-ban		1910-ben román
	magyar	román	görög katolikus, görögkeleti	magyar	román	
Háromszék megye						
Alsócsernáton	1809	183	197	2017	—	9
Felsőcsernáton	999	157	157	1265	—	—
Ikafalva	645	62	67	654	—	—
Kézdiszentkereszt	1336	99	104	1662	2	4
Barót	1645	140	143	1902	2	2
Közéapajta	1143	209	209	1307	4	1
Nagybacon	1328	148	148	1629	9	24
Szárzajta	1290	158	158	1532	13	—
Zalánpatak	130	135	135	305	—	—
Illyefalva	1134	109	141	1316	1	8
Komolló	293	124	124	451	2	2
Mikóújfalu	231	674	684	1144	15	6
Sepsibükszád	403	378	380	1289	—	9
Csik megye						
Csikcsicsó	1351	63	63	1756	—	—
Csikcsomortán	392	52	52	548	—	—
Csikdánfalva	1810	76	76	2155	—	—
Csikmadaras	1466	60	60	1874	2	1
Csikszentdomokos	2377	185	185	3799	10	8
Gyergyóalfalu	3765	419	418	4842	2	15
Gyergyóújfalu	2290	110	110	2750	1	21
Udvarhely megye						
Felsőrákos	739	85	85	1119	—	—
Küsmöd	606	115	115	598	1	16
Máréfalva	864	55	55	1097	—	—

Az 1850. évi népszámlálást még egy fontos kérdés tisztázására használhatjuk fel. Minthogy Erdélyben 294 helység a katonai határőrvidékhez tartozott, népességüket 1786-ban csak részben írták össze. Különösen nehéz a teljes népességszám megállapí-

¹¹ Az 1880. és az 1910. évi adatok: Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1850—1941). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 533 old. A kötet az 1850. évi népszámlálás eredeti nemzetiségi adatait a későbbi magyar megyei beosztás szerint dolgozta fel, kiegészítve az 1880. az 1910. és az 1941. évi magyar, valamint az 1930. és az 1941. évi román népszámlálás adataival.

tása abban a 224 helységben, amelyek vegyesen katonai és polgári lakossággal rendelkeztek, s területileg sem alkottak zárt tömböt, hanem a megyék tisztán polgári népességű helységei közé ékelődve lényegében (főleg polgári részüket tekintve) a megyei közigazgatás alá tartoztak. E helységek polgári népességét tehát megszámlálták, de a számlálóbiztosok gyakorlatát nem ismerjük: kit tekintettek katonai és kit polgári lakosnak. Helyenként, például Naszód vidékén csak egy-két ház, illetve család adatait vették fel, míg Háromszék megyében az arány változik, és bizonyos fokig a népesség jogi helyzetének, társadalmi összetételének függvénye. Az adatok mindenestre hiányosak, és a helységek pontos népességszámának megállapítására nem alkalmasak.

Ezért tettünk kísérletet az 1850. évi népszámlálás adatai segítségével a hiányzó néprétegek lélekszámának megbecsülésére. Háromszék megye 100 helységének 1786. évi adatait hasonlítottuk össze az 1850. évi népszámlálás adataival, külön a Határőrvidékhez tartozó és külön a polgári lakosokkal rendelkező helységeket. Emlékeztetésül az összefoglaló adatok: Erdély polgári és katonai népessége 1786-ban összesen 1 546 129 volt, míg 1850-ben 2 073 472 lakost mutattak ki, a növekedés az eltelt 64 esztendő alatt 34,1 százalékot tett ki.

A feldolgozott Háromszék megyei katonai helységekben 1786-ban 25 156 főt számláltak, 1850-ben viszont 79 665 lakosuk volt, a növekedés tehát 54 509 fő, aránya pedig 216,7 százalék. Másként fogalmazva: a határőrvidékhez tartozó helységek lakosságának száma 1850-ig több mint háromszorosára nőtt. Ugyanakkor a 15 polgári népességű, főleg barcasági helység lélekszáma 22 199-ről csak 35 626-ra emelkedett, ami 60 százalék növekedést jelent. Eszerint a katonai helységek 1786. évi népességszámát 25 000-ről az eredeti adat kétszeresére, 50 000-re kell emelni, s akkor jutunk el a többi helységben tapasztalt 60 százalékos növekedéssel az 1850. évi 80 000 főhöz.

Ez az eredmény azonban nem jelenti azt, hogy valamennyi katonai népességgel rendelkező helység 1786. évi lélekszámadatát automatikusan a kétszeresére emelhetjük. A községi adatok szembevetése ugyanis azt mutatta, hogy a különbségek szóródása tág határok között mozog. Míg néhány helység népességszáma 1850-ig éppen hogy megkétszereződött (Cófalva: 172-ről 340-re; Angyalos: 314-ről 613-ra; Bardóc: 303-ról 664-re; Eresztevény: 96-ről 178-ra; sőt Árapatak lakossága 712-ről csak 1081-re, Étfalvazoltáné 349-ről csak 524-re emelkedett, addig nem ritka, hogy egy-egy helység népességszáma több mint tízszeresére nőtt, így Bodos az 1786. évi 41 lakossal szemben 1850-ben 453, Csomortány 33 helyett 615, Magyarhermány 84 helyett 867 főt számlált, de több más helység különbözete is e határon mozog (Csomakőrös: 67-ről 625-re; Hilib: 68-ről 600-ra; Fotosmartonos: 74-ről 554-re stb.).

Ez azt jelenti, hogy az adatok korrigálását megfontoltan kell végezni, figyelembe véve a későbbi emelkedés arányát. Az összehasonlítás azonban igazolta, hogy az 1786. évi adatokat nem szabad kiegészítés nélkül használni, mert teljesen félrevezető eredményeket kaphatunk. Remélem, rövidesen alkalmam lesz a határőrvidékhez tartozó helységekről a mostaninál részletesebb és pontosabb vizsgálat elvégzésére.

E néhány gondolattal az 1850. évi népszámlálás adatainak fontosságát igyekeztem bemutatni, reménykedve, hogy az évek óta közlésre kész teljes anyag eredeti formájában megjelenhet, s további részletes vizsgálódások alapjává válhat.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- [1] Erdély. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 1940. 37—71. old.
- [2] *Makkai László*: Erdély története. Renaissance Könyvkiadóvállalat. Budapest. 1944. 535 old.; — Erdély népei a középkorban. Megjelent: Magyarok és románok. I. köt. A Magyar Történettudományi Intézet évkönyve 1943. Szerk.: *Deér József* és *Gáldi László*. Budapest. 1943. 314—440. old.
- [3] Erdély története I—III. köt. Főszerk.: *Köpeczi Béla*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1986. 1945 old.
- [4] *Györffy György*: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. Megjelent: Magyarország történeti demográfiája. Szerk.: *Kovacsics József*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1963. 55. old.
- [5] *Szabó István*: Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. Megjelent: Magyarország történeti demográfiája. Szerk.: *Kovacsics József*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1963. 63—98. old.
- [6] *Maksay Ferenc*: A szászok megtelepülése. Megjelent: Erdély népei. Szerk.: *Mályusz Elemér*. Budapest. 1941. 101. old.
- [7] *Bakács István*: A török hódoltság népessége. Megjelent: Magyarország történeti demográfiája. Szerk.: *Kovacsics József*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1963. 135. old.
- [8] *Jancsó Benedek*: Az erdélyi románság legrégebb hiteles statisztikája. Budapest. 1900. 141. old.
- [9] *Acsády Ignác*: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, 1720—21. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam XII. köt. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1896. 496 old.
- [10] *Dávid Zoltán*: Az 1715—20. évi összeírás. Megjelent: Történeti statisztika forrásai. Szerk.: *Kovacsics József*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1957. 168—172. old.
- [11] *Dávid Géza*: Demographische Veränderungen in Ungarn zur Zeit der Türkenherrschaft. *Acta Historica*. 1988. évi 1. sz. 79. old.
- [12] *Berlász Jenő*: Az erdélyi úrbérrendezés problémái. *Századok*, 1940. évi 240. old.
- [13] *Jakó Zsigmond*: Újkori román települések. Lásd: [2] 240. old.
- [14] *Berlász Jenő*: Kimutatás Erdély adóköteles családjainak számáról 1791-ben. Történeti Statisztikai Közlemények. Budapest. 1958. 1—2. köt. 99—108. old.
- [15] *Csetri Elek—Imreh István*: Stratificarea sociala a populatiei din Transilvania la sfirsitul orindului feudale (1767—1821). Megjelent: Populatie si societate. Editura Dacia Cluj, 1972. 139—238. old.
- [16] *Nyárádi R. Károly*: Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének Történeti demográfiai füzetek 3. Budapest. 1987. 8—55. old.
- [17] Az első magyarországi népszámlálás. Szerk.: *Danyi Dezső—Dávid Zoltán*. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára. Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya. Budapest. 1960. 389. old.
- [18] *Hiltzinger, C. B.*: Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaisertums. I—II. köt. Wien. 1817—23.
- [19] *Bielz, E. A.*: Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens. Hermannstadt. 1857. 156. old.
- [20] Az 1850. évi erdélyi népszámlálás. Szerk.: *Dávid Zoltán*. Központi Statisztikai Hivatal Levéltára. Forrásközlések 2. Budapest. 1983. 14. old.
- [21] *I. Lenk von Trauenfeld*: Siebenbürgens geogr.—topogr.—statistisch—hydrographisch—ortografisches Lexikon. Wien. 1839. I—IV. köt.
- [22] *Balogh Pál*: A népfajok Magyarországon. M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Budapest. 1902. 1106 old.

TÁRGYSZÓ: Népszámlálás. Népességstruktúra.

РЕЗЮМЕ

После краткого обзора численности населения исторической Трансильвании автор с трех точек зрения исследует достоверность недавно обнаруженных и опубликованных данных переписи населения 1850 года. Поскольку это первые данные о национальном составе поселений, сначала они были сравнены их с единственным применявшимся до сих пор источником, а именно четырехтомным справочником генерал-лейтенанта в отставке Игнаца Ленка. Выяснилось, что последние данные малодостоверны, и что не является приемлемым вывод их разработчика Пала Балоба, согласно которому в первой половине XIX века 300 поселений утратило венгерское большинство. (Этот процесс произошел значительно раньше.) Затем в ходе исследования достоверности данных переписи населения выяснилось, что проживающие в венгерских и секлерских деревнях грекокатолические и православные меньшинства были весьма механически отнесены к числу румынов, в то время как более поздние данные показали, что их родным языком был венгерский. Наконец с помощью сельских данных переписи 1850 года автор обследовал в пограничных поселениях долю не зачисленного солдатского населения. В отношении обследованных 100 сел комитата Харомсек автор пришел к выводу, что установленное на 1784 год число населения нужно удвоить, однако в отдельных поселениях доля отсутствующих жителей весьма различна.

SUMMARY

Having reviewed the population figures of historical Transylvania the study analyses from three aspects the reliability of data of the population census in 1850, that came to light and has been published recently. Insomuch these are the first data on nationality structure of settlements, first they have been compared with the only source used so far, the four volume encyclopedia by Ignác Lenk, retired lieutenant general. It has turned out that his figures are not reliably by any means, and the results provided by Pál Balogh who processed the data can not be accepted, that 300 settlements lost Hungarian majority in the first half of the 19th century. (It happened much before.) Then the author analyses the reliability of census figures, and points out that smaller Uniate and orthodox population groups in Hungarian and some Transylvanian villages were considered rather automatically as Rumanians, although, according to data after years, their mother tongue was Hungarian. Finally, drawing on the 1850 census data by settlements the proportion of military personnel left out was analysed in settlements on military frontiers at the time of the first population census. Through the analysis of 100 settlements in county Háromszék the author has found that population figure pointed out in 1784 must be doubled, however, the number of those left out varies significantly from settlement to settlement.

A HÁZIORVOSI ELLÁTÁS PEST MEGYÉBEN

A megye lakosságának egészségügyi alapellátását biztosító házi- (körzeti) orvosi szolgálat 1992-ben a korábbi évek átlagát meghaladó mértékben bővült. 1992 végén a házi orvosok száma 428, a házigyermekorvosoké 155 volt, 14-gyel, illetve 8-cal több, mint egy évvel korábban. Az újonnan munkába lépett házi orvosok többsége a községekben, a házigyermekorvosok csaknem mindegyike viszont a városokban kezdett el dolgozni. Az év végén 16 kisközségnek nem volt önálló házi orvosa, ezekben a lakosságot más település orvosa látta el.

A Pest megyei egészségügyi alapellátás személyi feltételei 1993-ban tovább javultak, a vállalkozók száma nőtt. A III. negyedév végén a házi orvosok 38, a házigyermekorvosok 37 százaléka a szolgálatot egyéni vagy társas vállalkozóként (betéti társaság, szövetkezet) látta el.

A házi orvosi hálózat bővülése az elmúlt évek folyamán meghaladta a népességnövekedés mértékét, így az ellátottság színvonala folyamatosan javult. Egy házi orvosra (beleértve a házigyermekorvosokat is) 1992 végén 1643 lakos ellátása hárult, 57-tel kevesebb az előző évinél és 29-cel kevesebb, mint az országban általában. A városok és a községek ellátottsága közötti különbség mérséklődött. A községekben egy orvos átlagosan 1639 lakost látott el, 11-gyel kevesebbet, mint a városokban.

Az általános házi orvosi ellátással szemben támasztott igény az elmúlt évben — feltehetően az egészségügy reformjával összefüggésben — növekedett. A rendeléseken 3869 ezer, a lakásokon 527 ezer beteget láttak el, 7,6, illetve 14 százalékkal többet az egy évvel korábbinál.

A körzeti rendelőktől gyűjtött információk szerint a forgalom növekedésében az egészségügyi kártyák leadása mellett szerepet játszott a házi orvosok feladatkörének változása is. A házi orvosok végzik például a jogosítványok érvényesítésével, a munkaalkalmassággal, a fegyverviselési engedéllyel kapcsolatos vizsgálatokat. Bővült továbbá azoknak a szakrendeléseknek a köre, melyek csak házi orvosi beutalóval vehetők igénybe. Feltehetően a szakrendelésre utalt személyek számának 8,7 százalékos növekedéséhez ez is hozzájárult.

1. tábla

A házi orvosok forgalma

Év	Házi orvosok száma az év végén	Rendelőben	Lakáson	Összesen	Szakrendelésre	Kórházba	Egy házi orvos átlagos napi forgalma
		megvizsgáltak száma (ezer fő)			utaltak száma (ezer fő)		
1990	413	3613,4	447,6	4061,0	227,8	25,8	39
1991	414	3594,4	463,7	4058,1	234,3	29,2	39
1992	428	3868,5	526,7	4395,2	254,7	32,9	41

Az igények ilyen mértékű növekedését a hálózat jelentős bővülése sem ellensúlyozta, az orvosok terhelése nőtt. A megyében egy orvos naponta átlagosan 41 beteget látott el, 2-vel többet, mint 1991-ben, és 1-gyel kevesebbet, mint az országban általában. E tekintetben a Pest megyeinél csupán 2 megyében és a fővárosban kedvezőbb a helyzet.

Az orvosok terhelését illetően az egyes települések között igen nagy az eltérés. Néhány községben (Ipolydamásdon, Márianosztrán és Rádon) a napi átlagos betegforgalom a 15-öt sem érte el, ugyanakkor például Inárcon, Tökön, Felsőpakonyban, Sósikuton egy-egy háziorvos 70-nél is több beteget látott el naponta.

2. tábla

A háziorvosok terhelésének alakulása a községek népességnagysága szerint

Népesség (fő)	A települések száma, ahol egy háziorvos napi átlagos forgalma							Házi- orvosi székhely- tele- pülések száma	Egy házi- orvos átlagos napi forgalma
	34 és kevesebb	35—39	40—44	45—49	50—54	55—59	60 és több		
	fő								
499 és kevesebb	1	—	—	—	—	—	—	1	9
500— 999 . .	8	1	1	1	—	—	—	11	27
1 000—1999 . .	15	7	9	4	1	2	3	41	39
2 000—4999 . .	8	10	12	8	9	4	8	59	45
5 000—9999 . .	3	3	6	5	2	2	4	25	45
10 000 és több .	3	4	4	2	1	—	—	14	35
Községek együtt .	38	25	32	20	13	8	15	151	42
Városok együtt .	3	6	4	1	1	—	—	15	38
<i>Megye összesen</i>	<i>41</i>	<i>31</i>	<i>36</i>	<i>21</i>	<i>14</i>	<i>8</i>	<i>15</i>	<i>166</i>	<i>41</i>

Általánosságban elmondható, hogy a kisközségekben, valamint a 10 000-nél nagyobb lélekszámú községekben és a városokban dolgozó orvosok napi forgalma a megyében kialakult átlagnál alacsonyabb, s itt a terhelést illetően a települések közötti eltérések is kisebbek.

A házigyermekorvosi hálózat bővülésével a gyermekkorú népesség szakosított egészségügyi ellátása jelentős mértékben javult. Az 1992. év végén a városok mindegyikében, a községeknek közel egyharmadában működött házigyermekorvosi szolgálat, s ezzel számításaink szerint a megye gyermekkorú népességének mintegy 90 százaléka, az előző évinél körülbelül 10 százalékponttal nagyobb hányada részesült szakosított alapellátásban.

3. tábla

A házigyermekorvosok forgalma

Év	Házi- gyermek- orvosok száma az év végén	Rendelő- ben	Lakáson	Vizsgá- latok száma összesen (ezer)	Szak- tanács- adások száma (ezer)	Egy házigyermek- orvos átlagos napi forgalma	
		végzett vizsgálatok száma (ezer)				szak- tanács- adással	szak- tanács- adás nélkül
1990	143	778,2	139,2	917,4	145,4	31	26
1991	147	801,0	148,2	949,2	151,1	30	26
1992	155	887,1	176,4	1063,5	122,5	31	28

A házigyermekorvosok 1992-ben a rendelőkben 887,1 ezer, a lakásokon 176,4 ezer gyermeket láttak el, 11, illetve 19 százalékkal többet, mint egy évvel korábban. Kedvezőtlen jelenség, hogy a preventív látogatások száma az átlagnál kevésbé emelkedett, a szaktanácsadások forgalma pedig közel 20 százalékkal visszaesett. Egy házigyermekorvos 1992-ben naponta átlagosan 28 gyermeket látott el, 2-vel többet az előző évinél.

A házigyermekorvosok napi átlagos forgalma (szaktanácsadások nélkül) a városokban 26 volt, 3-mal kevesebb, mint a községekben. Az egyes településeken dolgozó orvosok terhelése igen különböző. A két szélsőértéket Maglód és Pilisvörösvár képviseli 12, illetve 48 fős átlagos betegforgalommal.

B. B.-né

A VÍZ- ÉS CSATORNAELLÁTOTSÁG PEST MEGYÉBEN

Az utóbbi években a megyében a közművi ellátottság színvonala javult, de változatlanul elmarad a megyeszékhelyek nélkül számított vidéki átlagtól és a megyék többségétől.

1990 óta Budajenőn, Ipolytölgyesen, Pátyon, Telkin és Tinnyén kezdték meg a közüemi vízhálózat kiépítését, a közcsatorna-hálózatét pedig Nagykovácsin és Tökölön. Az elmúlt év végén a megyében már csak 23 községben nem volt vezetékesvíz-ellátás, ezekben a népesség 6,2 százaléka élt. E falvak nagyobb részében 2 ezer főnél kevesebben laktak, de Pilisen több mint 9 ezer, Ócsán közel 8 ezer, Csemőn, Hernádon és Inárcson pedig 3 ezer főt meghaladó volt a lakosság száma. A közcsatorna-hálózat hiánya miatt a népesség kétötödének otthont adó 137 településen a szennyvízelvezetés csak házi derítőn keresztül történhetett, amely a környezet szempontjából súlyos veszélyforrást jelent. Az e körbe tartozók közül Dunaharasztaban és Abonyban éltek a legtöbben (15 ezren), de nem csatornázott Gyömrő, Szigethalom, Pilis, Üllő, Isaszeg és Maglód sem, mely falvak lélekszáma 8 ezren felüli.

1. tábla

Közüemi víz- és csatornaellátottság 1992 végén

Megnevezés	Városok	Községek	Megye összesen	Vidék összesen (megyeszékhely nélkül)
Ivóvízhálózat hossza (kilométer) . . .	1 653,3	4 389,4	6 042,7	44 497,7
Közcsatorna-hálózat hossza (kilométer)	451,4	379,4	830,8	7 856,7
Közüemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya (százalék)	63,7	48,1	53,5	62,9
Közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya (százalék)	36,5	4,3	15,5	18,4
Az 1 kilométer közüemi ivóvízhálózatra jutó közcsatorna-hálózat (méter)	273	86	137	177

1992 végén a megyében 6043 kilométer hosszúságú vezeték biztosította az ivóvízellátást, és 831 kilométernyi közcsatornán keresztül történt a szennyvizek elvezetése. A hálózat hossza az elmúlt két évben 381, illetve 106 kilométerrel gyarapodott. A növekedés abszolút értelemben a vízhálózatnál, arányait tekintve a közcsatorna-hálózatnál volt a nagyobb, s ez utóbbi esetben a bővítések évenkénti üteme gyorsabb volt, mint az előző öt évben átlagosan.

1990 óta a vízvezeték-hálózat a városokban összeségében nem, a községekben együttesen 10 százalékkal gyarapodott. Ezen időszak alatt jelentősebb, 20 kilométert meghaladó fejlesztés Érden, Bagon, Fóton, Gyálon, Gyömrőn, Pátyon, Tápióbecskén és Tápióságán volt. A közcsatorna-hálózat két évi növekményéből körülbelül egyharmad rész a városokban, közülük is elsősorban Érden (14 kilométer) és Budaörsön (10 kilométer) valósult meg. A községekben a fejlesztés túlnyomó része néhány településre koncentrálódott (például Fóton 18 kilométerrel, Gödön 15 kilométerrel, Sződligeten 11 kilométerrel, Budakeszin 7,5 kilométerrel nőtt a hálózat hossza), többségükben az új fektetések elenyésző hányadot képviseltek.

A házigyermekorvosok napi átlagos forgalma (szaktanácsadások nélkül) a városokban 26 volt, 3-mal kevesebb, mint a községekben. Az egyes településeken dolgozó orvosok terhelése igen különböző. A két szélsőértéket Maglód és Pilisvörösvár képviseli 12, illetve 48 fős átlagos betegforgalommal.

B. B.-né

A VÍZ- ÉS CSATORNAELLÁTOTSÁG PEST MEGYÉBEN

Az utóbbi években a megyében a közművi ellátottság színvonala javult, de változatlanul elmarad a megyeszékhelyek nélkül számított vidéki átlagtól és a megyék többségétől.

1990 óta Budajenőn, Ipolytölgyesen, Pátyon, Telkin és Tinnyén kezdték meg a közüemi vízhálózat kiépítését, a közcsatorna-hálózatát pedig Nagykovácsin és Tökölön. Az elmúlt év végén a megyében már csak 23 községben nem volt vezetékesvíz-ellátás, ezekben a népesség 6,2 százaléka élt. E falvak nagyobb részében 2 ezer főnél kevesebben laktak, de Pilisen több mint 9 ezer, Ócsán közel 8 ezer, Csemőn, Hernádon és Inárcson pedig 3 ezer főt meghaladó volt a lakosság száma. A közcsatorna-hálózat hiánya miatt a népesség kétötödének otthont adó 137 településen a szennyvízelvezetés csak házi derítón keresztül történhetett, amely a környezet szempontjából súlyos veszélyforrást jelent. Az e körbe tartozók közül Dunaharasztiiban és Abonyban éltek a legtöbben (15 ezren), de nem csatornázott Gyömrő, Szigethalom, Pilis, Üllő, Isaszeg és Maglód sem, mely falvak lélekszáma 8 ezren felüli.

1. tábla

Közüemi víz- és csatornaellátottság 1992 végén

Megnevezés	Városok	Községek	Megye összesen	Vidék összesen (megyeszékhely nélkül)
Ivóvízhálózat hossza (kilométer) . . .	1 653,3	4 389,4	6 042,7	44 497,7
Közcsatorna-hálózat hossza (kilométer)	451,4	379,4	830,8	7 856,7
Közüemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya (százalék)	63,7	48,1	53,5	62,9
Közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya (százalék)	36,5	4,3	15,5	18,4
Az 1 kilométer közüemi ivóvízhálózatra jutó közcsatorna-hálózat (méter)	273	86	137	177

1992 végén a megyében 6043 kilométer hosszúságú vezeték biztosította az ivóvízellátást, és 831 kilométernyi közcsatornán keresztül történt a szennyvizek elvezetése. A hálózat hossza az elmúlt két évben 381, illetve 106 kilométerrel gyarapodott. A növekedés abszolút értelemben a vízhálózatnál, arányait tekintve a közcsatorna-hálózatnál volt a nagyobb, s ez utóbbi esetben a bővítések évenkénti üteme gyorsabb volt, mint az előző öt évben átlagosan.

1990 óta a vízvezeték-hálózat a városokban összeségében nem, a községekben együttesen 10 százalékkal gyarapodott. Ezen időszak alatt jelentősebb, 20 kilométert meghaladó fejlesztés Érden, Bagon, Fóton, Gyálon, Gyömrőn, Pátyon, Tápióbecskén és Tápióságán volt. A közcsatorna-hálózat két évi növekményéből körülbelül egyharmad rész a városokban, közülük is elsősorban Érden (14 kilométer) és Budaörsön (10 kilométer) valósult meg. A községekben a fejlesztés túlnyomó része néhány településre koncentrálódott (például Fóton 18 kilométerrel, Gödön 15 kilométerrel, Sződligeten 11 kilométerrel, Budakeszin 7,5 kilométerrel nőtt a hálózat hossza), többségükben az új fektetések elenyésző hányadot képviseltek.

A csatornahálózatnak a vízhálózatnál nagyobb arányú növekedése eredményeként a víz—csatorna olló a megyében összességében szűkült. 1992 végén 1 kilométer hosszúságú vízcsőhálózatra a két évvel korábnál 9 méterrel, az 1985. évinél 17 méterrel több, 137 méter közcsatorna-hálózat jutott. A mutató értéke alig több mint háromnegyede a megyeszékhely nélkül számított vidéki átlagnak, s a megyeinél „nyitottabb” közműolló mindössze Hajdú-Bihar és Nógrád megyére volt jellemző. További kedvezőtlen jelenség, hogy a városok és a községek közötti aránytalanság növekedett, s az egyes városok és falvak között is jelentős az eltérés. A két szélsőértéket a városok esetében Vác (986 méter) és Nagykáta (71 méter), a községek körében Visegrád (949 méter) és Tököl (4 méter) képviseli.

A hálózatfejlesztésekkel párhuzamosan a hálózatba bekapcsolt lakások száma és aránya is emelkedett, de az országos ellátottsági szinttől való elmaradás lényegében nem mérséklődött. Az elmúlt évben a megyék összességét tekintve a lakásállomány 63 százalékában volt vezetékes ivóvíz, közcsatornához pedig mindössze 18 százalékuk kapcsolódott, a Pest megyére jellemző ellátottsági szint ezzel szemben 54, illetve 16 százalék volt. Ennél alacsonyabb arány a vízhálózati bekötések esetében csak 3, a csatornázott lakásoknál 7 megyében volt tapasztalható. A városokban mind az ivóvízcső-, mind a közcsatorna-hálózatba bekötött lakások aránya magasabb, mint a községekben általában, de az átlag ott is jelentős szóródást takar. Míg Vácott a lakások 90 százaléka közüzemi hálózatról kapja az ivóvizet, s a szennyvizek elvezetése 80 százalékukból közcsatorna-hálózaton keresztül történik, addig például Monoron a bekapcsolt lakások 28, illetve 1,3 százalékot képviselnek.

A falvak kedvezőtlen helyzetét mutatja, hogy a közüzemi vízzel ellátottak közel ötödében a hálózathoz csatlakozó lakások aránya nem éri el a 30 százalékot. A csatornázottság terén még nagyobb az elmaradás. Ezt jól érzékelteti, hogy míg a városokban száz közműves vízzel ellátott lakásra átlagosan 57, addig a községekben csupán 9 közcsatornázott lakás jut. Az alacsony arányszám kialakulásában szerepet játszott, hogy a falvak 80 százalékában a vízvezeték-hálózattal rendelkező lakások közül egy sem volt bekötve a csatornahálózatba. A közcsatornával rendelkező települések közül is Gyálon, Kismaroson, Pilisvörösváron és Tökölön a lakások kevesebb mint 4 százaléka kapcsolódott a hálózathoz, s 30 százaléknál magasabb arány mindössze Pécelen, Diósdon és Sződligeten volt jellemző.

2. tábla

Vízfogyasztás, szennyvízelvezetés és -tisztítás, 1992

Megnevezés	Városok	Községek	Megye összesen
Az összes szolgáltatott ivóvíz mennyisége (ezer köbméter)	22 058,2	24 114,0	46 172,2
A háztartások részére szolgáltatott vízmennyiség aránya (százalék)	67,5	79,6	73,8
Az egy lakosra jutó vízhasználat (köbméter)	45	31	36
Az összes elvezetett szennyvíz mennyisége (ezer köbméter)	17 468,3	5 298,5	22 766,8
Ezen belül (százalék):			
háztartásokból elvezetett	43,0	35,6	41,3
kezeletlen	—	21,8	5,1
mechanikailag tisztított	22,2	10,5	19,5
biológiailag is tisztított	77,3	67,7	75,1
kémiaailag is tisztított	0,5	—	0,4

1992-ben a megyében 46,2 millió köbméter vizet használtak fel, feltehetően a víz- és csatornadíjak jelentős emelkedésével összefüggésben 20 százalékkal kevesebbet, mint két évvel korábban. A lakosság egy főre jutó vízfogyasztása összességében 36 köbméter volt, 8 köbméterrel kevesebb, mint 1990-ben. A fajlagos vízfogyasztás a városokban csökkent erőteljesebben, de még mindig több, mint a községekben átlagosan.

A megye területéről 1992-ben közcsatorna-hálózaton keresztül összesen 22,8 millió köbméter szennyvizet vezettek el, mennyisége két év alatt a vízfogyasztáshoz hasonlóan ötödével csökkent. A háztartásokból származó összes szennyvíz 80 százaléka a városokban képződött.

A tisztítás nélkül továbbított szennyvíz aránya a megyében átlagosan 1992-ben mindössze 5 százalékot tett ki. A városokban az összes szennyvíz keresztül ment valamilyen tisztításon, a falvak közül Gyálon, Kerepestarcsán, Nagytarcsán és Vecsésen a teljes mennyiség, Fóton és Herceghalmon pedig 45, illetve 71 százaléka kezeletlen maradt.

A megyében a szennyvíztisztítás fő formája a környezetvédelmi szempontból is hatásosabb biológiai tisztítás. Csak mechanikai eljárást mindössze Cegléden, nagykörösön, Ráckeven és Halásztelken használtak, de az ilyen tisztítási mód Budakalászon és Dunakeszin is jelentős arányt képviselt. Ez utóbbi településeken csekély mértékben már kémiai közömbösítést is alkalmaztak.

Összefoglalva megállapítható, hogy a megyében a közüzemi víz- és csatornaellátottság színvonala még 1992 végén is sok kívánnivalót hagyott maga után. Főként a csatornázottság elmaradottságából, illetve a víz- és csatornahálózat kiépítettsége tekintetében meglévő aránytalanságból adódott a legtöbb probléma. Ennek ismeretében a településfejlesztési célok közül a közműfejlesztés továbbra is fontos feladat, amelyhez mind helyi, mind központi erőforrások szükségesek. A vezetékesivóvíz-ellátás, a szennyvízelvezetés és -tisztítás kiépítését, illetve javítását célzó, folyamatban levő beruházásokhoz 1993 és 1996 között a megyében 19 önkormányzat kap központi támogatást. Az 1993. évi új, induló céltámogatásokból ettől az évtől kezdődően 33, 1994-től pedig 36 önkormányzat részesül, melynek mértéke a beruházási összköltség 30—60 százaléka. A víztermelő-kapacitás, illetve a vízvezeték-hálózat fejlesztése jórészt a megye alföldi részén található községeket érinti. Közülük 10 településen (Csévharaszton, Dánszentmiklóson, Káván, Ócsán, Pilisen, Szentlőrincán, Szigethalmon, Tatárszentgyörgyön, Újlengyelen, Újszilváson), ahol a megye lakosainak 4 százaléka élt 1992 végén még egyetlen lakás sem volt bekapcsolva a közüzemi vízellátásba. A csatornázott települések száma várhatóan 35-tel gyarapszik a századfordulóig, többnyire az Alföldön, illetve a Gödöllői dombságon, ahol jelenleg a népesség 18 százaléka él. Körükbe tartozik például a 10 ezer főnél nagyobb lélekszámú Abony, Fót, Pomáz, Gyömrő, de a 7 ezer főnél felüli Pilis, Maglód, Kiskunlacháza, Tura és Biatorbágy is.

V. J.

KISTÉRSÉGI TERÜLETI VONZÁSI RENDSZER

A területi elemzések egy részének célja a településrendszerben egymással együtt élő, a munkamegosztásban együttműködő és egymásra utalt kistérségek társadalom- és gazdaságföldrajzi helyzetének, típusainak, változásának vizsgálata. Ezekhez a munkálatokhoz kíván alapot nyújtani — elsősorban a statisztikai alkalmazások keretében — az ismertetett, az egész országot lefedő kistérségi területi vonzási rendszer.

A terület- és településfejlesztés kérdéseinek megválaszolatlansága, a törvényi szabályozás elhúzó-dása mellett is indokoltnak láttuk, hogy a kistérségi rendszer kialakítását ne halasszuk későbbre. Erre inspiráltak bennünket a társszervek, szakmai partnereink is, mert soha nem létezhet olyan megmerevedett helyzet, olyan hosszú távon stabil struktúra, amelyben bármilyen területi csoportosítást időközönként ne kellene felülvizsgálni. A statisztikai rendszer átalakításának stratégiája számos esetben nem gazdagítja, hanem szegényíti a területi adatbázist: az eddig rendszeresen elérhető adatok egy része csak a ritkább időközönként végrehajtandó teljes körű censusok alkalmával fog rendelkezésre állni; a munkaerőhelyzet, a foglalkoztatás, ezen keresztül a lakóhely-munkahely kapcsolatok stabilizálódása belátható időn belül nem várható; a középfokú ellátó rendszerek még nagyrészt vagy egészben a korábban kialakult rendben működnek, jövőbeni változásaik még kiszámíthatatlanok; a területi statisztikai apparátus még megfelelő helyismerettel, információs háttérrel rendelkezik ahhoz, hogy egy ilyen területbeosztás tárcaközi egyeztetésre alkalmas munkaváltozatát kidolgozza; a tudományos kutatás, a főhatósági szintű terület- és településfejlesztési tervezés és koordináció hosszú távon nem nélkülözheti ezt a területbeosztást. Ezen túlmenően a centrumtelepülések helyi önkormányzatai számára is fontos információbázis megteremtését teszi lehetővé ez a rendszer, amelynek adatállományából valószínűsítheti a környéki településekből reá háruló feladatokat, és segíti ez utóbbi települések önkor-

mányzataival való együttműködés kialakítását. Végül a várható nemzetközi kötelezettségek is szükségessé teszik ennek a területi közép szintnek mielőbbi kialakítását.

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) még 1991-ben céljául tűzte ki, hogy területi igazgatóságainak közreműködésével, a vonzásközpontok és részben a körzetek többi településeinek az önkormányzata, a megyei önkormányzatok, a témában érintett minisztériumok, kutatóintézetek és egyetemek, főiskolák szakértőinek a véleményét is figyelembe véve elkészíti az egész országra érvényes kistérségi területi vonzási rendszer alapját. Ezt a munkát a Hivatal Környezeti és Területi Statisztikai főosztályán 1993 őszén fejezték be, s elméleti alapon nyugvó javaslatot tettek az alkalmazás lehetőségeire.

A kistérségi vonzási rendszer elhatárolásának szakmai szükségessége

A területi statisztikai információkat felhasználók igényt tartanak arra, hogy az adatok többféle területi csoportosításban álljanak rendelkezésre és azok a KSH kiadványaiban rendszeresen megjelenjenek. A csoportosítások egy része speciális igényeket elégít ki (agglomerációk, üdülőkörzetek, munkaerő-vonzási körzetek, elmaradott térségek stb. adatai), és tartalmukból következően nem fedik le (a mezőgazdasági tájkörzetek kivételével) az ország egész területét. Más részük az egész országra érvényes területi csoportosítás (ilyen volt a ma már nem érvényes igazgatási értelmezésű városkörnyék), amely gyakorlati megfontolásokból mindig igazodott az adott közigazgatási területi beosztáshoz, tekintetbe véve a legnagyobb információfelhasználó szervezetek igényét.

Az 1990-ben elfogadott önkormányzati törvény ezt az „igazodási kényszert” megszüntette, a helyi önkormányzatok teljes jogegyenlősége alapján nem ismer a megyén belül közbülső közigazgatási terüle-

ti beosztást. Ebből következik, hogy a településrendszerben egymással együtt élő, a munkamegosztásban együttműködő és egymásra utalt településegyüttesek (kistérségek) a közigazgatási beosztás oldaláról nem értelmezhetők, nem közelíthetők.

Ennek felismerése a területi-regionális kérdésekkel foglalkozó szakmai körökben általánosnak mondható; sem maga a területi statisztika, sem a felhasználói szféra nem mondhatott le a települések közötti kapcsolatok vizsgálatáról annak tudatában, hogy a jogi értelemben vett egyenrangúság nem kérdőjelezi meg a településrendszerben a „centrumvonzáskörzet” jellegű kapcsolatok tényét. Szakmai konzultációink során teljes egyetértés alakult ki abban, hogy feltétlenül szükség van olyan, nem közigazgatási alapon nyugvó városkörnyéki (kistérségi) területi beosztás kialakítására, amely ezt a szakmatudományos igényt kielégíti, az ilyen jellegű vizsgálatokat, elemzéseket lehetővé teszi.

Ezt az igényt támasztja alá az Európai Közösség (EK) Tanácsának gyakorlata, ahol az Európai Közösség Statisztikai Hivatala (EUROSTAT) által is alkalmazott Statisztikai Területi Csoportosítási Rendszer (Nomenclature of Territorial Units for Statistics — NTUS III) városkörzeti szintjének egy kistérségi rendszer felel meg. Ez az a szint, amelyre a települési szintű adatok aggregálása mellett, megfelelő közelítő eljárásokkal, néhány év múlva a területi értéktermelő képességre vonatkozó adatokat is kell majd számítani. Az EK-hoz való csatlakozás esetén a kohéziós és a strukturális alapokból — amelyek 1993-ban együttesen meghaladták a 200 milliárd ECU-t — területi problémák megoldásához közösségi forrásokat csak az említett értéki mutatók megléte esetén lehet igénybe venni.

A területi besorolás alapelvei

A kistérségi területbeosztás lefedi az ország területét, minden település tartozik egy — és csakis egy — vonzáskörzethez.

A területbeosztás minden szinten teljesen független a közigazgatási rendszertől, indokolt esetben nem veszi figyelembe a megyehatárokat sem, nincs tekintettel a körjegyzőségek illetékességi területére stb. (Ezt az elvet a végső változatban a szakértők javaslatára feladtuk, s a megyehatárokat minden esetben figyelembe vettük.)

A kistérségi vonzáskörzet alapvetően a rendszeres, mindennapos vagy gyakori vonzáskapcsolatot fejezi ki.

Az elhatárolás három alappilléren nyugszik:

— a megfelelő, rendszeres, racionális távolságúnak tekinthető közlekedési kapcsolat (a közlekedési költségek

ugrásszerű növekedése után érzékelhető a viszonylag közel fekvő kisváros, centrumtelepülés szerepének felértékelődése);

— a lakóhely és a munkahely kapcsolata;

— a középfokú ellátási kapcsolat (kereskedelem, középfokú oktatási, egészségügyi, kulturális ellátás).

A nagyvárosok megyére vagy régióra kiható felsőfokú funkcióinak más jellegű vonzását ez az elhatárolás nem veszi figyelembe.

Az elhatárolt kistérségek száma nem igazodik mechanikusan a meglévő városokéhoz. Nem célszerű a közismerten összetartozó város csoportokat mesterségesen szétválasztani. Indokolt esetben szükséges lehet olyan városkörnyéket kialakítani, amelynek centrumtelepülése jelenleg még nem visel városi rangot.

Az elhatárolás munkafázisai

A kistérségi területi beosztási rendszer kidolgozásának első szakasza az 1992. év elején zárult le. Az KSH megyei igazgatóságainak munkatársai az elhatárolást egyeztetették a megyei önkormányzatok, a központi települési önkormányzatok szakembereivel, esetenként a körzetek egyéb településeinek önkormányzataival is. A kialakított körzetek rendszerét közbülső szakmai egyeztetésre az év májusában készítettük elő. Ennek során a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, a Belügyminisztérium, a Pénzügyminisztérium és a Munkaügyi Minisztérium szakmai főosztályaitól, négy egyetemi, illetve főiskolai tanszéktől, az MTA Regionális Kutatások Központja központjától, budapesti, győri és pécsi osztályaitól, három kutató—tervezőintézet-től (Magyar Közigazgatási Intézet, Pénzügyminisztérium Gazdaságelemzési és Informatikai Intézet, Városépítési Tudományos Tervezési Intézet) s néhány további szakértőtől kértünk és kaptunk véleményt.

A javaslatok átvezetése után a megyei kistérségi beosztási rendszert az igazgatóságok 1993. áprilisában egyeztetésre megküldték a megyei közgyűlésnek és a központi, illetve társközponti szerepkörre kijelölt városok (községek) önkormányzatának. A jelenlegi változat minden augusztus 30-ig kapott érdemi észrevételt beépített.

A kistérségi rendszer néhány jellemzője

A munka során 138 körzetet alakítottunk ki, az 1993. január 1-jei közigazgatási beosztást követve. A körzetek közül 104-nek egy központja van, 34-ben a központ mellett 1, 2 vagy 3 társközpont is szerepel. A két központi településsel rendelkező

körzetek száma 24, a hárommal rendelkezőké 6, a négyvel rendelkezőké 4.

Nem mindegyik város körzetközpont, de mindegyiknek van legalább társközponti besorolása. (Kivételt képez a budapesti agglomeráció, ahol a városok alközpontok, mivel kivétel nélkül érvényesül esetükben a főváros vonzása. Ezt a tagoltságot — mivel az azonos szintű körzeteket mutatjuk be — a rendszer nem ismerteti.)

A körzetek településszáma jelentősen eltérő. A legtöbb település az aprófalvas térségek egyes körzeteiben található: a zalaegerszegi körzet településeinek száma 79, a pécsié 77, a kaposvárié 76. Az alacsony településszám az Alföld körzeteire jellemző, Hajdú-Bihar és Békés megye 3-3 körzete 3-4 településből áll.

Legnépesebb a budapesti agglomeráció (1992. év eleji lakónépessége a központtal együtt 2 millió 482 ezer fő), ezt követik a vidéki nagyvárosok körzetei, sorrendben a debreceni, a miskolci, a nyíregyházi, a pécsi, a szegedi és a győri körzetek, ahol a lakónépesség rendre meghaladja a 200 ezer főt. Az első 20 legnépesebb körzet között két kivétellel — ceglédi, esztergomi-dorogi körzet — a megyeszékhelyek és a megyei jogi városok körzetei találhatók.

Ugyanakkor 22 olyan körzet van, ahol a lakónépesség 20 ezer fő alatti.

Az egy településre jutó átlagnépesség is a főváros körzetében a legnagyobb (39 ezer fő). Ezt hat, 20 ezer főnél nagyobb átlagnépességű alföldi körzet követi: a hajdúböszörmény — hajdúnánás — hajdúdorogi, a hódmezőváráshelyi, a szegedi, a debreceni, a karcag — kisújszállás — mezőtúr — túrkevei és a hajdúszoboszlói körzet. A legalacsonyabb az átlagnépesség az aprófalvas térségek azon körzeteiben, ahol a központ község, kis- illetve középváros. (Húsz körzetben az átlagnépesség 1000 fő, ezek közül a lenti és a sellyei körzetben 500 fő alatti.)

A csoportosítási rendszer 1994 elején épült be a KSH által gondozott területi számjelrendszerbe. Ezt követően lehetőség nyílik a kistérségek vizsgálatára a településstatisztikai adatbázis (T-STAR) éves adatainak és a népszámlálások településsoros információinak e rendszerben történő feldolgozásával. Rendszeres publikációinkban a csoportosítás 1994-től jelenik meg. (A kistérségi területi beosztási rendszer nomenklatúráját a területi számjel módosításáról kiadott 9006/1994. (SK 3.) KSH-közlemény tartalmazza.)

Faluvégi Albert

SZEMÉLYI HÍREK

Széchenyi-díj. A Magyar Köztársaság elnöke — a miniszterelnök előterjesztésére — nemzeti ünnepünk alkalmából, 1992. március 15-én *dr. Cseh-Szombathy László* akadémikusnak, az MTA Szociológiai Intézet ny. igazgatójának, ny. egyetemi tanárnak, az Országos Statisztikai Tanács tagjának

Széchenyi-díjat adományozott a szociológia, azon belül különösen a családszociológia, valamint a demográfia terén elért kiemelkedő eredményeiért, jelentős egyetemi oktatói és tudományszervezői tevékenységéért.

SZERVEZETI HÍREK — KÖZLEMÉNYEK

Új magyar ISI-tagok. A Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute — ISI) 1993-ban rendes tagjai közé választotta a következő magyar statisztikusokat: *dr. Vukovich Györgyöt*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökét, (korábbi „ex officio” tag), *dr. Andorka Rudolfot*, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem rektorát, *dr. Árvay Jánost*, a KSH ny. főosztályvezető-helyettesét, *Éltető Ödönt*, a KSH főosztályvezető-helyettesét és *Tűű Lászlóné dr.-t*, a KSH ny. osztályvezetőjét. A Nemzetközi Statisztikai Intézet 1820 tagja között így 24 magyarországi szakember van.

Akadémiai székfoglaló. A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok osztálya rendezésében *Cseh-Szombathy László*, az MTA levelező tagja 1994. március 24-én, az MTA Dísztermében „A társadalmi normák változásának szerepe a családi élet alakulásában” címmel tartotta meg székfoglaló előadását.

A háztartási jövedelmek statisztikájával foglalkozó, az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága által Genfben 1994. március 14. és 17. között rendezett szakmai értekezlet, melyen 14 ország, az ENSZ Statisztikai főosztálya, az Európai Közösség Statisztikai Hivatala (EUROSTAT) és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (International Labour Office — ILO) képviseltette magát.

A magyar Központi Statisztikai Hivatalt *dr. Szivós Péter* főosztályvezető-helyettes képviselte.

A megvitatott témakörök a következők voltak:

- beszámoló az ún. „Regional Guideline” kidolgozásáról;
- a szegénység statisztikai számbavétele;
- az ekvivalencia-skálák;
- a jövedelemstatisztika különböző adatforrásainak összehangolása;
- a panelfelvétel módszertani kérdései (magyarországi tapasztalatok);
- kisterületi becslések.

A következő értekezlet témái:

- a különböző adatforrások szerepe;
- a panelfelvelelek;
- az SNA adaptációja;
- szegénységi küszöbök.

Az adatvédelemről tartotta 5. munkaiülését az Európa Tanács Statisztikai célra gyűjtött adatok védelmével foglalkozó munkacsoportja Strasbourgban, 1994. január 11. és 13. között.

A munkacsoport folyamatos tevékenységében Ausztria, Dánia, Franciaország, Görögország, Magyarország, Portugália és Svájc vesznek részt. A Központi Statisztikai Hivatalt, amely első ízben vett részt e tanácskozásokon, *dr. Bánszegi Katalin* főtanácsos, a KSH főosztályvezető-helyettese és *dr. Vukovich Gabriella*, a KSH osztályvezetője képviselték.

Az ülésen az Európa Tanácsnak a statisztikai célokra gyűjtött és feldolgozott személyes adatok védelméről szóló ajánlástervezetét vitatták meg.

Thirring Lajos műveinek válogatott bibliográfiája címmel megjelent a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat által kiadott, a nagy magyar statisztikusok életművét bemutató bibliográfiai sorozat legújabb kötete.

A kötet alapanyagául *dr. Kovacsics Józsefnek a Demográfia* 1983. évi 4. számában megjelent tanulmánya szolgált. Az átdolgozott, kiegészített, jegyzetekkel ellátott kiadvány négy metszetben mutatja be *dr. Thirring Lajos* szakmai munkásságát:

- könyvek, tanulmányok, dolgozatok;
- különböző kisebb írások közreadásában, szerkesztésében való részvétel;
- megjelent művei időrendben;
- betűrendes címmutató.

A KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat *dr. Thirring Lajos* hagyatékából megvásárolta szakmai könyvtárát, és az anyag a kutatók rendelkezésére áll.

(*Thirring Lajos* (1899—1983) műveinek válogatott bibliográfiája. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1994. 127 old.)

Magyar szerző tanulmánya külföldi folyóiratban. Az *East European Quarterly* 1993. évi 4. száma közölte *dr. Hoóz Istvánnak*, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanárának „Nationality Statistics and the Possibilities of Reforming Them (A nemzetiségi statisztika megújításának lehetőségei) című tanulmányát.

A Történeti Demográfiai Füzetek 12. számú kötete az alábbi tanulmányokat tartalmazza: *Dávid Zoltán*: A magyar—szlovák nyelvhatár 1664-ben az

érsekújvári ejalet területén; *Kollega Tarsoly István*: Német bevándorlók II. József korában; *Vécsey Károly*: A migráció és urbanizáció egyes vonatkozásai Romániában; *Dányi Dezső*: A hazai népesség és népesedésstatisztika kezdetei.

(A KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének Történeti Demográfiai Füzetek 12. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 1993/1. 292 old.)

Megjelent a Demográfia 1993. évi 4. száma. A Tanulmányok rovat az 1993. október 5-én tartott *Thirring Lajos* emlékülés anyagát tartalmazza. (Az ülés programját lásd: *Statisztikai Szemle*. 1993. évi 12. sz. 1038. old.) Kiegészítésképpen a tanulmányok között olvashatjuk *Horváth Róbert*: Emlékezés együttműködésekre *Thirring Lajossal* című írását is.

A Közlemények rovatban *Klinger András*: A nemzetiségi statisztika Európában és Magyarországon; *Vavró István*: A házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények és jogkövetkezményeik; *dr. Tahin Tamás—dr. Jeges Sára—Csanaky András*: Az egészségi állapotot és az orvoshoz fordulást befolyásoló demográfiai és társadalmi tényezők és *Illés Sándor*: Vándorlási egységek a Pásztóra költözők körében című tanulmánya olvasható.

A Figyelő rovatban jelentek meg az Újjáalakult az MTA Demográfiai Bizottsága; A népesedési szempontból releváns politikák Európában; Az iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében című közérdekű ismertetések.

A folyóirat e számát gazdag szakirodalmi tájékoztató zárja.

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BALL, J.—ROBERTSON, D.:

AZ EGYESÜLT KIRÁLYSÁG
FELDOLGOZÓIPARA
A FIZETÉSI MÉRLEGBEN

(Manufacturing industry and the balance of payments adjustment: the United Kingdom case.) — *Economic Outlook*. 1993. 6. sz. 39—49. p.

A nyolcvanas évek nyugtalanító jelensége volt, hogy a fizetésimérleg-hiány a gazdaságilag legfejlettebb országok körében is megjelent, s esetenként jóval tartósabbnak bizonyult, mint a korábbi évtizedekben. Sokat vitatták, hogy az egyensúly felbomlása elsősorban a speciális sokkhatások következménye volt, vagy a gazdasági rendszerek alkalmazkodási képességének fogyatékossága.

Az Egyesült Királyság problémáinak részletes vizsgálata előtt a szerzők elméletileg kívánták értelmezni a fizetési mérlegre nehezedő nyomást és az egyensúly helyreállításának lehetséges módjait. Végül vitába szállnak a közkeletű állítással, hogy a gazdasági növekedés terén nem lehet eredményt elérni a fizetési mérleg egyensúlyának javítása nélkül.

A fizetési mérlegre nehezedő nyomás aszerint határozható meg, hogy az adott ország képes-e a folyó fizetési mérleg különböző forrásokból eredő deficitjének finanszírozására.

A vélemények sokféleségére jellemző, hogy míg a feldolgozóipar és a folyó fizetési mérleg kapcsolata miatt aggódók figyelmének középpontjában a külkereskedelmi struktúra reálváltozásai állnak, addig a monetáris elmélet hívei a pénzkészlet és a pénz iránti kereslet indukáló hatását tekintik elsődleges-

nek. A vita alapkérdése az, hogy az egyensúlyi helyzet megteremtése és fenntartása valóban megköveteli-e a reálárfolyam tartós csökkenését?

Egyes vélemények szerint az Egyesült Királyság folyó fizetési mérlegére nehezedő nyomás korábban a rögzített árfolyamokon keresztül érvényesült, s a valuta nagyobb mértékű leértékelése vagy még inkább lebegtetése kiiktatja ezt a kényszert. E felfogás támogatói nem ismerik fel, hogy a rögzített árfolyamok mellett jelentkező folyófizetésimérleg-hiány, illetve a lebegtetés esetén fellépő gyors infláció csak ugyanazon érem két oldala. Mindkettő arra a gazdasági sokkhatást előidéző, fiskális és monetáris politikára vezethető vissza, amely a növekedési ütem gyorsítása iránti igényt a gazdaság lehetőségeit meghaladó mértékűvé teszi. A gazdaság és a munkaerőpiac problémáinak fizetésimérleg-problémakénti kezelése a hosszadalmas és gyakran fájdalmas struktúraátalakítás helyett a támogatások, a protekcionista eszközök és az árfolyam-manipulációk gyors eredményekkel kecsegtető eljárásai előtt nyit teret. Nem csodálható tehát, hogy a „fizetésimérleg-kényszer” hipotézisnek olyan sok követője akad.

A szerzők véleménye szerint semmi sem bizonyítja, hogy az Egyesült Királyság esetében a fizetési mérleg helyzete pozitívan befolyásolta volna a gazdasági teljesítmények hosszú távú alakulását.

A második világháborút követő évek két szakaszra oszthatók: a Bretton Woods-i egyezmény éveire s az ennek összeomlását követő időszakra. A 3 százalékosnál kisebb munkanélküliségi rátájú első szakaszban a növekedés önmagában nem állt közvetlen kapcsolatban a folyó fizetési mérleggel. A

* A *Statistikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statistikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs a címek betűrendjében következnek egymás után.

viszonylag lassú növekedés a versenyképesség hiányából eredt, és alapvetően a termelési oldal problémája volt.

A Bretton Woods-i egyezmény összeomlása óta a folyó fizetési mérleg alakulásában meghatározó szerepet játszottak az ellátási oldalt az olajárváltozások miatt ért sokkhatások, továbbá a fiskális és monetáris politika következményei. A gazdasági teljesítmény különösen a hetvenes években volt csatlódást keltő, s ez nagymértékben összefüggött a feldolgozóipar exporttevékenységével.

Az Egyesült Királyság részesedése a világkereskedelemben az ötvenes évek végétől a nyolcvanas évek közepéig meredeken csökkent. (Ezt követően szerény mértékben emelkedett.) A fő kérdés azonban az volt, hogy a feldolgozóipari teljesítmény mennyire meghatározó tényezője a fizetési mérleg alakulásának?

Többen ma is azzal érvelnek, hogy a feldolgozóipari export az egyetlen eszköz arra, hogy teljes foglalkoztatottság mellett biztosítsa Nagy-Britannia importját. E felfogás még mindig olyan országnak tekinti az Egyesült Királyságot, amely feldolgozóipari termékeket exportál annak érdekében, hogy élelmiszereket importálhasson, s hogy biztosítsa az ipar működéséhez szükséges nyersanyagokat. E téren azonban az elmúlt három évtizedben gyökeres változások mentek végbe. Míg 1960-ban az összes (lényegében ipari) termékexport 63 százalékot képviselt a szolgáltatások 37 százalékos részesedésével szemben, addig 1990-re a termékexport 47 százalékkal szemben a szolgáltatások exportjából származó bevétel aránya 53 százalékra nőtt.

Az import oldalát tekintve, 1960-ban az Egyesült Királyság feldolgozóipari exportja még nagyjából megfelelt az élelmiszerek, az olaj és az egyéb nyersanyagok behozatalának. A harminc évvel későbbi helyzet viszont alapvető átalakulást mutat, ugyanis a feldolgozóipari termékek importjának aránya az összes importon belül az 1960. évi 34 százalékról 1990-ig közel 79 százalékra nőtt.

Nem helytálló tehát az a megállapítás, hogy a feldolgozóipari exportot nem lehet szolgáltatási kivitellel pótolni, miközben ez a helyettesítés gyakorlatilag már végbe is ment. Például a külföldi érdekeltségekből, nyereségből és osztalékból származó bevételek aránya az 1960. évi 11-gyel szemben 1990-ben már elérte a 37 százalékot.

Napjainkra már bizonyítottan érvényét veszítette az az állítás, hogy az Egyesült Királyság feldolgozóipari termékeket cserél élelmiszerekre és nyersanyagokra. Jó ideje már, hogy a feldolgozóipari termékek exportja a feldolgozóipari termékek importjára ért cserébe történik. Az a vizsgálandó kérdés, hogy

miért következett be ez a változás, s kell-e aggódni miatta.

Az okok közül az első az északi-tengeri olajnak a fizetési mérlegre gyakorolt hatásában keresendő. A második ok a kereskedelmi struktúrában világméretben végbement hasonló irányú változás. (A Németországgal, Franciaországgal, Olaszországgal, Japánnal és az Egyesült Államokkal végzett összehasonlítás eredményei azt tanúsítják, hogy ezen országokban is jelentősen növekedett a feldolgozóipari termékek összes behozatalon belüli aránya.) A harmadik és legkézenfekvőbb ok: az Egyesült Királyság feldolgozóipari termelőinek versenypozíciója gyengült mind a belföldi, mind a nemzetközi piacokon. Sokáig igen nehezen fogadták el azt a nézetet, hogy az északi-tengeri olajból származó jövedelmek önmagukban is (végső soron kedvezőtlen) hatást gyakorolhattak a feldolgozóipari teljesítményekre. Valójában az olajbevételek nagyobb importot tettek lehetővé, s mód nyílt a többletbevétel külföldi érdekeltségekbe fektetésére is.

A „Thatcher-évek” értékeléséhez tartozik, hogy a nyolcvanas években — amellet, hogy a kormányzati szférában jövedelemtöbblet mutatkozott — nemzetközi viszonylatban is javult a feldolgozóipar termelési és termelékenységi színvonala, valamint a világkereskedelmi részesedése. A végrehajtott belföldi beruházások számottevően megváltoztatták az ipari struktúrát, s elsősorban a magas műszaki színvonalú ágazatokban növelték az Egyesült Királyság nemzetközi súlyát.

Figyelembe kell azonban venni, hogy az Egyesült Királyság feldolgozóiparában a termelékenység színvonala abszolút mértékben még jelentősen elmarad a fő versenytársakétól, de a viszonylagos javulás (esetenként az utolérés) lehetősége adott. Ennek kihasználása azonban eléggé bizonytalan, nagymértékben függ az exporttevékenység intenzívebbé válásától is.

A szerzők véleménye szerint nagyon veszélyes összekeverni az ellátási oldal problémáit magának a fizetési mérlegnek a problémáival, ugyanis ez könnyen a protekcionizmus és a kereskedelmi intervenciók felé terelheti a gazdaságot. A problémák a termelékenység emelésével, az emberi erőforrások fejlesztésével oldhatók meg. Csak ettől várható tartós javulás az exportteljesítmények és a gazdasági növekedés területén is. Ebben az összefüggésben a fiskális és monetáris politikának az a szerepe, hogy megfelelő árfolyamon biztosítsa a folyó fizetési mérleg egyensúlyát, s nem kell öncélúan ösztönöznie a termelés és a foglalkoztatás növelését.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

GODBOUT, T. M.:

VÁLTOZÁS A FOGLALKOZTATOTTSÁG
ÁGAZATI SZERKEZETÉBEN,
1970—1990(Employment change and sectoral distribution in 10 countries, 1970—1990.) — *Monthly Labor Review*. 1993. 10. sz. 3—20. p.

Tíz fejlett ipari ország — Ausztrália, Kanada, Franciaország, Németország, Olaszország, Japán, Hollandia, Svédország az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok — foglalkoztatottsági szintjét vizsgálva megállapítható, hogy az 1970 és 1990 közötti időszakban a legtöbb — mintegy 39 millió munkahely — az Egyesült Államokban jött létre, de jelentős növekedés jellemezte Kanadát és Ausztráliát is. Némileg alacsonyabb ütemű a foglalkoztatottak létszámának növekedése Japánban, Hollandiában és Svédországban, míg a többi országban ez a növekedés igen korlátozott — 10 százalék alatti — volt. A foglalkoztatottság növekedésének három forrása (a munkaképes korú népesség számának, a gazdasági aktivitási rátának, illetve a munkanélküliségi rátának a változása) a vizsgált országokban természetesen nem egyformán jelentkezett.

A legnagyobb súlyú tényező a vizsgált időszakban a munkaképes korú népesség létszámának változása volt, ezen belül azonban a nemek szerinti összetételben bekövetkező módosulás hatása — Németországtól eltekintve — nem számottevő. Japán, Franciaország, Németország és Olaszország esetében a népesség számának növekedése — amelyet a születés és a halálozás alakulása mellett a nemzetközi vándorlás egyenlege is befolyásol — volt a foglalkoztatottság emelkedésének egyetlen forrása. A népesség száma azonban — különösen a három európai országban — a foglalkoztatottakénál gyorsabban nőtt, így a potenciális munkavállalók egy része munkanélkülivé vált vagy kikerült a munkaerőpiacról. Az Egyesült Államokban, Kanadában és Svédországban a tendencia éppen fordított volt, míg a fennmaradó három országban a népesség és a foglalkoztatottság párhuzamosan mozgott.

A gazdasági aktivitási ráta a Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában, Hollandiában, Svédországban és az Egyesült Királyságban nőtt számottevően, és ez magyarázza a foglalkoztatottság szintjében bekövetkező változás 10—50 százalékát. Ezzel szemben csökkent a gazdasági aktivitás szintje Japánban, Franciaországban, Németországban és Olaszországban, részben ellensúlyozva ezzel a népesség növekedésének a foglalkoztatottak létszámának alakulására gyakorolt hatását. Az aktivi-

tási ráta esetében a nemek között szignifikáns különbség mutatható ki, azaz valamennyi vizsgált országban nőtt a nők munkaerőpiaci aránya, míg ezzel párhuzamosan, ha nem is azonos ütemben, de csökkent a férfiaké. 1970-ben még valamennyi vizsgált országban 40 százalék alatt volt a nők foglalkoztatottakon belüli aránya, 1990-ben azonban ez az arány már csak Olaszországra és Hollandiára volt jellemző.

A munkanélküliek számának változásával a foglalkoztatottaké elvileg ellentétesen mozog. A tényleges adatok azonban ennél kevésbé szoros kapcsolatot mutatnak. 1970 és 1990 között Japánban például megkétszereződött a munkanélküliségi ráta, ugyanakkor a foglalkoztatás szintje alig változott, de hasonló tendencia jellemezte az Egyesült Államokat és Svédországot is.

A munkaképes korú népesség nemek szerinti összetételének változása Németország esetében a foglalkoztatotti létszám növekedésének 9 százalékát magyarázta, míg ez a hatás a többi vizsgált országban 2 százalék alatt volt. A férfiaknak a munkaképes korú népességen belüli aránya azonban — a második világháború következtében — Németországban valamennyi vizsgált ország közül a legalacsonyabb volt.

A foglalkoztatottság szektorális alakulását már korábban is vizsgálta az Egyesült Államok Munkaügyi Hivatala (Bureau of Labor Statistics — BLS). E tanulmány szerint az 1950 és 1970 között csökkent a mezőgazdasági foglalkoztatottság súlya, stagnált az ipar és előtérbe került a szolgáltatási szektor. A folyamat eredményeként a vizsgált országok többségében — Japán, Németország, Olaszország és Franciaország kivételével — 1970-ben már a terciér szektor foglalkoztatta a munkavállalók több mint felét. A következő évtizedet a szolgáltatási szektor növekedése, az ipari munkahelyek leépülése jellemezte. Így a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 1990-re minden vizsgált országban 10 százalék alá csökkent. Az agrárszektor foglalkoztatottsági súlya — 1970-hez hasonlóan — Olaszországban, Japánban, illetve Franciaországban volt a legnagyobb (9, 7 és 6%), míg az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban a legalacsonyabb (2 és 3%). Az iparban foglalkoztatottak aránya 1970 és 1990 között az Egyesült Királyságban 15 százalékponttal lett kisebb, míg Japán esetében a csökkenés csupán 2 százalékpont volt. Az ipar foglalkoztatási szerepe 1990-ben Németországban volt a legnagyobb (40%), és az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában és Hollandiában a legkisebb (mintegy 25 százalék). Az ipar arányának csökkenése több országban csak relatív volt (Egye-

sült Államok, Kanada, Ausztrália, Japán), mert az ipari foglalkoztatottak abszolút száma 1970-es 1990 között is tovább emelkedett.

A másik két szektor rovására megnőtt a szolgáltatási szektor súlya, itt jött létre az új munkahelyek túlnyomó többsége is. 1990-ben az Egyesült Államok és Kanada esetében már ez a szektor foglalkoztatta a munkavállalók 72 százalékát, de a legmagasabb részesedés jellemezte Németországban és Olaszországban is, ahol 58—59 százalékra nőtt a szolgáltatásban dolgozók aránya. A terciér szektor ilyen mértékű előretörését — annak munkaerőigényes volta mellett — a megváltozott életmód és a fogyasztási szokások magyarázzák. Az Egyesült Államokban — kutatói vélemények szerint — a terciér szektorban foglalkoztatottak számának növekedése és a nők emelkedő gazdasági aktivitása között szoros összefüggés van.

Természetesen a foglalkoztatás nem nőtt egyenletesen a szolgáltatás valamennyi területén. Az ágazati adatok elemzése azt mutatja, hogy ezen belül is általában a személyi és közösségi szolgáltatás, valamint a pénzügyi és egyéb üzleti szolgáltatás területére összpontosult az új munkahelyek döntő hányada. A szolgáltatási területek fejlődési ütemében természetesen országoként jelentős különbség tapasztalható.

A szolgáltatási szektor megnövekedett súlya, a nők fokozottabb munkaerőpiaci részvétele a részmunkaidőben foglalkoztatottak arányának emelkedésével jár. A munkáltató oldaláról e forma előnyét a változó igényekhez történő rugalmasabb alkalmazkodás, a relatív kisebb munkaerőköltség jelentette. A részmunkaidős foglalkoztatás — Olaszország kivételével — valamennyi vizsgált országban számottevően és a teljes munkaidőben foglalkoztatásnál lényegesen nagyobb mértékben emelkedett 1973 és 1990 között.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

HOL LENNE JÓ ÉLNI?

(Where to live.) — *The Economist*. 1993. dec. 25. — 1994. jan. 7. 73—76. p.

A *The Economist* 1983-ban elemzést tett közzé, amelyben abból a szempontból rangsorolták az országokat, hogy hol a legkellemesebb élni. Tíz évvel később, 1993-ban megismételték a vizsgálatot, s ennek eredményét ismerteti a jelen tanulmány.

Bár a közgazdászok globalizációról beszélnek, a Föld még mindig igen változatos helynek tekinthető, legalábbis a *The Economist* által gyűjtött adatok

erről tanúskodnak. 22 ország: (Egyesült Államok, Svájc, Németország (ahol már az egyesült Németországra vonatkozó adatokat használják), Japán, Kanada, Hongkong, Franciaország, Svédország, Olaszország, Ausztrália, Nagy-Britannia, Új-Zéland, Izrael, Spanyolország, a Bahama-szigetek, Dél-Korea, Mexikó, Oroszország (az esetek többségében a volt Szovjetunióra vonatkozó adatok), Magyarország, Brazília, Kína, India gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai életét több mint 30 jelzőszám alapján igyekeztek jellemezni, majd ezeket a jelzőszámokat összegezve állították fel a sorrendet. Az adatok megbízható forrásokból származnak: Világbank, (World Bank — WB), Nemzetközi Valuta Alap (International Monetary Fund — IMF), Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD), Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (International Labour Organization — ILO), Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization — WHO), az ENSZ Latin Amerikával és a Karib-szigetekkel foglalkozó Gazdasági Bizottsága (UN Economic Commission for Latin America and the Caribbean — ECLAC), az ENSZ Fejlesztési Programja (United Nations Development Programme — UNDP) stb.

A jelzőszámok első csoportja az országok gazdasági életét jellemzi. Az egy főre jutó bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) alapján (1991. évi adatok, vásárlóerő-paritáson) az Egyesült Államok vezeti a listát (22 130 dollár), majd Svájc következik, minimális különbséggel (21 780 dollár). Magyarország 6080 dolláros értékével a 19. helyen áll, Brazília, Kína és India előtt. A GDP 1983 és 1992 közötti évi átlagos növekedése a gazdag országok jó részében nem számottevő, míg Kína és Dél-Korea 9 százalékon felüli évi növekedést ért el. Hongkong egy főre jutó jövedelmével (18 520 dollár) megelőzi például Nagy-Britanniát (16 340 dollár), és a növekedési ütem tekintetében is az előkelő 3. helyen áll (6,3%). Az infláció elmúlt tíz éves alakulását vizsgálva a legkedvezőtlenebb helyzetű ország Brazília (évi átlagos 472 százalékkal), míg Japán (1,8%) és Németország (2,2%) a legkiegyensúlyozottabb ebből a szempontból. Magyarországot (15,2%) Izrael, Mexikó és Oroszország „előzi” csupán meg. A munkanélküliség 1992. évi adatai alapján Spanyolország helyzete a legrosszabb (18,4%), az Oroszország által közölt — egyébként legalacsonyabb — 0,8 százalékos adat viszont független szakértők becslése szerint valójában 7—10 százaléknak felel meg. Magyarország 12,2 százalékos adatát (a spanyolon kívül) csupán a Bahama-szigeteké múlja felül (14,8%). Az adók GDP-hez

sült Államok, Kanada, Ausztrália, Japán), mert az ipari foglalkoztatottak abszolút száma 1970-és 1990 között is tovább emelkedett.

A másik két szektor rovására megnőtt a szolgáltatási szektor súlya, itt jött létre az új munkahelyek túlnyomó többsége is. 1990-ben az Egyesült Államok és Kanada esetében már ez a szektor foglalkoztatta a munkavállalók 72 százalékát, de a legmagasabb részesedés jellemezte Németországban és Olaszországban is, ahol 58—59 százalékra nőtt a szolgáltatásban dolgozók aránya. A terciér szektor ilyen mértékű előretörését — annak munkaerőigényes volta mellett — a megváltozott életmód és a fogyasztási szokások magyarázzák. Az Egyesült Államokban — kutatói vélemények szerint — a terciér szektorban foglalkoztatottak számának növekedése és a nők emelkedő gazdasági aktivitása között szoros összefüggés van.

Természetesen a foglalkoztatás nem nőtt egyenletesen a szolgáltatás valamennyi területén. Az ágazati adatok elemzése azt mutatja, hogy ezen belül is általában a személyi és közösségi szolgáltatás, valamint a pénzügyi és egyéb üzleti szolgáltatás területére összpontosult az új munkahelyek döntő hányada. A szolgáltatási területek fejlődési ütemében természetesen országoként jelentős különbség tapasztalható.

A szolgáltatási szektor megnövekedett súlya, a nők fokozottabb munkaerőpiaci részvétele a részmunkaidőben foglalkoztatottak arányának emelkedésével jár. A munkáltató oldaláról e forma előnyét a változó igényekhez történő rugalmasabb alkalmazkodás, a relatív kisebb munkaerőköltség jelentette. A részmunkaidős foglalkoztatás — Olaszország kivételével — valamennyi vizsgált országban számottevően és a teljes munkaidőben foglalkoztatásnál lényegesen nagyobb mértékben emelkedett 1973 és 1990 között.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

HOL LENNE JÓ ÉLNI?

(Where to live.) — *The Economist*. 1993. dec. 25. — 1994. jan. 7. 73—76. p.

A *The Economist* 1983-ban elemzést tett közzé, amelyben abból a szempontból rangsorolták az országokat, hogy hol a legkellemesebb élni. Tíz évvel később, 1993-ban megismételték a vizsgálatot, s ennek eredményét ismerteti a jelen tanulmány.

Bár a közgazdászok globalizációról beszélnek, a Föld még mindig igen változatos helynek tekinthető, legalábbis a *The Economist* által gyűjtött adatok

erről tanúskodnak. 22 ország: (Egyesült Államok, Svájc, Németország (ahol már az egyesült Németországra vonatkozó adatokat használják), Japán, Kanada, Hongkong, Franciaország, Svédország, Olaszország, Ausztrália, Nagy-Britannia, Új-Zéland, Izrael, Spanyolország, a Bahama-szigetek, Dél-Korea, Mexikó, Oroszország (az esetek többségében a volt Szovjetunióra vonatkozó adatok), Magyarország, Brazília, Kína, India gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai életét több mint 30 jelzőszám alapján igyekeztek jellemezni, majd ezeket a jelzőszámokat összegezve állították fel a sorrendet. Az adatok megbízható forrásokból származnak: Világbank, (World Bank — WB), Nemzetközi Valuta Alap (International Monetary Fund — IMF), Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD), Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (International Labour Organization — ILO), Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization — WHO), az ENSZ Latin Amerikával és a Karib-szigetekkel foglalkozó Gazdasági Bizottsága (UN Economic Commission for Latin America and the Caribbean — ECLAC), az ENSZ Fejlesztési Programja (United Nations Development Programme — UNDP) stb.

A jelzőszámok első csoportja az országok gazdasági életét jellemzi. Az egy főre jutó bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) alapján (1991. évi adatok, vásárlóerő-paritáson) az Egyesült Államok vezeti a listát (22 130 dollár), majd Svájc következik, minimális különbséggel (21 780 dollár). Magyarország 6080 dolláros értékével a 19. helyen áll, Brazília, Kína és India előtt. A GDP 1983 és 1992 közötti évi átlagos növekedése a gazdag országok jó részében nem számottevő, míg Kína és Dél-Korea 9 százalékon felüli évi növekedést ért el. Hongkong egy főre jutó jövedelmével (18 520 dollár) megelőzi például Nagy-Britanniát (16 340 dollár), és a növekedési ütem tekintetében is az előkelő 3. helyen áll (6,3%). Az infláció elmúlt tíz éves alakulását vizsgálva a legkedvezőtlenebb helyzetű ország Brazília (évi átlagos 472 százalékkal), míg Japán (1,8%) és Németország (2,2%) a legkiegyensúlyozottabb ebből a szempontból. Magyarországot (15,2%) Izrael, Mexikó és Oroszország „előzi” csupán meg. A munkanélküliség 1992. évi adatai alapján Spanyolország helyzete a legrosszabb (18,4%), az Oroszország által közölt — egyébként legalacsonyabb — 0,8 százalékos adat viszont független szakértők becslése szerint valójában 7—10 százaléknak felel meg. Magyarország 12,2 százalékos adatát (a spanyolon kívül) csupán a Bahama-szigeteké múlja felül (14,8%). Az adók GDP-hez

viszonyított aránya Brazíliában nem kevesebb mint 75 százalék, nagyrészt a hiperinfláció hatásaként. Svédország adata (50%) az egyesült államokbelinek (27%) csaknem kétszerese, a Bahama-szigeteké (5%) és Hongkongé (11%) a legalacsonyabb. (Magyarorszáé 50 százalék.) A telefonellátottságban (1990-es adatok) Svédország vezet: 68 vonal jut száz főre, a második Svájc és Kanada (58—58), majd Ausztrália (47) és az Egyesült Államok (45) következik. Az ipari országok közül Spanyolország helyezése a legkedvezőtlenebb (32), Magyarország (10) csupán Mexikót (6), Brazíliát (6), Kínát (1) és Indiát (1) előzi meg. Az Egyesült Államokban van a legtöbb gépkocsi (1990-es adatok): 589 jut ezer főre, több mint kétszer annyi, mint Japánban (285). A fejlett országok nagy részénél ez az adat 400 és 450 közötti, Spanyolországban 308, Izraelben 145, Magyarországon 169, Kínában és Indiában csupán 2. A gazdasági mutatók közül az utolsó az ipari eredetű széndioxid-kibocsátás (tonna/fő). Itt az Egyesült Államok vezet, csaknem 20 tonnás értékkel, majd Kanada (17,3), Ausztrália (15,5) és Oroszország (13,3) következik. A gazdag országok közül Svájc (5,9) és Spanyolország (5,2) adata a legkedvezőbb; Magyarorszáé 6,1.

A tanulmány következő része a *társadalmi helyzetre* vonatkozó adatokat tartalmazza. A középiskolába beiratkozottak aránya (a 12—17 évesek számához viszonyítva, 1990-ben) Kanadában és Franciaországban a legmagasabb (99—99%), majd Németország (97%) és Japán (96%) következik. A fejlett ipari országok közül Ausztrália (83%), Nagy-Britannia (84%) és Olaszország (79%) adatai a legkedvezőtlenebbek, mindhárom alatta marad Dél-Korea (87%) és Hongkong (90%) arányszámainak. (Magyarország 79 százalékos arányától csak Mexikó, Brazília, Kína és India marad el). A születéskor várható átlagos élettartam (1991-ben) Japánban volt a legmagasabb (79 év), majd Svájc, Svédország és Hongkong következik, egyaránt 78 évvel. Kanada, Franciaország, Olaszország, Spanyolország és Ausztrália adata 77 év, az Egyesült Államoké, Németorszáé és Izraelé 76. A magyarországi 70 év azonos Dél-Korea és Mexikó adatával, míg Oroszország, Kína (69—69), Brazília (66) után India (60) zárja a sort. A százezer főre jutó orvosok száma 1990-ben Olaszországban és Oroszországban volt a legmagasabb, egyaránt 476, az Egyesült Államokban 238, Nagy-Britanniában és Japánban 164, Svájcban 159, Magyarországon 294, Kínában 99 és Indiában 41. A népsűrűség ezer hektárra jutó népességszáma Hongkongban a legnagyobb, 58 121, míg Ausztráliában (23) és Kanadában (29) a legkisebb 1991-ben. A legnagyobb

népességszámú város (1991-ben) Mexikóváros 19,5 millió fővel, a második New York (18,1 millió), míg az utolsó az új-zélandi Auckland (0,9 millió). 1990-ben a gazdag országok közül az Egyesült Államok vezet a százezer férfira jutó gyilkossággal mért bűnözés és az erőszak területén, (13,3), azonban Mexikó (30,7), Brazília (29,4), Oroszország (16,3) és a Bahama-szigetek (15,3) utcáin még veszélyesebb a helyzet. Alacsony adatok jellemzik Japánt (0,7), Németországot és Nagy-Britanniát (1—1), Spanyolországot (1,2), Dél-Koreát és Franciaországot (egyenként 1,3), Svájcot (1,4) és Kínát (1). Magyarország adata 3,7, közel ugyanakkora, mint Olaszorszáé (3,6). Az Egyesült Államokban a legmagasabb a válásoknak a házasságkötésekhez viszonyított 1990. évi aránya (48%), majd Svédország (44%), Kanada (43%) Oroszország (42%) és Nagy-Britannia (41%) következik. A fejlett országok közül Olaszországban és Spanyolországban a legalacsonyabb ez az arányszám (8—8%). Magyarországon 31 százalék, Brazíliában 3, Kínában és Indiában mindössze 1—1 százalék.

A *kulturális jelzőszámok* alapján az Egyesült Államok lakossága rendelkezik a legtöbb televíziókészülékkel (1990. évi adatok), 815 darab jut ezer főre, a másik véglet Kína, ahol csupán 31. A hét leggazdagabb ipari ország közül a franciaországi érték a legalacsonyabb (406). Az ezer főre jutó napilapok számában (1988 és 1990 között) viszont Japán vezet (587). Olaszország adata 107, Indiáé mindössze 28. (Magyarország: 261.) A külföldi látogatók helybeliekhez viszonyított aránya 1991-ben a Bahama-szigeteken a legnagyobb: 1200 százalék, ezt követi 540 százalékkal Svájc. Magyarország 323 százalékkal a 3. helyen áll. Az egy főre jutó alkoholfogyasztásban 1991-ben Franciaország vezetett (12,4 liter), adata majdnem kétszerese az angol, a japán vagy a svéd értéknek, Magyarország a 4. helyet foglalja el (10,7 liter).

A *politikai helyzetet* jellemző mutatószámok közül az állami szektorban foglalkoztatottak aránya megközelítőleg jellemzi azt a mértéket, amennyire a kormányzat beavatkozik a mindennapi életbe. Ez 1991-ben Oroszországban 98 Svédországban 31,7 és Izraelben 29,7, Magyarországon 20, az Egyesült Államokban 14,4, Japánban 6, Németországban 15,1, Svájcban 11,0, Olaszországban 15,5, Spanyolországban 14,1, Kínában 20, Indiában 8,0 százalék. A katonai kiadások GDP-hez viszonyított mértéke 1991-ben Oroszországban volt a legnagyobb 11 százalék, Izraelben 8,4, Japánban csupán 1,0 százalék. Magyarországon 2,1, Németországban 2,8, Kanadában 2,0, Franciaországban 3,6, Svédországban 2,4, Olaszországban 2,1, Nagy-Britanniában 3,9,

Spanyolországban 1,8, Kínában 5,0, Indiában 3,3 százalék volt. A parlamenti tagok között a nők aránya Svédországban 38, Kínában 21 és Németországban 20 százalék, míg Japánban és Dél-Koreában mindössze 2 százalék (1991-es adatok). Ez az érték Spanyolországban 15, Svájcban 14, Olaszországban és Kanadában 13, az Egyesült Államokban 6, Magyarországon 7 százalék. Új-Zélandon van a legrégebben, 1893 óta szavazati joguk a nőknek, Ausztráliában 1902, Oroszországban 1917, Németországban és Svédországban 1919 óta, míg Svájcban csupán 1971 óta. A politikai és a polgári, személyi szabadság mértékét az ún. Freedom House Index alapján becsülték 1992-re vonatkozóan (a legnagyobb szabadságot az 1-es érték jelenti). E szerint az Egyesült Államok, Svájc, Kanada, Svédország, Ausztrália, Új Zéland, Spanyolország kapott mindkét vonatkozásban 1-es értékelést. Japán, Németország, Franciaország, Olaszország és Nagy-Britannia a polgári szabadság tekintetében csupán 2-est. Dél-Korea értékelése 2 és 3, Magyarorszáé 2 és 2, Oroszorszáé 3 és 4, Kínáé 7 és 7.

A fenti négy adatscsoport értékeit egyfajta súlyozással összesítve felállították a 22 ország rangsorát, és összevetették a tíz évvel korábbi eredményekkel. Az 1983. évi vizsgálat alapján Franciaország vezetett, a második helyen Németország állt. 1993-ban Svájc került az első helyre, Németország most is a második. A harmadik helyre tavaly Spanyolország került, ami igen nagy ugrás az 1983. évi 11. helyéről. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia — csakúgy, mint tíz évvel korábban — a 8., illetve a 9. helyen áll. Franciaország 1983. évi első helyéről a 11-re esett vissza, valószínűleg a nagyarányú munkanélküliség és az adóterhek miatt. A fejlődő országok mindegyike — még a napfényes Bahamák is — hátul kullog. Hongkong a kivétel, tizedik helyével, bár egy főre jutó 18 520 dolláros értékével ez az ország talán nem is tekinthető már fejlődőnek. India is kedvező rangsorolást kapott az alacsony szennyezettség, az alacsony válási arány, a viszonylag gyors növekedés következtében.

Az első helyre került Svájc esete igen érdekes: a négy adatscsoport egyikében sem ért el első helyezést. A titka valószínűleg abban rejlik, hogy — a maga jól szervezett módján — meglehetősen jó teljesítményt ért el a legtöbb vonatkozásban. (Annál meglepőbb, hogy egy ilyen kellemes életfeltételeket biztosító országban a legmagasabb — a mintában szereplő gazdag országok közül — az öngyilkosságok arányszáma.) Más országok kiemelkedők egy kategóriában, a többiben viszont kedvezőtlen helyzetűek. Az Egyesült Államok például vezet a kulturális mutatószámok szerinti listát, viszont csupán a

15. helyen áll a társadalmi jelzőszámok tekintetében. Spanyolország társadalmi jelzőszámai alapján áll az élen, a kulturális mutatók alapján viszont csak a 18. Japán vezet a gazdasági mutatószámok szerinti rangsort, a politikai jelzőszámai alapján azonban csak a 17. Új-Zéland az első a politikai helyzetet értékelő mutatószámok szerint, de csak a 21. a gazdaságiak alapján.

(Ism.: *Szvitecz Zsuzsa*)

KEMPENERS, M.—LELIEVRE, E.:

A NŐK MUNKÁJA AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉGBEN

(Women's work in the EC: Five career profiles.) — *European Journal of Population*. 1993. 9. sz. 77—92. p.

Az Európai Közösség (EK) 12 országában 1990 októberében, az Európai Közösségek Bizottságának megbízásából — 1973 óta rendszeresen végzett — az „Eurobarométer” közvélemény-kutató felvételek keretében a családi élet és a foglalkoztatás kérdéseit vizsgáló adatfelvételt hajtottak végre.

Ezeket a vizsgálatokat országonként a 15 éves és idősebb népesség ezer fős mintáján végzik, kivéve Luxemburgot (500 fő) és az Egyesült Királyságot (Nagy-Britannia 1000 + Észak-Írország 300 fő). A mintát többlépcsős, a népsűrűséggel arányos valószínűségi véletlen eljárással választják ki, hogy minden tagállamban reprezentálja a területet, a közigazgatási egységeket, a nagyvárosi, városi és vidéki népességet. Az adatfelvétel a mintavételi eljárás során kiválasztott háztartások 1-1, ugyancsak véletlenszerűen kiválasztott 15 éves vagy idősebb tagjának személyes kikérdezése útján történik. Tekintettel arra, hogy a mintába nem csak nők kerülnek, a jelen tanulmány tárgyául szolgáló vizsgálat esetében a mintát némileg bővíteni kellett, és így 8449, 22 és 60 év közötti nőt is megkérdeztek. A vizsgálat elvégzését segítették az Európai Közösség Bizottsága által a férfi és a női magatartásról 1975 óta folytatott kutatási program tapasztalatai. Az azonos kérdésekkel egyidejűleg végzett felmérés visszatekintő adatokat is gyűjtött, ami lehetővé tette kohorszanalízis elvégzését. A minta jellege és nagysága, valamint a kérdések száma több tekintetben korlátokat szabott a vizsgálatnak, mégis ki kell emelni, hogy az „Eurobarométer” egyedüli eszköze az európai polgárok egyidejű, egységes kérdőív segítségével történő kikérdezésének. Az alkalmazott kérdőívet a tanulmány két szerzője dolgozta ki, és három fejezetet tartalmaz. Az első rész az egyénre vonatkozó demográfiai jellemzőket, valamint a csa-

Spanyolországban 1,8, Kínában 5,0, Indiában 3,3 százalék volt. A parlamenti tagok között a nők aránya Svédországban 38, Kínában 21 és Németországban 20 százalék, míg Japánban és Dél-Koreában mindössze 2 százalék (1991-es adatok). Ez az érték Spanyolországban 15, Svájcban 14, Olaszországban és Kanadában 13, az Egyesült Államokban 6, Magyarországon 7 százalék. Új-Zélandon van a legrégebben, 1893 óta szavazati joguk a nőknek, Ausztráliában 1902, Oroszországban 1917, Németországban és Svédországban 1919 óta, míg Svájcban csupán 1971 óta. A politikai és a polgári, személyi szabadság mértékét az ún. Freedom House Index alapján becsülték 1992-re vonatkozóan (a legnagyobb szabadságot az 1-es érték jelenti). E szerint az Egyesült Államok, Svájc, Kanada, Svédország, Ausztrália, Új Zéland, Spanyolország kapott mindkét vonatkozásban 1-es értékelést. Japán, Németország, Franciaország, Olaszország és Nagy-Britannia a polgári szabadság tekintetében csupán 2-est. Dél-Korea értékelése 2 és 3, Magyarorszáé 2 és 2, Oroszorszáé 3 és 4, Kínáé 7 és 7.

A fenti négy adatscsoport értékeit egyfajta súlyozással összesítve felállították a 22 ország rangsorát, és összevetették a tíz évvel korábbi eredményekkel. Az 1983. évi vizsgálat alapján Franciaország vezetett, a második helyen Németország állt. 1993-ban Svájc került az első helyre, Németország most is a második. A harmadik helyre tavaly Spanyolország került, ami igen nagy ugrás az 1983. évi 11. helyéről. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia — csakúgy, mint tíz évvel korábban — a 8., illetve a 9. helyen áll. Franciaország 1983. évi első helyéről a 11-re esett vissza, valószínűleg a nagyarányú munkanélküliség és az adóterhek miatt. A fejlődő országok mindegyike — még a napfényes Bahamák is — hátul kullog. Hongkong a kivétel, tizedik helyével, bár egy főre jutó 18 520 dolláros értékével ez az ország talán nem is tekinthető már fejlődőnek. India is kedvező rangsorolást kapott az alacsony szennyezettség, az alacsony válási arány, a viszonylag gyors növekedés következtében.

Az első helyre került Svájc esete igen érdekes: a négy adatscsoport egyikében sem ért el első helyezést. A titka valószínűleg abban rejlik, hogy — a maga jól szervezett módján — meglehetősen jó teljesítményt ért el a legtöbb vonatkozásban. (Annál meglepőbb, hogy egy ilyen kellemes életfeltételeket biztosító országban a legmagasabb — a mintában szereplő gazdag országok közül — az öngyilkosságok arányszáma.) Más országok kiemelkedők egy kategóriában, a többiben viszont kedvezőtlen helyzetűek. Az Egyesült Államok például vezet a kulturális mutatószámok szerinti listát, viszont csupán a

15. helyen áll a társadalmi jelzőszámok tekintetében. Spanyolország társadalmi jelzőszámai alapján áll az élen, a kulturális mutatók alapján viszont csak a 18. Japán vezet a gazdasági mutatószámok szerinti rangsort, a politikai jelzőszámai alapján azonban csak a 17. Új-Zéland az első a politikai helyzetet értékelő mutatószámok szerint, de csak a 21. a gazdaságiak alapján.

(Ism.: *Szvitecz Zsuzsa*)

KEMPENERS, M.—LELIEVRE, E.:

A NŐK MUNKÁJA AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉGBEN

(Women's work in the EC: Five career profiles.) — *European Journal of Population*. 1993. 9. sz. 77—92. p.

Az Európai Közösség (EK) 12 országában 1990 októberében, az Európai Közösségek Bizottságának megbízásából — 1973 óta rendszeresen végzett — az „Eurobarométer” közvélemény-kutató felvételek keretében a családi élet és a foglalkoztatás kérdéseit vizsgáló adatfelvételt hajtottak végre.

Ezeket a vizsgálatokat országonként a 15 éves és idősebb népesség ezer fős mintáján végzik, kivéve Luxemburgot (500 fő) és az Egyesült Királyságot (Nagy-Britannia 1000 + Észak-Írország 300 fő). A mintát többlépcsős, a népsűrűséggel arányos valószínűségi véletlen eljárással választják ki, hogy minden tagállamban reprezentálja a területet, a közigazgatási egységeket, a nagyvárosi, városi és vidéki népességet. Az adatfelvétel a mintavételi eljárás során kiválasztott háztartások 1-1, ugyancsak véletlenszerűen kiválasztott 15 éves vagy idősebb tagjának személyes kikérdezése útján történik. Tekintettel arra, hogy a mintába nem csak nők kerülnek, a jelen tanulmány tárgyául szolgáló vizsgálat esetében a mintát némileg bővíteni kellett, és így 8449, 22 és 60 év közötti nőt is megkérdeztek. A vizsgálat elvégzését segítették az Európai Közösség Bizottsága által a férfi és a női magatartásról 1975 óta folytatott kutatási program tapasztalatai. Az azonos kérdésekkel egyidejűleg végzett felmérés visszatekintő adatokat is gyűjtött, ami lehetővé tette kohorszanalízis elvégzését. A minta jellege és nagysága, valamint a kérdések száma több tekintetben korlátokat szabott a vizsgálatnak, mégis ki kell emelni, hogy az „Eurobarométer” egyedüli eszköze az európai polgárok egyidejű, egységes kérdőív segítségével történő kikérdezésének. Az alkalmazott kérdőívet a tanulmány két szerzője dolgozta ki, és három fejezetet tartalmaz. Az első rész az egyénre vonatkozó demográfiai jellemzőket, valamint a csa-

lád- és foglalkozástörténet rekonstruálásához szükséges visszatekintő kérdéseket tartalmaz, a második rész részletesen vizsgálja a leghosszabb munkamegszakítást, az utolsó részben pedig az első gyermek iskolás kora előtti évekre vonatkozó kérdések szerepelnek.

A megkérdezett nők csaknem 83 százaléka dolgozott életében legalább egyszer minimum egy évig. Egyes országokban ez az arány, a férfiakéhoz hasonlóan meghaladja a 90 százalékot (Németországban, ezen belül a volt Német Demokratikus Köztársaságban 99 százalék). A déli országok esetében viszont meglehetősen alacsony (Görögország 62, Spanyolország és Portugália 63, Olaszország 67 százalék). A munkavégzés folyamatosságáról a megkérdezettek 60 százaléka nyilatkozott úgy, hogy egy évnél hosszabb megszakítás nélkül dolgozott, de ezen a téren is jelentős eltérések vannak az egyes országok között. Ugyancsak jelentős eltérések vannak az országok között a munkavégzés megszakításainak száma és időtartama tekintetében is. E longitudinális mutatók lényegesen több információt tartalmaznak a női munkavállalás megértéséhez, mint a keresztmetszeti adatok. Az első fizetett munkába állás kora 18–20 év, az első megszakítás viszont érdekes módon mindenhol a 25 éves korra esik.

A nőknek közel fele az első szülést követő és az első gyermek iskolakezdését megelőző időszakban is, országonként eltérő mértékben, tovább dolgozott. A munkájukat tovább végzők körében mindenütt nőtt a részmunkaidősök aránya, sőt a Német Szövetségi Köztársaságban, Nagy-Britanniában és Hollandiában túlsúlyba került. Mindez nemcsak a különböző országok műszaki-gazdasági fejlettségének eltérő szintjét tükrözi, hanem statisztikailag feltárja a foglalkoztatás és a családépítés összefüggéseit is. Ezek egyaránt függvényei a munkaerőpiac szerkezetének, a gyermekgondozás lehetőségeinek, a nemek szerepével és a kisgyermek helyzetével kapcsolatos ideológiai környezetnek és oktatásnak.

A korábban dolgozó nőknek csaknem negyede, bevallásuk szerint, a családalapítás miatt teljesen lemondott a további munkavégzésről. Arányuk az európai átlagot messze meghaladja Írországon (46%), Hollandiában (42%) és a Német Szövetségi Köztársaságban (38%). További egyharmaduk ugyanezen ok miatt legalább egy évre megszakította a munkavégzést. Az átlagtól felfelé Nagy-Britannia és a volt Német Demokratikus Köztársaság tért el jelentősen (53, illetve 57 százalék), míg a déli országokban és Írországon az ilyen megszakítás nem jellemző. A brit és a német nők negyede vélte úgy, hogy a családalapítás csökkentette előmeneteli

lehetőségeit, míg Dél-Európában a korábban dolgozó nők nem tekintették a munkavégzés szempontjából hátrányosnak a családi életet.

A munkavégzés leghosszabb ideig tartó megszakításának okait vizsgálva megállapítható, hogy a volt Német Demokratikus Köztársaságban és Nagy-Britanniában a nők többnyire családi okokat említettek (76 és 74%), míg Dániában, Olaszországban és Spanyolországban a munkahelyi okokat (például a munkakörülményeket) jelölték meg.

A vizsgálat eredményeképpen a család és foglalkoztatás szempontjainak kombinálásával a szerzők a női pályák következő típusait alakították ki:

Franciaországot és Belgiumot a női foglalkoztatás átlagos szintje jellemzi, az első szülés utáni jelentős megszakítások és a részmunkaidőre való tömeges áttérés nélkül;

Dániában tömeges a női munkavégzés, a foglalkoztatási pályát néhol megszakítás tarkítja, de a szakadás nem jellemző;

a volt Német Demokratikus Köztársaságban ugyancsak nagyarányú nők munkavégzése de hosszabb a családalapítással összefüggő megszakítások; a foglalkoztatott nők aránya végső soron a gyermekek számától függetlenül is magas marad;

Görögországban, Spanyolországban, Portugáliában, Olaszországban a munkavégző nők aránya alacsonyabb, pályájuk viszont folyamatos, és alig fordul elő a részidős foglalkoztatás;

Nagy-Britanniában és a Német Szövetségi Köztársaságban nagyarányú a női foglalkoztatás, de a pályák gyakran szaggatottak, sokan áttérnek a részfoglalkozásra, mások pedig teljesen kivonulnak a munkaerőpiacról.

Írországon, Hollandiában és Luxemburgban a női foglalkoztatás átlagos mértékű, a megszakítások viszont véglegesek.

A folyamatosság, illetve a megszakítás további vizsgálatát teszi lehetővé a nőknek az első gyermekük iskoláskora előtti aktivitásáról szóló kérdésekre adott válaszainak egybevetése a munkaviszonyuk folyamatosságáról adott nyilatkozatukkal. E tekintetben négy pályatípus különböztethető meg közösségi összesítésben:

— folyamatos foglalkoztatás, amelyet nem befolyásol az első gyermek születése (28%);

— megszakításos munkaviszony, amelyben azonban nem az első gyermek indokolja a megszakítást (21%);

— megszakításos munkaviszony a munka végleges befejezésével az első gyermek születésekor (28%);

— folyamatos (vagy annak tekintett) munkavégzés, amelyben a nők nem dolgoztak az első gyermek iskoláskora kezdetéig (23%).

A különböző tényezők és követelmények elemzése nem támasztja alá a „hagyományos” és a „modern” társadalomra vonatkozó előzetes feltételezéseket. Megállapítható, hogy a nők anyai szerepének és munkavégzésének összeegyeztetéséhez a közben levő helyzetben levő országok (Dánia, Belgium és

Franciaország) nyújtják a legkedvezőbb lehetőségeket többféle megoldást kínálva (hosszú fizetett szüneti szabadság vagy széles körű, támogatott, sőt ingyenes gyermekgondozási szolgáltatások formájában) mind a jövő Európája szempontjából fontos

kulturális területeken, mind pedig a termékenységgel, a családalapítással, a családi élettel és a nők gazdasági tevékenységével kapcsolatos politikában.

(Ism.: Rózsa Gábor)

DEMOGRÁFIA

WENNEMO, I.:

CSECSEMŐHALANDÓSÁG, TÁRSADALOMPOLITIKA, JÖVEDELEMEGYENLŐTLENSÉG

(Infant mortality, public policy and inequality — A comparison of 18 industrialised countries 1950—85.) — *Sociology of Health & Illness*. 1993. 4. sz. 429—446. p.

Már régen felismerték, hogy a gyermekek, de különösen a csecsemők életét nagymértékben befolyásolják az életfeltételek, a sanyarú életkörülmények növelik a csecsemőhalandóságot. A második világháborút követő időszakban a nyugati országokban nőtt az egy főre jutó bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP), amit az ezer élveszületésre jutó csecsemőhalálozás csökkenése kísért. Egy-egy országban nemcsak a gazdasági jólét átlagos szintje, hanem a jövedelemelosztás egyenlőtlenségének mértéke is nagy hatással van a csecsemőhalandóságra. Jelen tanulmányban a szerző elemzi 18 fejlett ország (az Egyesült Államok, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Dánia, az Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Hollandia, Írország, Japán, Kanada, Németország, Norvégia, Olaszország, Svájc, Svédország, Új-Zéland) háború utáni csecsemőhalandóságát, és választ ad arra, hogy a társadalompolitikai intézkedések és a jövedelemelosztás egyenlőtlenségei hogyan befolyásolják azt. A kérdés az, hogy — az országok gazdasági fejlettségétől függetlenül — a jövedelemelosztás és a szociálpolitikai intézkedések milyen hatással vannak az egyes államok csecsemőhalandóságára. Több nemzetközi összehasonlításból megállapítható, hogy ezeknek az országoknak a csecsemőhalandósága viszonylag alacsony, de az egymás közötti különbségek még ma is jelentékenyek. 1985-ben az Ausztriában világra jött újszülötteknek például kétszer nagyobb kockázattal kellett szembenézni első születésnapjukig, mint a legalacsonyabb csecsemőhalandóságú Japánban élő társaiknak.

A tanulmányban használt mutatószámok a Svéd Társadalomkutató Intézetből (Swedish Institute for Social Research) és a luxemburgi jövedelmi vizsgálatból (Luxembourg Income Study) származnak. Az előbbiből a 18 ország szociálpolitikai intézkedé-

sei, az utóbbiból jövedelemegyenlőtlenségei számszerűsíthetők.

Több vizsgálat jutott arra a következtetésre, hogy a jövedelemegyenlőtlenség fontos tényező a csecsemőhalandóság és születéskor várható átlagos élettartam különbségeinek kialakulásában. Ebből adódik az a felismerés, hogy a jövedelemegyenlőtlenségek mérséklésével a csecsemőhalandóság is csökkenthető. Számos tanulmány azt is kimutatta, hogy erős a kapcsolat az egyes országok munkanélküliségi rátája és a csecsemők, valamint a felnőttek halandósága között. A munkanélküliség és a halandóság közötti összefüggés a munkanélküliség gazdasági következményeire, a munkanélküliek sajátos helyzetére, társadalmi kapcsolataik elvesztésére és önbecsülésük hiányára utal. A társadalombiztosítás, különösen a családi pótlék növeli a családok anyagi biztonságát, szerepe főleg az alacsony jövedelműeknél fontos. A magasabb összegű munkanélküli-járadék is gyengíti a munkanélküliség és a csecsemőhalandóság közötti szoros kapcsolatot.

Az orvosi ismeretek fejlődése együtt jár a csecsemőhalandóság javulásával. Manapság ezek a ismeretek igen gyorsan terjednek egyik országból a másikba, így a fejlett országok között nem várható, hogy nagy különbségek alakuljanak ki a csecsemőhalandóságban. A legújabb orvosi módszerek, újítások, gyógyszerek is hamar ismertté válnak minden országban, így a fő kérdés az, hogy milyen az egyének helyzete az ország gazdasági szerkezetén belül, azaz igénybe tudják-e venni ezeket a szolgáltatásokat. Az egészségügyi ellátás eltérő mértékű igénybevételét a gazdasági egyenlőtlenség és a relatív szegénység nagymértékben meghatározza.

A bemutatott hipotézis két lépésben ellenőrizhető. Az elsőben a szociálpolitikai rendszer jelentősége vizsgálható. Korábbi elemzések a szociálpolitika szerepét a csecsemőhalandóságban a szociális kiadások nagyságával mérték, ami két mutatószámmal reprezentálható: a családi pótlék szintjével és a munkanélküliségi biztosítás minőségével. Az utóbinak ugyan nincs közvetlen hatása a gyermekek életszínvonalára, eltérően a családi pótléktól. A munkanélküliségi biztosításnak azon népességcsoportoknál van jelentősége, amelyeknél az elszegé-

Franciaország) nyújtják a legkedvezőbb lehetőségeket többféle megoldást kínálva (hosszú fizetett szüneti szabadság vagy széles körű, támogatott, sőt ingyenes gyermekgondozási szolgáltatások formájában) mind a jövő Európája szempontjából fontos

kulturális területeken, mind pedig a termékenységgel, a családalapítással, a családi élettel és a nők gazdasági tevékenységével kapcsolatos politikában.

(Ism.: Rózsa Gábor)

DEMOGRÁFIA

WENNEMO, I.:

CSECSEMŐHALANDÓSÁG, TÁRSADALOMPOLITIKA, JÖVEDELEMEGYENLŐTLENSÉG

(Infant mortality, public policy and inequality — A comparison of 18 industrialised countries 1950—85.) — *Sociology of Health & Illness*. 1993. 4. sz. 429—446. p.

Már régen felismerték, hogy a gyermekek, de különösen a csecsemők életét nagymértékben befolyásolják az életfeltételek, a sanyarú életkörülmények növelik a csecsemőhalandóságot. A második világháborút követő időszakban a nyugati országokban nőtt az egy főre jutó bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP), amit az ezer élveszületésre jutó csecsemőhalálozás csökkenése kísért. Egy-egy országban nemcsak a gazdasági jólét átlagos szintje, hanem a jövedelemelosztás egyenlőtlenségének mértéke is nagy hatással van a csecsemőhalandóságra. Jelen tanulmányban a szerző elemzi 18 fejlett ország (az Egyesült Államok, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Dánia, az Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Hollandia, Írország, Japán, Kanada, Németország, Norvégia, Olaszország, Svájc, Svédország, Új-Zéland) háború utáni csecsemőhalandóságát, és választ ad arra, hogy a társadalompolitikai intézkedések és a jövedelemelosztás egyenlőtlenségei hogyan befolyásolják azt. A kérdés az, hogy — az országok gazdasági fejlettségétől függetlenül — a jövedelemelosztás és a szociálpolitikai intézkedések milyen hatással vannak az egyes államok csecsemőhalandóságára. Több nemzetközi összehasonlításból megállapítható, hogy ezeknek az országoknak a csecsemőhalandósága viszonylag alacsony, de az egymás közötti különbségek még ma is jelentékenyek. 1985-ben az Ausztriában világra jött újszülötteknek például kétszer nagyobb kockázattal kellett szembenézni első születésnapjukig, mint a legalacsonyabb csecsemőhalandóságú Japánban élő társaiknak.

A tanulmányban használt mutatószámok a Svéd Társadalomkutató Intézetből (Swedish Institute for Social Research) és a luxemburgi jövedelmi vizsgálatból (Luxembourg Income Study) származnak. Az előbbiből a 18 ország szociálpolitikai intézkedé-

sei, az utóbbiból jövedelemegyenlőtlenségei számszerűsíthetők.

Több vizsgálat jutott arra a következtetésre, hogy a jövedelemegyenlőtlenség fontos tényező a csecsemőhalandóság és születéskor várható átlagos élettartam különbségeinek kialakulásában. Ebből adódik az a felismerés, hogy a jövedelemegyenlőtlenségek mérséklésével a csecsemőhalandóság is csökkenthető. Számos tanulmány azt is kimutatta, hogy erős a kapcsolat az egyes országok munkanélküliségi rátája és a csecsemők, valamint a felnőttek halandósága között. A munkanélküliség és a halandóság közötti összefüggés a munkanélküliség gazdasági következményeire, a munkanélküliek sajátos helyzetére, társadalmi kapcsolataik elvesztésére és önbecsülésük hiányára utal. A társadalombiztosítás, különösen a családi pótlék növeli a családok anyagi biztonságát, szerepe főleg az alacsony jövedelműeknél fontos. A magasabb összegű munkanélküli-járadék is gyengíti a munkanélküliség és a csecsemőhalandóság közötti szoros kapcsolatot.

Az orvosi ismeretek fejlődése együtt jár a csecsemőhalandóság javulásával. Manapság ezek a ismeretek igen gyorsan terjednek egyik országból a másikba, így a fejlett országok között nem várható, hogy nagy különbségek alakuljanak ki a csecsemőhalandóságban. A legújabb orvosi módszerek, újítások, gyógyszerek is hamar ismertté válnak minden országban, így a fő kérdés az, hogy milyen az egyének helyzete az ország gazdasági szerkezetén belül, azaz igénybe tudják-e venni ezeket a szolgáltatásokat. Az egészségügyi ellátás eltérő mértékű igénybevételét a gazdasági egyenlőtlenség és a relatív szegénység nagymértékben meghatározza.

A bemutatott hipotézis két lépésben ellenőrizhető. Az elsőben a szociálpolitikai rendszer jelentősége vizsgálható. Korábbi elemzések a szociálpolitika szerepét a csecsemőhalandóságban a szociális kiadások nagyságával mérték, ami két mutatószámmal reprezentálható: a családi pótlék szintjével és a munkanélküliségi biztosítás minőségével. Az utóbinak ugyan nincs közvetlen hatása a gyermekek életszínvonalára, eltérően a családi pótléktól. A munkanélküliségi biztosításnak azon népességcsoportoknál van jelentősége, amelyeknél az elszegé-

nyedés kockázata nagy. A társadalombiztosítás alacsony foka a munkanélkülieknél valószínűleg erősíti a munkanélküliség negatív hatását, aminek következménye lehet a magasabb csecsemőhalandóság.

A vizsgált 35 évben a munkanélküliség magas és a kompenzáció alacsony foka a munkanélkülieknél jelentős jövedelemkiesést okozott, ami növekvő csecsemőhalandósággal párosult, szemben azokkal az országokkal, ahol az alacsony munkanélküliségi rátát viszonylag magas támogatás kísérte.

A vizsgálat második lépcsőjében a tanulmány a jövedelemegyenlőtlenséget két módon méri. Az egyik a jól ismert Gini-koefficiens, ami a népesség jövedelemeloszlásának egyenlőtlenségét mutatja, a másik a relatív szegénység mértéke, amit a szerző azon népesség arányával ad meg, ahol a rendelkezésre álló jövedelem az adott ország jövedelmi mediánjának 50 százaléka alatt van.

A tanulmányban szemléletes ábra mutatja, hogy a 18 ország második világháború utáni csecsemőhalandósága az 1950. évi 40 ezrelékes átlagos szintről a nagymértékű javulás következtében 1985-re 9 ezrelékre csökkent (ugyanebben az évben Magyarországon 20 ezrelék volt).

Érdekes megállapítása, hogy 1950-ben a legmagasabb csecsemőhalandóságú országban háromszor akkora volt a ráta, mint a legalacsonyabban, ugyanez a különbség 1985-re kétszeresre csökkent. A csecsemőhalandóságban elért eredmények arra utalnak, hogy a legtöbb fejlett országban már reménytelen további jelentős javulást várni.

A szerző a továbbiakban regresszóanalízist mutat be. Mind a 18 országra 8-8 megfigyelést tett (1950 és 1985 között minden ötödik évet vette figyelembe), így a megfigyelések teljes száma 144 lett. A változók egyebek között az egy főre jutó GDP, a standardizált munkanélküliségi ráta, a munkanélküli-biztosítás, a munkanélküli-járadék és a családi pótlék nagysága volt, a függő változót a csecsemőhalandósági ráta jelentette.

A legkisebb négyzetek módszerére épülő modellben a szórásnégyzet ($R^2 = 0,75$) elég nagy. Ebből az egyik következtetés az, hogy a szociálpolitikai intézkedéseknek fontos szerep jut a csecsemőhalandóság mérséklésében. Mind a családi pótlék, mind a munkanélküli-járadék növelése emeli a csecsemők életben maradási esélyeit. A magas munkanélküliség és az alacsony szintű társadalombiztosítás együttesen szegényes életfeltételeket eredményez a népesség érintett rétegében, ami a csecsemőhalandóság növekedéséhez vezet.

A modellből megállapítható, hogy Japánban, Hollandiában és Svédországban a csecsemőhalan-

dóság 5 ezrelékkal alacsonyabb, mint amennyi az egy főre jutó GDP alapján várható lenne. Ausztriában és Olaszországban viszont ehhez képest magas a csecsemők halandósága, ami igaz még Belgiumra és az Egyesült Államokra is. A magyarázatot az alacsony csecsemőhalandóságú országokban jelentéktelen mértékű munkanélküliség, a családok és a munkanélküliek átlagosnál magasabb támogatottsága adja. Bár az iparilag fejlett világban a szegénység csak ritkán közvetlen oka a csecsemőhalalásoknak, az életfeltételekben meglévő jelentős különbségek mégis hatással vannak a különböző társadalmi csoportok csecsemőhalandóságára. Egy új brit vizsgálat például erős kapcsolatot talált az apák társadalmi osztálya, státusa és a csecsemőhalandóság között. A segéd munkások gyermekeinél az 1920 és 1985 közötti periódusban kétszer nagyobb csecsemőhalandóságot regisztráltak, mint a menedzserek gyermekeinél. A brithez hasonló folyamatok játszódtak le Norvégiában és Svédországban is, igaz jóval kisebb halandósági szinten.

A továbbiakban a szerző a jövedelemegyenlőtlenségek és a relatív szegénység csecsemőhalandóságra gyakorolt hatását elemzi. Adathiány miatt a jövedelemegyenlőtlenség hatását csak 11, a relatív szegénységét pedig mindössze 9 országra vizsgálta. Az eredmény kissé meglepő volt, mert a közepes (a Gini-koefficiens = 0,25—0,30) jövedelemegyenlőtlenségű viszonyokkal jellemezhető Németországban és az Egyesült Királyságban a csecsemőhalandóság a vártnál magasabb, míg az Egyesült Államokban — a szélsőséges jövedelmi viszonyokkal is összefüggésben — az előbbi két országéval azonos. A szerző ezt a Németországban kiterjedt számban dolgozó vendégmunkásokkal, az Egyesült Királyságban a gyarmatbirodalomból bevándorolt milli-ókkal, illetve körülményeik sajátos helyzetével magyarázza. Szerinte az észak-európai országok alacsony csecsemőhalandóságában szerepe van a legkiegyenlítettebb jövedelmi viszonyoknak.

A relatív szegénység és a csecsemőhalandóság között is igen erős kapcsolat található, Németország figyelmen kívül hagyásával a determinációs együttható értéke 0,94. Németország kizárása a vizsgálatból a már említett vendégmunkások igen rossz jövedelmi helyzetével magyarázható. Megállapítható, hogy a relatív szegénység sokkal erősebb hatású a csecsemőhalandóságra, mint a gazdasági egyenlőtlenség. Ez azt jelenti, hogy a csecsemőhalandóság nem elsősorban a jövedelmek egyenlőtlenségével, hanem az alacsony jövedelműek közötti további jövedelem-differenciálódással van összefüggésben.

(Ism.: *Hajnal Béla*)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMO
GRAFIE

revue pro výzkum populačního vývoje

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 3. SZÁM

- Rabusic, L.:* Hol az emberi élettartam határa?
Srb, V.—Ruzkova, J.: A népesség nemzetiség és anyanyelv szerint az 1991. évi népszámlálás alapján.
Sipek, A.: A központi idegrendszer idegcsatornáinak megbetegedései a Cseh Köztársaságban, 1960—1986.
Pitliková, J.: Kivándorlás a Szovjetunióból.

A PÁRIZSI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 1—4. SZÁM

- Markowitz, H.:* A modern pénzügy története.
Boulier, J. F.: Általános nézet az új eszközökről: a pénzügyi modellezés fejlődése.
Frachot, A.—Gouriéroux, C.: A dinamikus modellek gazdaságtana: a modellek előnyei és korlátai.
Avouyi-Dovi, S.: A modellek prospektív megközelítése.
Quittard-Pinon, F.: Pénzügyi és diffúziós folyamatok.
Boutillier, M.: A diffúziós folyamatok kritikája a pénzügyben.
Geman, H.: A piacok reprezentálása a valószínűségi pénzügyi modellezésben.
Fontaine, P.—Hillion, P.: Arbitrázs vagy (Arbitrage Pricing Theory — APT) értékelési modell.
Malécot, J. F.: Az APT és a tényezők számának kérdése.
Namur, D.: Az arbitrázs és egyensúlyi értékelési modellek: APT- és CAPM-összehasonlítás.

1993. ÉVI 1. SZÁM

- Tassi, P.:* A televízió nézettségének mérése: miről beszélnek az emberek?
Prof. Meeus: Az AIDS hatása az életbiztosítási szerződésekre.
Boulanger, F.: A gépkocsi-biztosítás egyedi kockázatának meghatározása.
Accardo, J.: A párizsi lakás piac, 1978—1990.
Frachot, A.—Gouriéroux, C.: Az egyedi adatok ökonometriája: az anticipált visszafizetések példája.

Prat, G.: A lineáris modell reziduumainak autoregresszív szerkezete: két gazdasági magyarázat.

Parent, A.: A frank aránya a nemzetközi valutaárakban. In memoriam Henri Guitton (1904—1992).

1993. ÉVI 2. SZÁM

- Morin, A.:* A többszörös Poisson-törvényről.
Caussinus: Sokdimenziós adatok valószínűségi modelljei és elemzése.
Vareilles, M.: Az aktív-passzív ügyvezetés egy biztosító társaságnál.
Lecarpentier, S.: A pénzkínálat örökös, relativista és logisztikus megfogalmazása.
Piatecki, C.—Skalli, A.: A Medaf-teszt két faktorra.

1993. ÉVI 3. SZÁM

- Coeffic, N.:* Felvétel az 1990-es összeírás megbízhatóságának mérésére.
Terraza, M.—Zatout, A.: Az OECD-olajpiac helyszíni árának feltételes heteroszkedasztikus modellezése.
Berrondo-Agrell, M.—Pacteau, F. X.—Rouy, S.: IPHIGÉNIE, egy osztályozási eljárás szakképzettekre és nem szakképzettekre.
Kang, Z.: A Párizsi Statisztikai Társaság a XIX. században: egy hely a társadalomismeret megszerzéséhez.

1993. ÉVI 4. SZÁM

- Nakkar, O.—Terraza, M.:* Egy vektor autoregressziós modell becslése Kalman-szűrővel.
Boulier, J. F.—Sueur, H.—Trussant, E.: A jutalmazottak listájának helytelen használata közalapok ügyvezetőinek rangsorolására.
Besancenot, D.: Optimális spekulatív arbitrázs-ügylet: a kötvénytulajdonosi piac szimulálása.
Damiani, P.: A Sirius és a Nilus-áradás összefüggésének megfigyelése a régi Egyiptomban.

A SVÉD KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 2. SZÁM

- Duncan, G. T. és mások:* A titkossági és adathozzáférési bizottság beszámolója.
Reynolds, P. D.: A magánélet és fejlemények a társadalmi és politikai tudományokban: a jelenlegi költségek és a jövőbeni haszon egyensúlya.
Lambert, D.: A felfedés kockázata és sérelme.
Mugge, R. H.: Közölt beleegyezés az amerikai kormányzati felméréseknél.
Singer, E.: Közölt beleegyezés és a felvételi válaszadás: az empirikus irodalom összefoglalása.

Fuller, W. A.: Maszkolási eljárások mikroadatok felfedési korlátaira.

Little, R. J. A.: Maszkolt adatok statisztikai elemzése.

Jabine, T. B.: Statisztikai felfedéskorlát-gyakorlatok az amerikai statisztikai intézményeknél.

Keller-McNulty, S.—Unger, E. A.: Adatbázis-rendszerek: következtetési biztonság.

Cecil, J. S.: Titkossági törvénykezés és az amerikai szövetségi statisztikai rendszer.

Jabine, T. B.: Eljárások a korlátozott adathozzáférésre.

1993. ÉVI 3. SZÁM

Linacre, S. J.—Trewin, D. J.: Teljes felvételi terv — alkalmazás egy építőipari adatgyűjtésre.

Nichollos, W. L.—Kindel, K. K.: Esetkezelés és kommunikáció számítógéppel támogatott személyes interjú (CAPI) esetén.

Martin, J.—O'Muircheartaigh, C.—Curtice, J.: A CAPI használata attitűd felvételekben: kísérleti összehasonlítás hagyományos módszerekkel.

Oldendick, R. W.: A válaszgépek hatása a minták reprezentativitására telefonos felvételeknél.

McCarthy, P. J.: Standard hiba és megbízhatósági intervallum becslés a mediánra.

POPULATION

A FRANCIA DEMOGRÁFIAI INTÉZET FOLYÓÍRATA

1993. ÉVI 1. SZÁM

Rallu, J.-L.—Toulemon, L.: A transzverzális termékenység mérései. Különböző mutatók meghatározása.

Munoz-Pérez, F.—Tribalat, M.: A magas rangú köztestviselők előmeneteli kilátásai. 1990—2030.

Choquet, M.—Menke, H.—Ledoux, S.—Menfredi, R.: Magatartászavarok a 13—16 éves korcsoportban a lakóhely függvényében: epidemiológiai megközelítés.

Bonvalet, C.—Maison, D.—Le Bras, H.—Charles, L.: Rokonok és szülők.

Knolle, H.: A partnerek számának szerepe a szexuális úton terjesztett AIDS-nél.

Simon, P.—Tribalat, M.: Bevándorlási krónika.

Rallu, J.-L.: A termékenység legújabb tendenciái Mauritiuson.

Houdaille, J.: Párizs dél-keleti külvárosa a XVIII.—XIX. században.

1993. ÉVI 2. SZÁM

Zarca, B.: A szakmai önállóság öröklése a leszármazás, a nem és a testvérek közötti sorrend függvényében.

Chojnacka, H.: A házasságkötések a demográfiai átmenet első szakaszaiban.

Battagliola, F.—Bertaux-Viame, I.—Ferrand, M.: Az életrajzokról: kérdőívek és interjúk.

Sardon, J.-P.: Egy halandósági mutató: Franciaország példája.

Rallu, J.-L.—Toulemon, L.: A transzverzális termékenység mérései, II. Alkalmazás az 1946 és 1989 közötti Franciaországra.

Biraben, J.-N.: A japán népesedés története.

Cazes, M.-H.: Egy izolátum demográfiai-genetikai vizsgálata Maliban.

Vallat, C.: Az 1991. évi olaszországi népszámlálás első eredményei.

Sardon, J.-P.: Hányadosok, gyakoriságok és események.

Houdaille, J.: A detroiti medence franciái a XVIII.—XIX. században.

1993. ÉVI 3. SZÁM

Nizard, A.—Munoz-Perez, F.: Alkohol, dohány és halandóság Franciaországban 1950 óta.

Bougoin, N.: Az öngyilkosság börtönkörülmények között.

Kasparian, R.: Az aktív népesség longitudinális elemzése: az 1911—1935-ben született francia generációk karrier-mintáinak tipológiája.

Pennec, S.: Egy női generáció nyugdíjba vonulása.

Eberstadt, N.: Népesség és munkaerő Észak-Koreában.

Prioux, F.: A családalakulás és az illegitimáció regionális vonásai Ausztriában.

Terra Abrami, V.—Sorvillo, M. P.: A termékenység Olaszországban és régióiban.

Courbage, Y.: Népesedési ellentmondások Izraelben.

Bocquet-Appel, J.-P.—Jakobi, L.: A termékenység továbbadása a családban.

1993. ÉVI 4. SZÁM

Kouaouci, A.: A fogamzásgátlás gyakorlata Algériában az 1967 és 1987 közötti időszakban.

Baudchon, G.—Rallu, J. L.: A legújabb demográfiai fejlődés Franciaország Csendes-óceáni tengerentúli területein, 1970—1990.

Roussel, L.: A válás szociográfiája és a válási készség.

Thierry, X.: A házasság és az élettársi együttélés.

Nizard, A.—Munoz-Perez, F.: Alkohol, dohány és halandóság Franciaországban 1950 óta.

Zarka, B.: A szakmai önállóság öröksége.

Monnier, A.—Guibert-Lantoine, C.: Népesedési konjunktúra: Európa és a fejlett tengerentúli országok.

Kannisto, V.: A százévesek csökkenő halandósága.

Khlat, M.: A levanteiek halandósága Ausztráliában, 1969—1983.

Grimmeau, J. P.—Decroly, J. M.: Népesedési magatartások Európában.

Chesnais, J. C.: A nemzetközi vándorlás biztonsági dimenziói Európában.

WIADOMOŚCI STATYSTYCZNE

A LENGYEL KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG STATISZTIKAI SZAKOSZTÁLYÁNAK FOLYÓÍRATA

1993. ÉVI 1. SZÁM

Domanski, C.—Tomaszewicz, A.: Sorozathossz-eloszlások interpolált kvantilisei.

Domanski, C.—Gadecki, H.—Wagner, W.: Kritikusérték-táblázatok egy vagy több kiugró érték tesztelésére multinormalitás esetén.

Kolupa, M.: Egybeeső modellek konstruálásának különböző módjairól.

Maksymiak, E.: Egy szimulációs módszer a multikollinearitás illeszkedés jóságára gyakorolt hatásának elemzésére.

Smaga, E.: A Tong-féle egyenlőtlenség egy szimmetrikus eloszlás momentumai esetén.

Roeske-Slomka, I.: Entrópia mint a koncentráció és egy eloszlás aszimmetriájának mértéke.

Pordzik, P. R.: Általános lineáris modell vektor paramétereinek tesztimátora — konstrukció és tulajdonságok mátrix kockázati függvény alapján.

Pruska, K.: A pszeudo maximális likelihood módszer alkalmazása disequilibrium modellek becslésére.

Walesiak, M.: Ugyanazon objektumok halmazainak időbeni hasonlósági problémájáról, szintetikus összehasonlító vizsgálatokban.

Tarczynski, W.: Néhány megjegyzés a változók skálázásáról egy gazdasági modellben.

Biszof, K.—Gazinska, M.: Az V. lengyelországi konferencia a mikroökonometria elméleti és gyakorlati kérdéseiről.

JOURNAL OF THE

**ROYAL STATISTICAL
SOCIETY**

AZ ANGOL KIRÁLYI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA (A SOROZAT)

1993. ÉVI 2. SZÁM

Fisk, P. R.: Statisztika és minőség.

Stone, M.: Kipling a múlt század indiai minőségellenőrzéséről.

Smith, T. M. F.: Sokaságok és kiválasztás: a statisztika korlátai.

Curnow, R. N.—Wheeler, S.: Helytelen döntések valószínűségei apasági vélelmekben DNS-próbákkal.

Duffy, J. C.: Alkoholfogyasztás és ellenőrzési politika.

Congdon, P.: Statisztikai kiegyenlítés a helyi demográfiai elemzésben és előrejelzésben.

Johnes, J.—Taylor, J.—Francis, B.: Az Egyesült Királyság egyetemeinek kutatási teljesítményei: az 1989-es kutatási eredmények statisztikai elemzése.

Greenfield, T.: Közöljünk statisztikákat.

Aitken, C. G. G.: A statisztika és a törvény.

Hinde, J.: A Királyi Statisztikai Társaság szerepe az 1990-es évek statisztikai számítástechnikájában.

1993. ÉVI 3. SZÁM

Derbyshire, M.: Változások a helyi önkormányzatok finanszírozásában.

Walker, J.: Az állami statisztikai szolgálat nézetei az EK tervezett adatvédelmi irányelveiről.

Bailey, R. E.—Chambers, M. J.: Hosszú távú demográfiai interakciók az angol előcenzusban.

Lawson, A. B.: Előre megadott rögzített pontokkal összefüggő halálozási események elemzéséről.

Kronmal, R. A.: A hamis korreláció és az arány tévességek revíziója.

Raboud, J. és mások: Az AIDS kifejlődési kockázatának becslése mérési hibákkal terhelt kovariánsok esetén.

Wadsworth, J. és mások: A szexuális viselkedések és életstílusok országos felvételének módszertana.

Robertson, C.: Részvétel az utólagos kötelező oktatásban Walesben.

Kimber, A. C.—Hansford, A. R.: A krikettütés statisztikai elemzése.

1994. ÉVI 1. SZÁM

Aalen, O. O. és mások: A HIV-diagnózis információfelhasználása a járvány követésében.

Raab, G. M. és mások: Bayesi előrejelzés a HIV-járványra Skóciában.

Angelis, D. de—Gilks, W. R.: Az AIDS-előfordulás becslése kései bejelentések számbavételével.

Sabin, C. A.—Lee, C. A.—Phillips, A. N.: Visszafelé számolás alkalmazása a HIV által okozott súlyos immun elégtelenség elterjedtségére Angliában és Walesben.

Gore, S. M. és mások: Egy megjegyzés a területi AIDS-előrejelzésekhez.

Williams, J. R.—Anderson, R. M.: A HIV átviteli dinamikájának matematikai modelljei Angliában és Walesben.

Giesecke, J. és mások: A HIV-fertőzés elterjedtségének becslése Angliában és Walesben közvetlen módszer segítségével.

Evans, B. G.—McCormick, A.: Az AIDS-bevallási esetek teljessége a klinikák szerint.

Mollison, D.—Isham, V.—Grenfell, B.: Járványok: modellek és adatok.

STATISTICA

edita sotto gli auspici delle Università di Bologna Padova e Palermo

A BOLOGNAI, PÁDUAI ÉS PALERMÓI
EGYETEMEK FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 1. SZÁM

Dagum, C.: A Gini-féle szociális jóléti alapok és egyéb jövedelemegyenlőtlenségi mértékek.

Taguchi, T.—Sakurai, H.—Nakajima, S.: A jövedelemeloszlási modell koncentrációelemzése és a fogyasztási minta.

Diana, G.: A sokasági átlag becsléseinek egy osztálya rétegzett véletlen mintavételnél.

Singh, S.: Egy alternatíva a Warner-féle randomizált válasz módszerhez.

Zoia, M. G.: A paraméterek általánosított inverz mátrixai és becslései lineáris modellekben.

Dancelli, L.: Illeszkedési próba eloszlásokra ismert gyakoriságokkal és mennyiségekkel.

Repeto, P.: Néhány szempont egy kísérlet révén szerzett információk mennyiségéhez.